

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA KÂR VE KAYNAKLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rümeysa DEMİRKOL

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOYNUKALIN ŞENKARDEŞLER

İSTANBUL

2023

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA KÂR VE KAYNAKLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rümeysa DEMİRKOL

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOYNUKALIN ŞENKARDEŞLER

İSTANBUL

2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 020118YL18 numaralı Rûmeysa DEMİRKOL'un hazırladığı “İslam Hukukunda Kâr ve Kaynakları” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 09/02/2023 günü (14:00–15:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOYNUKALIN

ŞENKARDEŞLER

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Münteha MAŞALI

Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Rümeysa DEMİRKOL

09/02/2023

ÖZ

Kâr malda girişimcinin faaliyeti sonrası bir artışın meydana gelmesi anlamı taşıdığından bu artışın kaynağının ne olduğu İslâm hukuku açısından önem arz eder. Hanefî mezhebine göre kârın kaynağı mal (sermaye), amel (emek) ve damân olmak üzere üçtür. Söz konusu kaynakların kabulü fukahâ arasında ihtilâfıdır. Bu çalışmanın temel amacı mezhepler tarafından kabul edilen kâr kaynaklarının neler olduğunu ve bu kaynakların akit şirketlerinin kabul, kuruluş ve ortaklar arası kâr paylaşımı hususunda nasıl bir etkiye sahip olduğunu tikel örnekler üzerinden açıklamaktır. Tez giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Birinci bölümde kârın mahiyeti ortaya koyulmuş ve tez boyunca sıkça atıf yapılacak kavramlar izah edilmiştir. İkinci bölümde ise bey‘ akdinde kâra ilişkin hükümler ve akit şirketlerinde kârın kaynakları ile bağlantılı hususlar ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Kâr, damân, istihkak, şirket, kârın kaynağı, kârın sebebi.

ABSTRACT

Since it means an increase in profit after the activity of the entrepreneur, the source of this increase is important in terms of Islamic law. According to the Hanafi school, the source of profit is threefold: goods (capital), action (labor) and daman. The acceptance of these sources is disputed among the fuqaha. The main purpose of this study is to explain what the sources of profit are accepted by the sects and how these sources affect the acceptance, establishment and profit sharing of the contracting companies through particular examples. The thesis consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the first chapter, the nature of profit is revealed and the concepts that will be frequently cited throughout the thesis are explained. In the second part, the provisions related to profit in the bey' contract and the issues related to the sources of profit in contracting companies are discussed.

Keywords: Profit, damân, istihkak, partnership, source of profit, cause of profit.

ÖNSÖZ

Kâr insanları ticarî faaliyetlere teşvik edici rol üstlenen bir faktördür. Haksız kazancın yasaklanması sebebiyle kârın kaynağının ne olduğu önem arz eden bir husustur. Hanefî mezhebi tarafından kabul edilen görüşe göre İslâm hukukunda kârın kaynakları mal (sermaye), amel (emek) ve damân olmak üzere üçtür. Hanefî mezhebi dışındaki üç Sünnî fıkıh ekolü için ise bu kaynakların kabulü ihtilaflıdır. Kâr klasik fıkıh eserlerinde müstakil olarak ele alınmayıp kâra ilişik mevzular incelenirken kaynaklar içerisinde dağınık bir biçimde bulunmaktadır. Kârın en sık atıf yapıldığı konular bey‘ ve şirket gibi insanların kâr etme maksatlı gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir. Bu çalışmanın temel amacı söz konusu kâr kaynaklarını akit şirketlerini odağa almak suretiyle incelemek ve şirketin kabul, kuruluş ve ortaklar arası kâr paylaşımı konusunda nasıl bir etkisinin olduğunu göstermektir.

Şüphesiz bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin emeği ve katkısı bulunmaktadır. Öncelikle tezin başlangıcından bitişine kadar ilgi, alaka ve özveriyle bana yol gösteren, kıymetli tavsiyeleriyle süreci benim için kolaylaştıran danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOYNUKALIN ŞENKARDEŞLER’e teşekkürü bir vefa bilirim. Tezimi inceleyerek tashih ve tenkitleriyle katkı sağlayan jüri üyesi hocalarım Prof. Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ ve Doç. Dr. Münteha MAŞALI’ya saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Eğitim sürecim boyunca ilminden istifade ettiğim yetişmemde emeği bulunan tüm hocalarıma teşekkür ediyorum. Bunun yanında lisans yıllarımda bana aile sıcaklığı sağlayan, öğrencilerin ilmî gelişimi için özveriyle çalışmayı gaye edinmiş İLADER’e ve burada yaptığımız derslerle İslâm hukukuna ilgimin artmasında rolü bulunan, yüksek lisans sürecim boyunca bana daima destek olan Dr. Adem YİĞİN hocama müteşekkirim. Ayrıca bu sürecin gerekleri hakkında beni bilgilendiren Sosyal Bilimler Enstitüsü Şefi İsmail Safa YURDAGÜR’e teşekkür ederim. Tezimi okuyup tavsiyelerde bulunan, bana yoldaşlık eden arkadaşlarıma ve özellikle hayatımın her aşamasında bana dayanak olan ağabeylerime ve kardeşime teşekkür ediyorum. Son olarak evlatlarının istikbalinin inşasında hiçbir fedakarlıktan geri durmayan kıymetli anneme ve babama en derin kalbi teşekkürlerimi sunuyorum. Şükranların en büyüğü ilmi ikram eden Allah’a...

Rümeysa DEMİRKOL

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iv
BEYAN	v
ÖZ.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xi
TABLolar.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Sınırları	1
2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE KÂRIN MEŞRUIYET DELİLLERİ.....	5
1. İslâm İktisat Düşüncesinde Üretim Faktörleri.....	6
1.1. Emek.....	6
1.2. Sermaye	9
1.3. Toprak (Doğal Kaynaklar).....	10
2. Kâr Kavramı	11
3. Kâr ile İlişkili Kavramlar	18
3.1. Nemâ.....	18
3.2. Fâide.....	19
3.3. Galle.....	19
3.4. Kesb	20
3.5. Nitâc.....	20

3.6. Ücret.....	21
3.7. Ribâ.....	22
4. Kârın Kaynakları ile İlintili Kavramlar	23
4.1. Mal	23
4.2. Amel.....	26
4.3. Damân.....	27
5. Kârın Meşruiyet Delilleri.....	30
İKİNCİ BÖLÜM	36
İSLÂM HUKUKUNDA KÂRIN KAYNAKLARI	36
1. Bey‘Akdiinde Kâr ve İlgili Hükümler.....	41
2. Akit Şirketlerinde Kârın Kaynakları ve İlgili Hükümler.....	57
2.1. Ortakların Yetki ve Sorumlulukları Bakımından Şirket Akitleri.....	58
2.1.1. Mufâvada	58
2.1.2. İnan	61
2.2. Ortaklığın Dayandığı Ana Unsur Bakımından Şirket Akitleri	64
2.2.1. Emvâl	64
2.2.2. Ebdân	70
2.2.3. Vücûh.....	77
SONUÇ.....	81
BİBLİYOGRAFYA	84
ÖZGEÇMİŞ.....	92

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
b.	bin (oğlu)
bkz.	bakınız
c.	cilt
çev.	çeviren
der.	derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	editör
haz.	hazırlayan
H.z.	hazreti
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
m.	miladî
md.	madde
nr.	numara
ö.	ölüm
s.	sayfa
sy.	sayı
thk.	tahkik eden
t.y.	tarih yok
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
y.y.	yayın yeri yok

TABLÖLAR

Tablo 1: Malda Gerçekleşen Artış Şekilleri.....	13
Tablo 2: Şirket Çeşitleri.....	57

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Sınırları

Kâr kişilerin ticarî faaliyette bulunmasını ve ekonomik hayatın aktif bir şekilde devam etmesini sağlayan temel motivasyon kaynaklarından biridir. İktisadî alanda büyük öneme sahip olan kârın “sermaye üzerinde meydana gelen artış” anlamına geldiği göz önünde bulundurulduğunda söz konusu artışın hangi sebeplere dayandığı, diğer bir ifadeyle kaynağının ne olduğu açıklanmaya ihtiyaç duyulan meselelerden biridir. Zira haksız kazanç yasaklanmış ve kazancın meşru olabilmesi bir kaynağa dayanması şartına bağlanmıştır. Dolayısıyla kârın kaynağının bilinmesi kâra dönük faaliyetlerin meşruiyet temelini belirlemesi açısından önem arz etmektedir.

Klasik fıkıh kitaplarında kâr ve kaynakları müstakil bir başlık olarak açıklanmamış; ilişkili konular bilhassa şirket ve bey‘ akdi gibi kâr vesileleri izah edilirken kendisine değinilmek suretiyle ele alınmıştır. Kârın kaynakları Hanefî mezhebinde yaygın olan görüşe göre mal (sermaye), amel (emek) ve damân olmak üzere üçtür. Hanefî mezhebi dışındaki cumhur fukahâ tarafından ise söz konusu listenin kabulü tartışmalıdır. Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri mal ve ameli kabul ederken damânı kâra kaynak olarak makbul görmezler. Şafîî mezhebine göre ise ne amel ne de damân kâra sebep olma bakımından yeterli olmayıp tek kâr kaynağı maldır.

Bu çalışma temelde İslâm hukukunda kâra kaynak olarak kabul edilen faktörlerin neler olduğunu açıklamayı ve bu faktörlerin akit şirketlerinde tezahürünü, şirketin kabul, kuruluş ve ortaklar arası kâr paylaşımı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu tikel örnekler üzerinden açıklamayı amaçlamaktadır. Böylece fukahânın klasik dönemde uygulama örnekleri vesilesiyle ortaya koyduğu kâr kaynaklarının, üzerine bina edildiği esasın ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra kârın mahiyetinin açıklanması da çalışmanın ikincil amacıdır.

Çalışma giriş dışında iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölüm sıkça atıf yapılacak kavramların ve kârın mahiyetinin açıklanmasına ve kârın meşruiyetinin delillerine ayrılmıştır. Söz konusu bölümde kârın üretim faaliyetinin bir parçası olması nedeniyle ilk olarak İslâm iktisadında üretim faktörlerinin neler olduğu açıklanmış bu faktörler ile kârın kaynaklarının aynı şeye tekabül etmediği izah edilip arasındaki fark ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Devamında kârın manası ve klasik fıkıh eserlerinde kârın nasıl ele alındığı Hanefî

mezhebi merkeze alınıp gerekli yerlerde diğer mezheplere başvurularak sunulmuştur. Kâr mahiyetinin daha iyi anlaşılması amacına matuf malda gerçekleşen diğer artış şekilleri izah edilmiş ve söz konusu artışlar ile kâr arasındaki fark ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca kâr elde etmenin İslâm hukukuna göre meşru olduğu aklî ve naklî delillerle açıklanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü ise satım akitlerinde kâr ile alakalı hükümlerin ve akit şirketlerinde kârın kaynakları ile bağlantılı hususların ele alınmasına ayrılmıştır. Satım akdinde kârın doğru hesaplanabilmesi için malın alış veya maliyet fiyatı doğru tespit edilmelidir. Burada satış esnasında alıcıya malın maliyetiyle ilgili bilgi verilmesinin şart olduğu murâbaha akdi üzerinden maliyete dahil edilen ve edilmeyen harcamalar mezheplerin yaklaşımlarına başvurularak açıklanmıştır. Öte yandan İslâm hukukuna göre satım akdinde satıcının elde edeceği kâr miktarına bir sınırlama getirilip getirilemeyeceği de bu bağlamda izah edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın devamı ise akit şirketlerinde kâr kaynaklarının incelenmesine ayrılmıştır. Söz konusu kısımda kârın kaynağına ilişkin hükümler Hanefî mezhebinin şirket taksimi esas alınarak açıklanmıştır. Bu çerçevede öncelikle konuyla ilgili Hanefî mezhebinin görüşleri aktarılmış daha sonra diğer mezheplerin Hanefîlerle ittifak ettiği veya ihtilaf ettiği hususlara değinilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışmanın neticesinde elde edilen bulgular sunulmuştur.

Kâr kaynaklarının kabulü bakımından en esnek yaklaşım Hanefî fukahâyâ ait olduğundan konu izah edilirken Hanefî mezhebi temel alınmış diğer mezheplerin görüşleri de bu çerçevede sunulmuştur. Akit şirketleri Hanefî mezhebinde yaygın olan tasnife göre şirketin dayandığı ana unsur (konusu) bakımından; emvâl, ebdân ve vücûh şirketleri, ortakların yetki ve sorumlulukları bakımından mufâvada ve inan kısımlarına ayrılır. Çalışmamızda bu taksim esas alınmış olup diğer mezheplerin görüşleri de yine aynı sistemde sunulmuştur. Klasik fıkıh eserlerinde çoğunlukla akit şirketleri altında yer almayıp müstakil bir bölüm olarak bulunan ve Hanefî mezhebi tarafından şirket akdi tanımı dışında bırakılan mudârebe¹ ile Hanefî fukahâ arasında meşru bir ortaklık türü olması konusunda ittifak sağlanamayan ve Ebû Hanife tarafından meşru kabul edilmeyen müzâraa-müsâkat akitleri tezin kapsamına dahil

¹ Bkz. Mecelle md. 1329.

edilmemiştir.² Çalışmada bey‘ akdinin ve akit şirketlerinin kâr ile bağlantılı olmayan hususî özellikleri sınırların aşılmasında adına zikredilmemiştir.

2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları

Kâr ve kaynaklarına ilişkin mezhep görüşlerinin kâr vesilesi olan bey‘ ve akit şirketleri özelinde incelenmesine odaklanan bu çalışmada konu tek bir mezhebi odağa alarak incelenmiş ve daha sonra diğer mezheplerle mukayese yolu tercih edilmiştir. Kârın kaynakları ve şirketlerin taksimi konusunda en esnek yaklaşıma Hanefî mezhebi sahip olduğundan söz konusu mezhep esas alınmıştır. Kârın kaynaklarına bilhassa akit şirketlerinde sıkça atıf yapılmasına rağmen diğer bir kâr vesilesi olan bey‘ akdinde kâra ilişkin başlıca hususlar sunularak konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde daha çok kavramsal analiz yapılmıştır. Burada ele alınan konu başlıklarında daha ziyade ikincil kaynaklardan yararlanılmış kavramların sözlük anlamlarının izahında İbn-i Manzûr’un (ö. 711/1311) *Lisânü’l-‘Arab*, Feyyûmî’nin (ö. 770/1368-69) *el-Misbâhu’l-münîr*, ve Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) *el-Kamûsü’l-muhîd* adlı eserlerine başvurulmuştur. Terim anlamlarının tespitinde ise modern dönem eserler ile diğer mevzuların izahında da sıkça faydalanılan *el-Mevsûatü’l-fıkhiyye*’nin ve TDV İslâm Ansiklopedisi’nin ilgili maddelerinden yararlanılmıştır. İlk bölümde ele alınan kavramlara sıkça atıflar yapılarak asıl konunun izah edildiği ikinci bölümde ise klasik ve modern kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu çerçevede Hanefî mezhebine ait eserlerden büyük ölçüde faydalanılmakla birlikte diğer mezheplerin temsil gücünün yüksek olduğu düşünülen füru‘ kitaplarından istifade edilmiştir. Bu bağlamda Hanefî mezhebinin görüşleri için Serahsî’nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*, Kâsânî’nin (ö. 587/1191) *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, İbn Âbidîn’in (ö. 1252/1836) *Reddû’l-muhtâr* adlı eserleri; Mâlikî mezhebi için Sahnûn’un (ö. 240/870) *el-Müdevvene*’si; Şâfiî mezhebi için İmam Şâfiî’nin (ö. 204/820) *el-Üm’ü* ve Remlî’nin (ö. 1004/1550) *Nihâyetü’l-muhtâc* isimli eserleri Hanbelî mezhebi için İbn Kudâme’nin (ö. 620/1223) *el-Muğnî*’sine müracaat edilmiştir. Ayrıca zikredilen eserlerle birlikte ihtiyaç olduğunda bağlantılı diğer klasik kaynaklara da başvurulmuştur. Bunların bir başında Zeylâî’nin (ö. 743/1342) *Tebyînü’l-hakaik* gelmektedir. Daha sonra İbn Rüşd’ün (ö. 595/1198) *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid*, Desûkî’nin (ö. 1230/1815) *Haşiyetü’d-Desûkî*,

² Bkz. Bkz. Ebû Bekr Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1993, XXVI, 9-17; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes‘ud b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i fî tertibi’ş-şerai*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, VI, 175.

Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Mühezzeb*, Şîrbînî'nin (ö. 977/1570) *Muğni'l-muhtâç*, Buhûtî'nin (ö. 1051/1641) *Keşşâfü'l-kınâ* isimli eserleridir.

Çalışmanın temelini klasik eserler oluşturmakla beraber bu dönemde kâr kavramı müstakil olarak ele alınmadığından söz konusu kavramı ve bununla ilintili bazı meseleleri müstakil olarak inceleyen modern dönemde kaleme alınan eserler de çalışmamızda başvurulan diğer kaynak türleridir. Bu eserlerin yanı sıra çalışmamızda günümüzde yayınlanan birçok Türkçe kitap, tez ve makaleden de faydalanılmıştır. Bunlardan önde gelenleri Udovitch'in *Orta Çağ İslam Dünyasında Ortaklık ve Kâr* isimli kitabı, Cemal Kalkan'ın *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr* isimli doktora tezi ve Adem Yığın'ın *Hicri İkinci Yüzyıl Hanevî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi* başlıklı makalesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE KÂRIN MEŞRUIYET DELİLLERİ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE KÂRIN MEŞRUIYET DELİLLERİ

1. İslâm İktisat Düşüncesinde Üretim Faktörleri

Üretim faktörleri malların ve hizmetlerin gelir maksadıyla kullanılan girdilerine verilen isimdir. Üretimde kullanılan kaynakların tamamı üretim faktörü olarak adlandırılır. Klasik iktisat düşüncesinde üretim faktörleri; toprak, emek ve sermaye olarak kabul edilmiştir. Girişim ise müstakil bir faktör olarak kabul edilmekle birlikte bu faktörü emeğin içerisine dahil eden görüşler de mevcuttur.³

İslâm ekonomisinde üretim faktörlerini emek, sermaye, toprak ve girişim şeklinde dört unsurda inceleyen, girişimi emek faktörü içerisinde ele alarak; emek, sermaye ve toprak olmak üzere üçlü bir taksim yapan veya emek ve sermaye olmak üzere üretim faktörlerini iki unsur ile sınırlayan farklı görüşler ortaya koyulmuştur.⁴ Çalışmamızda üçlü tasnif esas alınarak üretim faktörleri; emek, sermaye ve toprak olarak incelenecektir.

1.1. Emek

Emek, geniş anlamda maddî-manevî tüm gayretleri içine alan ve “iş gücü” olarak ifade edilen üretim faktörüdür.⁵ İktisat sisteminde ise emek faydalı bir hizmet veya mal üretmek amacıyla planlı bir biçimde ortaya konan fiilî ve zihnî çabayı ifade etmek için kullanılır. Meydana getirdiği ekonomik fayda açısından ele alınan emek, nitelikli ve niteliksiz olarak ikiye ayrılır. Daha uzun bir eğitim ve çaba gerektiren karmaşık işler nitelikli, basit işler ise niteliksiz emek olarak isimlendirilir.⁶

İslâm düşüncesinde emek yalnızca dar anlamıyla “bir ücret karşılığı muayyen bir işte çalışmak” manasında kullanılmamış, her türlü iktisadi faaliyet emek olarak adlandırılmıştır. Böylece emeğin sahası genişletilmiştir.⁷ İslâm çalışma konusunda insanlara sürekli telkinde bulunmuştur. Kur'an'da birçok âyette emek ve işe vurgu

³ Erol Manisalı, *İktisada Giriş*, İstanbul: Günay Matbaası, 1980, s. 39; Zeynel Dinler, *İktisada Giriş*, Bursa: Ekin Yayınevi, 2012, s. 16-18; Ahmet Efe, “İslâm Ekonomisinde Üretim Faktörleri ve Fiyatlandırma Sistemi”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 13/7, 2018, s. 203.

⁴ Muhammed Necatullah Sıddîkî *İslâm Ekonomi Düşüncesi*, İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984, s. 172-173; Ali Muhyiddin Karadâği, *İslâm İktisadına Giriş*, çev: Abdullah Kahraman, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, s. 199.

⁵ Sabri Erdoğan, *İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye*, İstanbul: Sebil Yayınları, 1994, s. 39.

⁶ Dinler, *İktisada Giriş*, s. 16; Manisalı, *İktisada Giriş*, s. 40.

⁷ Recep Özdemir, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Teori ve İktisab*, İstanbul: Hiper Yayınları, 2018, s. 79.

yapılmıştır. Burada bahsedilen işler yalnızca dinî değil aynı zamanda dünyevî içeriklidir.⁸ Söz konusu âyetlerde emek övülerek çalışma teşvik edilmiş hem dünya hem ahiret hayatı için sarf edilen emeğin karşılıksız bırakılmayacağı ifade edilmiştir.⁹ Hz. Peygamber de tembellikten Allah’a sığınmış ve ashabını çalışmaya teşvik etmiştir.¹⁰ İslâm’da üretime yönelik bir emek sarfetme ibadet sayılarak emek ve üretim arasındaki bağ kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Bunun en belirgin göstergelerinden biri de emeksiz kazanç elde etme yolu olarak kendisine işaret edilen faizin yasaklanmasıdır.¹¹

İslâm insan çabasına ve bu çabanın ekonomideki rolüne önem vermiştir. Bu önemi gösteren âmillerden biri zekât oranlarının belirlenmesinde emeğin dikkate alınmış olmasıdır. Zira taşıma suyuna veya kuyu açmaya ihtiyaç olan ziraî faaliyetler sonucu elde edilen hasattan yirmide bir oranında zekât alınırken insan emeğine ihtiyaç kalmadan yağmur gibi bir vesileyle sulanan ziraî ürünlerden onda bir oranında zekât alınır.¹² Buna göre kişinin elde edeceği hasattan vereceği zekât miktarı bu hasat için harcadığı emekle ters orantılıdır. Şayet sulama için ziyade bir emek mevcut ise kişi, oran olarak sulamaya emek vermeyen kişiden daha az zekât ödemekle yükümlüdür.

İslâm ekonomisi emek ile sermayenin tam bir ahenk içinde bir arada bulunduğu, birbirini tüketmediği bilakis desteklediği bir sistem tasavvur eder. Sermaye sahiplerinin emeği sömürmesini yasaklar. Hem emeği hem sermayeyi koruyarak ikisini birbirinin tamamlayıcısı kabul eder. Burada sermayenin dolaşımında kalarak sürekliliğinin sağlanması ve emeğin sermaye tarafından sömürsünün engellenmesi esastır. Kişilerin birbirinden farklı yeteneklere sahip olduğunu dolayısıyla her yeteneğin karşılığının farklı olacağı da İslâm ekonomisi tarafından kabul edilir. Buradan hareketle İslâm ekonomisi işçilerin uzmanlıklarına binaen ücretlerinin farklılık gösterebilmesini mümkün görür ve onaylar. Ücretlendirmede esas nokta işçi-işveren arasındaki adil muamele yani emekçinin işini hakkıyla tüm gayret ve çabasıyla yerine getirmesi, işverenin ise işçisinin hakkını eksiksiz ve anlaştıkları şekilde vermesidir.¹³ İslâm emek sahibine emeğinin karşılığını teri

⁸ Abdürresul, *el-Mebâdiu'l İktisâdiyye fî'l İslâm*, thk. Selahaddin Namık, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi t.y. s. 7.

⁹ Bkz. Âl-i İmran 3/195; Nisa 4/95; Kehf 18/30.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, Dâru Tavki'n-Necât, 2001, “Cihad”, 25.

¹¹ Ahmet Tabakoğlu, “İslâm Ekonomisinde Emek Ve Sermaye Kavramları”, *Toplu makaleler*, İstanbul: Kitabevi, 2005, II, 127-129.

¹² Recep Özdemir, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Teori ve İktisab*, s. 79.

¹³ Muhammed Abdul Mannân, *İslâm Ekonomisi: Teori ve pratik*, İstanbul: Fikir Yayınları, 1973, s. 204.

kurumadan verilmesini söylemekle beraber sermaye sahibinin biriken sermayesini ihtiyaç sahipleri ile belli bir oranda paylaşmasını şart koşar. Bu sayede toplumsal huzurun sağlanması hedeflenmektedir.¹⁴

Emeğin karşılığı muayyen bir ücret yahut bir ücretle birlikte yaptığı iş başı prim almak veya oranı önceden belirlenmiş bir şekilde kâra ortak olmak üzere üç şekilde sağlanabilir. İşçi-işveren bunu işin şekline ve tarafların beklentilerine göre kendi aralarında belirleyebilir. Mühim olan hakkaniyet çizgisinden ayrılmamaktır. Yukarıda bahsedildiği gibi İslâm iktisat sisteminde iş gücü piyasası adalet ve hakkaniyet ile idare edilir. İşverenin adil bir ücret ödediği işçinin de işini kusursuz yaptığı çift taraflı bir sistem öngörür. Dolayısıyla modern dönemde işçilerin düşük performans göstermelerini önlemek adına ikramiye ödenmesi gibi uygulamalar İslâm iktisat sistemi için yersizdir. Çünkü İslâm iktisat sisteminde hesabın çift yönlü oluşu işçinin bilinçli bir şekilde düşük performans göstermesine müsaade etmez. Zira bu dünyada işini hakkıyla yaptığı fark edilmese dahi, ahirette karşılığının verileceğini bilir.¹⁵

Emekle beraber ele alınmanın yanında ayrı bir faktör olarak da kabul edilen teşebbüs diğer bir ifadeyle girişim ise; emek ve sermaye faktörlerinin bir araya getirilerek insanların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetin üretilmesidir.¹⁶ Bunu yapan kişiye girişimci denir. Girişimci işin risklerini de üstlenerek var olan ekonomik kaynakları tüketim mallarına dönüştürür. İslâm hukukunda kârı hak etmek için bir sebep sayılan emek (amel) de böyledir.¹⁷ Kâra kaynaklık eden emek, bir girişimcilik faaliyetidir ve bu emeğin neticesinde alınacak maddî karşılık, işin sonunda elde edilecek kârdan oransal bir pay almak şeklinde gerçekleşir. Dolayısıyla çalışan kişi ticarî faaliyetin tamamlanması durumunda ne kadar alacağını, hatta bir kazanç sağlayıp sağlayamayacağını bilemez. Girişimciyi ücretli işçiden ayıran en önemli özellik aldığı risktir.

¹⁴ Efe, “İslâm Ekonomisinde Üretim Faktörleri”, s. 206.

¹⁵ Salman Ahmed Shaikh, “İslâm İktisadı ve Emek” *Markşçı, Ana Akım ve İslâmî İktisatta Emeğin Rolü ve Emeğe Yaklaşımına Dair Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, İstanbul: İktisat Yayınları, 2016, s. 172.

¹⁶ Dinler, *İktisada Giriş*, s. 17.

¹⁷ Saffet Köse, “İslâm İktisadı ve Emek”, *İslâm Hukuku Açısından Emek*, İstanbul: İktisat Yayınları, 2016, s. 4.

1.2. Sermaye

Sermaye; ser (baş) ve maye (mal) kelimelerinden oluşan “ana para” anlamında dilimize Farsçadan girmiş bir kelimedir.¹⁸ Ekonomi terimi olarak sermaye; “*gelir elde etmek üzere işletilebilecek her türlü mal ve para*” olarak tanımlanır.¹⁹ Yani sermaye üretime tahsis edilen malların tümüne verilen addır. Sermayeyi; demirbaşlar, makineler gibi birden fazla üretim aşamasında kullanılabilen “sabit sermaye” ve enerji kaynakları, hammaddeler gibi “değişir sermaye” olarak ikili bir tasnife tabi tutmak mümkündür.²⁰

İslâm iktisat sisteminde ise sermaye “*İktisadi faaliyete emek ve riziko ile katılan ve bu faaliyet sonunda kâr veya zarar eden üretim faktörü*”²¹ olarak tanımlanır. Kur'an'da sermaye “re'sülmâl” ve “bidâ'a” kavramları ile karşılık bulur. Re'sülmâl kâr veya diğer artışlar çıkarıldıktan sonra elde kalan ana mal, bidâ'a ise ticaret malı anlamındadır.²² Fıkıh eserlerinde farklı bölümlerde karşılaştığımız sermaye kavramı bulunduğu bölümlerle ilişkili olarak farklı anlamlarda kullanılır. Örneğin, şirket akdinde, ortaklardan her birinin ortaya koyduğu ortaklık konusu malı, miras bahsinde ise varisler arasında paylaştırılacak toplam tereke varlığını ifade etmede sermaye kavramı kullanılır. Öte yandan akit şirketiyle ilgili kısımlarda da sermaye kavramının farklı anlamlarda kullanımı mevcuttur. Dayandığı temel unsur bakımından emvâl,²³ ebdân²⁴ ve vücûh²⁵ olmak üzere üç farklı türü olan akit şirketinde sermayelerin özellikleri bazı farklılıklar göstermektedir.²⁶ Bununla birlikte fıkıh eserlerinde zekât, mudârabe, selem, ribâ, karz, murâbaha, tevliye, bey' ve emanet akitleri konularında da sermaye kavramına rastlanır.²⁷

¹⁸ Servet Bayındır, “Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, 2001, s. 175.

¹⁹ *Ak İktisat Ansiklopedisi*, “Sermaye”, İstanbul: Ak Yayınları, t.y., II, 829.

²⁰ Tabakoğlu, “Emek ve Sermaye Kavramları”, *Toplu Makaleler*, II, 125-126.

²¹ Ömer Faruk Habergetiren, *İslâm Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (sermayenin oluşumu, birleşmesi ve bütünleşmesi)*, İstanbul: Kitabı, 2015, s. 85.

²² Bayındır, “Sermaye”, s. 176.

²³ Tarafların birlikte veya ayrı veyahut da böyle bir sınırlama getirmeksizin ticaret yapıp elde ettikleri kârı aralarında bölüşmek üzere yaptıkları anlaşmadır. Bkz. Osman Enver Kaan, *İslâm Hukukunda Şirket Yapısı ve Sürekliliği Sorunu*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 139.

²⁴ Kişilerin emeklerine dayanarak kurdukları iş ortaklığıdır. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157; Kâsânî, *Bedâ'i u's-sanâ'i*, VI, 57.

²⁵ Sermayesi bulunmayan kişilerin insanlar arasındaki tanınmışlığına dayanarak borca bir mal alıp bu malı ortaklık için sermaye yapması ve malların satımdan elde edilen kazancın da aralarında bölüştürülmesi esasına dayanan ortaklıktır. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157; Kâsânî, *Bedâ'i u's-sanâ'i*, VI, 57; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984, V, 4.

²⁶ Şevket Topal, “Re'sülmâl”, *DİA*, XXXV, 7-8.

²⁷ *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Re'sülmâl” s. 6.

İslâm'a göre kazanç, birbirini tamamlayan emek ve sermayenin birleşimi sonucu oluşur. Sermayenin bir gelir sağlayabilmesi ve üretken olabilmesi için yerinde durmayıp diğer üretim faktörleriyle iş birliğine girmesi gerekir. Sermayenin bir üretim faktörü haline gelmesinde emek başat etmemidir.²⁸ Emek ile sermayenin birlikte üretime katılmaları kâr ve zarara da birlikte ortak olmaları anlamına gelir. Böyle olmadığının tasavvur edilmesi emeği üretim sürecinden uzaklaştırır. Bununla birlikte sermayenin bir grupta birikmesine sebep olur ve emeğin çıkarlarını zedeleyen sermaye tekelleri oluşur.²⁹

1.3.Toprak (Doğal Kaynaklar)

Bir üretim faktörü olarak toprak ile aslında doğal kaynaklar kastedilir. Toprak, doğal kaynakların en önemlisi olduğundan söz konusu üretim faktörü çoğu zaman bu isimle anılmıştır. Buradan hareketle doğal kaynaklar; “İnsanın üretim esnasında doğada hazır bulunduğu ya da doğanın üretim için kendisine sunduğu tüm yararlı unsurlar”³⁰ şeklinde tanımlanabilir. İhtiyaçları gidermeye yarayan mal ve hizmetlerin üretiminde emeğin üzerinde uygulandığı mahal yani akarsular, yeraltı zenginlikleri, göller ve denizler, güneş enerjisi, ormanlar ve toprak vb. doğal kaynakları oluşturur. Doğal kaynaklar yenilenebilir ve yenilenemez olarak ikiye ayrılırlar. Ormanlar, toprak ve akarsular yenilenebilir doğal kaynağa; tüketildikten sonra yeniden üretimi güç olan kömür ve doğalgaz gibi yeraltı kaynakları ise yenilenemez doğal kaynağa örnektir.³¹

Esas doğal kaynak toprak kabul edilmiş ve diğer doğal kaynaklar gibi toprak da kamu mülkiyeti olarak görülmüştür. Toprağın aktif bir biçimde işletilmesine hem ayetler hem de hadislerde vurgu yapılmıştır. Toprağın işletilmeden âtıl bırakılması hoş karşılanmamıştır. İslâm hukukunda toprağın mübadele şekli veya hangi şekillerde kiraya verilebileceği geniş biçimde tartışılmıştır.³²

Çağdaş İslâm iktisat literatüründe üretim faktörlerinin kâr kaynakları ile aynı şey olduğunu söyleyen görüşler olsa da bu isabetli bir görüş gibi görünmemektedir.³³ Kârın kaynakları konusunda mezhepler arasında farklı yaklaşımlar olmakla birlikte bunlar mal

²⁸ Habergetiren, *İslâm Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri*, s. 86.

²⁹ Tabakoğlu, “Emek ve Sermaye Kavramları”, *Toplu Makaleler*, II, 134-135.

³⁰ Dinler, *İktisada Giriş*, s. 16.

³¹ Dinler, *İktisada Giriş*, s. 16-17; Manisalı, *İktisada Giriş*, s. 44-45.

³² Efe, “İslâm Ekonomisinde Üretim Faktörleri”, s. 209.

³³ Üretim faktörleri ve kâr kaynaklarının aynı şeyler olduğunu söyleyen görüş için bkz. Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, s. 263.

(sermaye), amel (emek), damân olmak üzere üçtür.³⁴ Sermaye ve emek hem kâr kaynakları hem de üretim faktörleri arasında bulunsun da damânı üretim faktörü olarak kabul eden bir görüş yoktur. Ayrıca üretime kaynaklık eden sermayenin geliri kâr veya kira olabilirken, kâra kaynaklık edecek sermayenin getirisi yalnızca kârdır. Şayet sermaye üretime risk almaksızın girerse getirisi faiz olarak adlandırılır. Üretime kaynaklık eden emeğin karşılığı ücret ve kâr olabilirken kâra kaynaklık eden emeğin karşılığı ücret olamaz. Aradaki bu farklılıklar sebebiyle üretim faktörleri ile kâr kaynaklarının aynı şeyler olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

2. Kâr Kavramı

Farsça bir sözcük olan kâr kavramı sözlükte; “iş, geçim, hüner, çalışma,” anlamlarına gelir.³⁵ Türkçe karşılığı “iş, fayda, yarar”;³⁶ Arapça karşılığı ise “ر ب ح” kökünden والربح والربح dördüncü babtan “ribh”tir.³⁷ Kâr sözlükte; bulup çıkarmak, çıkarsamak (استشف), artmak, çoğalmak anlamlarına gelir.³⁸ Mecazi olarak kâr bir işin, işi yapana dönen tüm müspet getirisini ifade etmek için kullanılır.³⁹ Araplar arasında ticaret yapanlar için iyi dilek maksatlı kullanımının yaygın olduğu rivayet edilen “الرباح والسماح” ifadesi “kârlı olsun, kazanç getirsin” anlamına gelir. Yine “ربح في تجارته” ifadesi de ticaretinde kazanç elde etti anlamındadır. Öte yandan muamelat alanında malın bir elden başka bir ele ticaret yoluyla geçmesi, bir malın ticarî bir faaliyet sonucu ilk hali üzerine elde edilen fazlalık ve kazanç sağlamak için icra edilen fiilin neticesinde elde edilen ürün anlamları kâr kavramı ile karşılık bulmuştur.⁴⁰

³⁴ Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-sanâ'î*, VI, s. 62; Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Abdilcelîl el-Ferganî el-Merginânî, *el-El-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi*, Beyrut: Dâru İhyau't-Turasü'l Arabî t.y., III, 12; Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Babertî, *el-Înâye*, Dâru'l-Fikr, t.y., VI, 190; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed Mısırî Hanefî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekaik*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, t.y., V, 197.

³⁵ Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000, 884.

³⁶ <https://sozluk.gov.tr/> (04.12.2022)

³⁷ Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2011, s. 338; Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehş Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Misbâhu'l-münîr*, Beyrut: Mektebetü'l-ilmiyye, t.y., I, 215; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Firûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-muhît*, Beyrut: Müessesât-ı Risâle, 2005, s. 79; Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Türkçe-Arapça Lügat*, İstanbul: Gonca Yayınevi, 1985, s. 267.

³⁸ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sadır, 1414, V, 203.

³⁹ Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *Kur'an Istılahları Sözlüğü*; çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2006, s. 588.

⁴⁰ Bkz. Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, I, s. 215; Firûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-muhît*, s. 279; İsa Dayfullah Mansûr, *Nazariyyetü'l-erbâh fi'l-mesârifü'l-İslâmiyye*, Amman: Dâru'n-Nefâis, 2007, s. 56; Nureddin

Istılahta kâr; satılan şeyin birinci fiyatındaki artma anlamında kullanmıştır. Kâr kavramı “ticaretten elde edilen fazlalık” şeklindeki dar anlamının yanında ziraat, hizmet sektörü, sanayi alanlarında meydana gelen artışı ifade eden geniş bir anlama da sahiptir.⁴¹ Fukahâ kârı; fazlalığa verilen isim, sermayede oluşan artış, ticaret kastıyla satın alınan malın alındığı fiyattan fazlası ile satılması, alışveriş ile gelen artış, sermaye ve emeğin getirisi gibi anlamlarda kullanmış ve muhtemelen bu dönemde insanların kârı çoğunlukla ticaret yoluyla elde etmeleri sebebiyle ticaret ile özdeşleşmiştir.⁴²

Yukarıda açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda bir malda gerçekleşen artışın malın zatına bitişik (muttasıl) veya ondan ayrı (munfasıl) olacağı söylenebilir. Bir artış türü olan kâr ise fıkıh eserlerinde konumlandırıldığı şekliyle; malın aslından doğmayan, munfasıl bir artmadır.⁴³

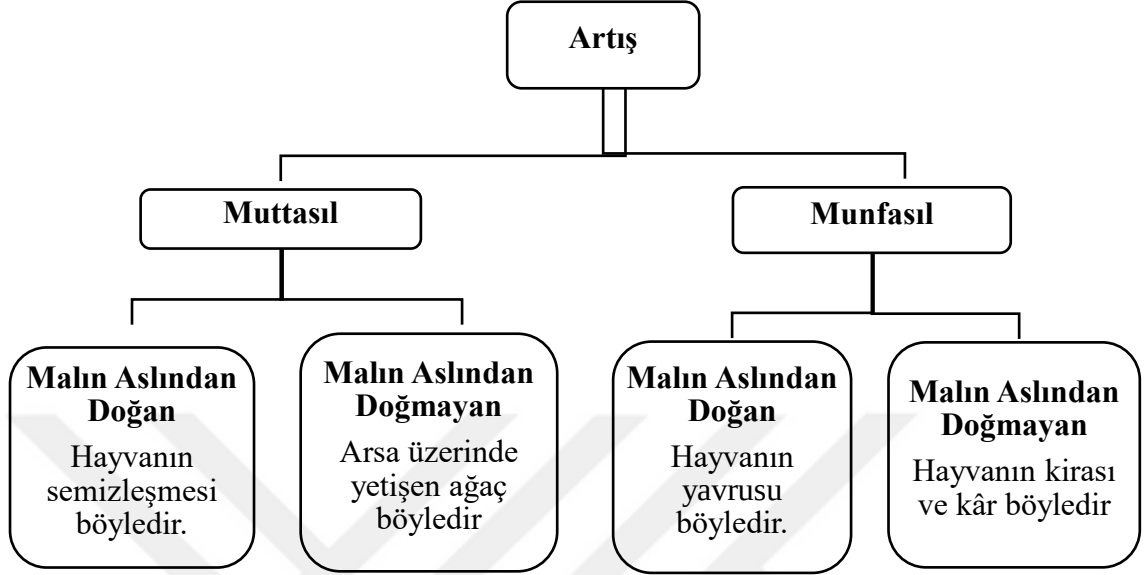
Bukredîd, *Ahkâmü'r-rihb beyne'l Fıkhî'l-İslâmî ve İktisâdu'l-vad'î*, Doktora Tezi, Cezayir Üniversitesi İslâmî İlimler Enstitüsü, 2005-2006, s. 19.

⁴¹ Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, s. 65.

⁴² Bukredîd, *Ahkâmü'r-rihb* s. 19; Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, s. 66.

⁴³ Cemal Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 63.

Tablo 1
Malda Gerçekleşen Artış Şekilleri

Kaynak: Kalkan Cemal, *Mudârabe Sözleşmesinde Kâr*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020) s.63.

Klasik fıkıh kitaplarında kâr doğrudan ele alınmamış bey‘ ve şirket akitleri gibi kâr maksatlı yapılan işlemler ele alınırken atıflar yapılmak suretiyle konu edilmiştir. Dolayısıyla bu akitlerin ele alınmış biçimleri ve ilgili konularda yapılan izahlar mezheplerin kârı nasıl tanımladıkları konusunda bize yol gösterir mahiyettedir. Fıkıh eserlerinde kâra yüklenen anlamlar konuyu en geniş biçimde ele alan mezhep olması hasebiyle -zaman zaman diğer mezheplere mensup fukahânın görüşlerine de değinerek- Hanefî mezhebi merkezli sunulacaktır.⁴⁴ Buna göre kâr:

a. Fukahânın büyük çoğunluğu tarafından bir malın satış fiyatı ile alış fiyatı arasındaki olumlu fazlalık anlamında kullanılmıştır. Bir diğer ifadeyle kâr satıcının malı satarken alış fiyatı üzerine koyduğu ziyadedir.⁴⁵ Klasik fıkıh kitaplarında murabaha akdi

⁴⁴ Söz konusu tanımlar ilgili makaleden hareketle yazılmıştır: Adem Yığın, “Hicri İkinci Yüzyıl Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 2, 2022, s. 539-542.

⁴⁵ Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-sanâ’i*, V, 220; Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî ala şerhi’l- Kebîr*, Dârü’l-Fikr, t.y., I, 461; Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr hüve Şerhu Muhtasari’l-Müzenî*, tah. Muhammed Muavvaz ve Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-ilmiyye, 1994, V, 221.

başta olmak üzere bey‘ akdinin konu edildiği bölümlerde kâr genellikle bu anlamında ele alınmıştır.

b. Bir malın satış fiyatı ile maliyet fiyatı arasındaki olumlu fazlalıktır. Burada maliyetten kasıt, satıcının malı satana kadar söz konusu mal için yaptığı harcamalardır. Buna göre kişi malı aldıktan sonra malın tamir veya tâdilâtı için bir harcama yaptıysa bu harcamaları da alış fiyatına ekleyebilir. Bu durumda satış fiyatı maliyetten yüksek olmak üzere maliyet ile satış fiyatı arasındaki fark kâr olarak isimlendirilir. Yani burada yalnızca malın hangi fiyata alındığı değil malın satım işlemine kadar tüccara ne kadara mâl olduğu mühimdir.⁴⁶ İlerleyen sayfalarda izah edileceği üzere bazı yaklaşım farklılıkları bulunmakla birlikte Hanefî ve Şafî mezheplerine göre ister yamamak gibi malın zatında yapılması gerekli bir işlemde doğan masraf olsun ister nakliye, depolama gibi kıymetinde artış sağlayan bir masraf olsun ticaret malının maliyet fiyatı ile satış fiyatı arasındaki olumlu fark kâr olarak adlandırılır.⁴⁷ Mâlikî mezhebi ise yalnızca malın zatına yapılan masrafı maliyetten sayarak üzerine kâr bina eder. Onlara göre şayet sermaye malı olan eşyanın dikimi veya boyanması için bir harcama yapılmışsa bu harcamalar maliyete dahildir. Fakat malın nakliye veya depolama gibi masrafları maliyete dahil edilse de kâra yansıtılmaz.⁴⁸ Ticaret sonunda sağlanan kazançtan söz konusu masrafların çıkarılması ile elde edilen miktar kâr olarak kabul edilir. Hanbelî mezhebine göre ise mal için yapılan tüm harcamalar maliyet fiyatına dahil edilir.⁴⁹ Maliyet fiyatına dahil edilen ve edilmeyen harcamalar çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacağından burada kısa bir atfı nazar yeterli görülmüştür.

c. Paranın alım-satım, şirket ve icâre gibi bir takım ticarî faaliyetler yoluyla işletilmesi sonucu oluşan ve ilk para miktarını aşan maktu olmayan ziyadedir.⁵⁰ Örneğin; mudârib sermaye parası ile bir arazi kiralasa ve bu araziye ekip biçse çıkan ürünü satsa bu

⁴⁶ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 539.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, nşr. Mehmet Boynukalın, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012, IV, 199; Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 75; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, V, 280.

⁴⁸ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî el-Endülüsî İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Kahire: Dârü'l Hadîs, 2004, III, 229; Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, III, 238.

⁴⁹ Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûfî, *Keşşâfû'l-knâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., III, 231; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâîlî Makdisî, *el-Muğnî*. Mektebetü'l Kahire, 1968, IV, 131.

⁵⁰ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 539. Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, IV, 192-193; Sahnûn, *Müdevvene*, III, 655; Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şafî, *el-Üm*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990, VII, 113; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 12.

mudârabeden⁵¹ elde edilen kârın başta anlaşılan oranda sermayedâr ile mudârib arasındaki bölüşümü caiz olur.⁵² Burada bahsedilen kâr, paranın kiralama, ekip biçme ve daha sonra mahsulü satma yoluyla işletilmesi sonucu oluşmuş ilk sermaye üzerindeki fazlalıktır. Yani diğer tanımında olduğu gibi bir alım-satım işleminde ilk fiyat üzerindeki ziyade veya maliyet ile satım arasındaki olumlu ziyade değildir. Burada nakit paranın sermaye olarak kullanılıp bir iş yapılması sonucu ilk hali üzerine bir fazlalık elde edilmesi söz konusudur.⁵³

d. Kişinin zihnî veya bedenî emeğini ortaya koyarak birtakım ticarî işler ile elde ettiği maktu olmayan ziyadedir.⁵⁴ Burada kişinin ücrette olduğu gibi akdin öncesinde belirlenmiş bir iş karşılığında ve yine akit öncesi anlaşılan ücret için çalışması söz konusu değildir. Bilakis işin sonucunda bir gelir elde edeceği garantisiz emeğin işletilmesi ve bir kâr sağlanması söz konusudur.

Emeğin işletilmesi sonucu sağlanan gelir manasındaki kâra örnek olan ebdân şirketinde cumhur fukahâ ortaklardan her birinin işin sonunda elde edilen toplam gelirden aldıkları payın kâr olduğunu söylerken Şafîî mezhebi buna itiraz eder.⁵⁵ Zira çalışmanın ikinci bölümünde açıklanacağı üzere Şafîî mezhebi kâra kaynak olarak yalnızca malı kabul ettiğinden mal dışındaki herhangi bir unsurun işletilip kâra konu edilmesini reddeder. Onlara göre kişinin muayyen bir iş karşılığı çalışmasına mukabil alabileceği maddi karşılık yalnızca ücrettir.

Mudârebe akdinin kabulünde oluşan icmâ söz konusu akitte mudâribin emeğine karşılık kârdan bir pay almasının da kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur.⁵⁶ Mudârebe akdinde elde edilen gelirden sermaye malı çıkarılınca kalan fazlalık sermayedar ile mudârib arasında paylaştırılır. Burada mudâribin emeğinin karşılığı olarak aldığı payın

⁵¹ Ortaklardan birinin sermayesini kârı aralarında paylaşmak üzere diğer ortağın işletmesine vermesi. Emek-sermaye ortaklığını ifade eden fikhî terim. Bkz. Remlî, *el-Muğnî'l Muhtac*, III, 398; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 21.

⁵² Şeybânî, *el-Asl*, IV, 192-193.

⁵³ Yığın, "Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi", s. 540.

⁵⁴ Yığın, "Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi", s. 540.

⁵⁵ Kabul eden görüşler için bkz. Şeybânî, *el-Asl*, IV, 50; Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 155; Sahnûn, *Müdevvene*, III, 594; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 23. Şafîî mezhebinin görüşleri için bkz. Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, VI, 479; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhac'üt-tâlibîn*, Dârü'l-Fikr, 2005, s. 132.

⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XXII s. 20; İbn Rüşt, *Bidayet'ül-müctehid*, VI, 80; Nevevî, *Minhacü't-tâlibîn*, s. 154; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 41. Mudârebenin kabulünde icmâ olduğuna dair bkz. İbn Rüşt, *Bidayetü'l-müctehid*, IV, 21.

kâr olduğu tüm mezheplerce kabul edilmiştir.⁵⁷ Buna göre bir kimse başka birine para verip kârını yarı yarıya bölüşmek üzere mudâربه anlaşması yapsa mudârib de bu parayı ticaret vesilesi ile çalıştırıp bir kazanç elde etse bu kazançtan sermaye çıkarıldıktan sonra kalan fazlalık kârdır. Mudârib elde edilen kârın, başta anlaşılan orana binaen yarısını almaya hak sahibi olur.⁵⁸

e. Kişilerin şahsi kredi\itibarları aracılığıyla bir ticarî faaliyette bulunup elde ettikleri fazlalıktır. Yalnızca Hanefî mezhebi tarafından kabul edilen bu kâr tanımına göre şahıslar toplumdaki saygınlıkları ve kredibilite özellikleri ile veresiye mal alıp bunları işletmeye dayalı bir ticarî faaliyette bulunabilirler. Bu faaliyetin sonucunda elde edilen kazançtan borçlar ve maliyet çıkarıldıktan sonra kalan fazlalık kâr olarak isimlendirilmiştir. Hanefî mezhebine göre sermayesi bulunmayan kişiler bu şekilde şahsi saygınlıkları vesilesiyle veresiye mal alıp ortaklık kurarak ticaret yapabilir ve gerekli harcamalar çıkarıldıktan sonra kalan kârı bölüşebilirler.⁵⁹ Bu kâr tanımını kabul eden tek mezhep Hanefî mezhebi olup cumhur, söz konusu muameleyi reddeder.⁶⁰

Kâr, ticarî bir faaliyet sonrası kişinin sermaye üzerine elde ettiği maddi fazlalık olmakla birlikte Hanefî fukahâya göre Allah katından bir lütuf ve inayetin sonucudur. Onlar bu kanaatlerini ifade etmek için kârı “Allah’ın rızık olarak var ettiği şey” anlamında da kullanmışlardır. Zira kâr kişinin sonucunu bilemediği, kârın da zararın da mümkün olduğu, kâr veya zarar olsa dahi bunların miktarının belli olmadığı, birçok riske açık piyasa ortamındaki fazlalıktır. Hanefîler bu tanımda kârın risk ve belirsizlik faktörüne dikkat çekmiştir.⁶¹

Yapılan açıklamalar ışığında kârın aşağıdaki özellikleri taşıdığı söylenebilir:

1. Kâr ticarî bir faaliyet sonucu oluşan ve sermaye üzerine eklenen olumlu fazlalıktır.
2. Kârın doğru biçimde hesaplanabilmesi adına kâra kaynaklık eden mal için yapılan harcamalar, sermaye üzerine elde edilen fazlalıktan çıkarılmış olmalıdır.

⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 23/25; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, VI, 80; Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî*, III, 519; Remlî, *Muğni’l-muhtâc*, III, 404; İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 23.

⁵⁸ Şeybânî, *el-Asl*, IV, 122.

⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, VI, 57; Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 542.

⁶⁰ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 593; Nevevî, *Minhâcû’t-tâlibîn*, s. 154; İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 23.

⁶¹ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 542.

3. Kârın özü itibariyle miktarı belirsizdir ve işin başından miktar olarak belirlenmiş olmamalıdır. Şayet sermaye ayn türündense akdin başında belirlenen miktar ücret, sermaye misli mal ise belirlenen maktu fazlalık faiz olur.
4. Kâr şirket vesilesiyle elde ediliyor ise taraflar arasında kâr bölüşümü miktar değil oran olarak belirlenmelidir.
5. Kâr, herhangi bir garanti taşınamamalıdır. Kârın oluşmasının, az veya çok olmasının başlangıçta garanti altında olmaması gerekir. Kâr ile faizi ayıran en önemli fark kârın zatında bulundurduğu bu risktir.
6. Kârın bir kaynağa dayanması gerekir.

Kâr, Kur'ân-ı Kerîm'de; *“Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır.”* mealindeki Bakara suresi 16. ayet olmak üzere yalnızca bir yerde geçmektedir. Râgıb el-İsfahânî'ye göre (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) kâr, tüccarın ticarî, sınai ve hizmet canlılığının karşılığıdır.⁶² Zemahşerî, (ö. 538/1144) ise bu ayetin tefsirinde *“Bir tüccar biri sermayesinin salim kalması ikincisi ise kâr olmak üzere iki şey ister.”* ifadelerini kullanmaktadır.⁶³ Yani ticarî bir faaliyet sonunda kâr edildiğini söyleyebilmemiz için sermayenin korunması yeterli olmayıp, sermaye üzerinde maddi bir fazlalığın oluşması gerekir. İbn Âşûr (ö. 1284/1868) da tefsirinde kârı, tüccarın ticaret malını aldığı fiyattan fazla fiyata satma konusundaki başarısı olarak tanımlamıştır.⁶⁴ Yukarıda verildiği gibi hizmet sektörünü veya zanaat ehlinin işleri karşılığında elde ettikleri kazancı kârın kapsamına alan istisnâ yorumlar olmakla birlikte müfessirlerin çoğunluğunun bu ayetin tefsirinde yaptıkları açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda onların kârı “ticaret yoluyla elde edilen maddi fazlalık” olarak yorumladıkları görülür.

Kâr, meşruiyet bakımından meşru ve gayrimeşru kâr olarak ikiye ayrılır. Meşru kâr İslâm hukukunun genel ilkeleriyle uyumlu, karşılıklı rızaya dayanan bir akit sonucu ve helal yollardan elde edilmiş kârdır. Bu tür kârın akitlerde gerekli şekil şartlarının gözetilmesiyle birlikte meşru olduğu konusunda icmâ mevcuttur.⁶⁵ Gayri meşru kâr ise

⁶² Muhammed Ömer el-Hâcî, *er-Ribh fikhîyyen ve iktisâdîyyen*, Dimeşk: Dârü'l Mektebi, 2010, s. 11-12

⁶³ Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev: Harun Ünal İstanbul: Ekin Yayınları, 2016, I, 126.

⁶⁴ Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnusî İbn Âşûr, *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: ed-Dârü't-Tunisîyye, 1984, I, 299.

⁶⁵ Bukredîd, *Ahkâmu'r-ribh*, s. 27.

faiz, haram malların satımı ve kumar gibi İslâm dini tarafından yasaklanan yollardan sağlanan kârdır. Öte yandan şekil şartlarını haiz bir akit olmakla birlikte garar, cehalet veya hile içeren bir akit ile elde edilen kâr da meşru sayılmamaktadır. Allah Kur'an'da “Allah satımı helal, ribâyı haram kıldı.”⁶⁶ buyurarak helal kazancın ancak ribâdan uzak bir satım akdi ile mümkün olduğunu söylemiştir.⁶⁷ Bazı kâr çeşitlerinin meşruluğu konusunda ise fukahâ arasında ihtilaf mevcuttur. Kişinin başka birinin mülkünü ister vedfa, âriyet gibi meşru bir yoldan ister gasp gibi gayrimeşru bir yoldan elinde bulundurması halinde bu maldan elde edilen kâr hakkında fukahâ ihtilafa düşmüştür.⁶⁸

Kârın mahiyetinin daha net bir şekilde ortaya koyulabilmesi için kâr ile ilintili kavramların ve bu kavramlar ile kâr arasındaki farkların ele alınması gerekmektedir. Bunlar; nemâ, fâide, galle, kesb, nitâc, ücret ve ribâdır.

3. Kâr ile İlintili Kavramlar

3.1. Nemâ

Nemâ sözlükte; artmak, çoğalmak insanın veya hayvanın kilo artışı gibi anlamlara gelir.⁶⁹ İster muttasıl ister munfasıl olsun maldaki her türlü artış nemâ kavramı ile ifade edilir. Bir fıkıh terimi olarak nemâ; zekâta tâbi olan malların artıcı nitelikte olması olarak tarif edilir. Fıkıh eserlerinde satım, hibe, murabaha gibi işlemlere konu olan veya gasp edilen maldaki artmanın hükmünü inceleyen bölümlerde nemâ kavramından sıkça bahsedilir.⁷⁰

Nemâ, özelliklerine göre birkaç farklı şekilde tasnif edilmiştir. Meşruiyetine göre nemâ, meşru ve gayri meşru olmak üzere ikiye ayrılır. Meşru nemâ ticaret, ziraat gibi helal yollardan elde edilen fazlalıktır. Gayri meşru nemâ ise faiz, kumar, İslâm hukukunca yasaklanan şeylerin ticareti gibi haram yollardan elde edilen ziyadedir. Tabii olup olmamasına göre nemâ ise hükmî ve hakikî nemâ olarak iki kısımdır. Hükmî nemâ hayvanın doğurması, kilo alması veya paranın değerinin artması gibi malı elinde bulunduran kişinin bir müdahalesi olmadan meydana gelen artıştır. Hakikî nemâ ise malın sahibi veya vekilinin elinde ticaret gibi bir vesile sonucu artmasıyla oluşan gayri tabii nemâlardır. Malın zatına bitişik veya zatından ayrı olmasına göre ise muttasıl ve munfasıl olmak üzere iki çeşittir. Hayvanın kilo alması, tüylenmesi gibi malın zatına bitişik olan

⁶⁶ el-Bakara 2/275.

⁶⁷ Bukredîd, *Ahkmau 'r-ribh*, s. 27.

⁶⁸ *el-Mevsûatü 'l-fikhiyye*, “Ribh”, s. 86; Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, s. 72.

⁶⁹ Feyyûmî, *el-Misbâhu 'l-münîr*, I, 239; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü 'l-muhît*, s. 1727.

⁷⁰ Mehmet Erkal, “Nemâ”, *DİA*, s. 549.

artmalar muttasıl, hayvanın yavrulaması, ağacın meyve vermesi gibi malın zatına bitişik olmayan, maldan ayrı gelişen artmalar ise munfasıl nemâ olarak isimlendirilir.⁷¹

Nemâ; kâr ve daha sonra açıklanacak olan kavramları kapsayan, maldaki her türlü artışı ifade eden bir üst kavramdır.⁷² Dolayısıyla kârdan daha geniştir. Kâr ile nemânın ilişkisi asıl ile fer ilişkisi gibidir. Her kâr bir nemâdır ama her nemâ bir kâr değildir.⁷³ Kârın malda müteşebbisin bir tasarrufu sonucu oluşan nemâ çeşidi olduğu söylenebilir.

3.2. Fâide

Fâide sözlükte; insanın ilmi, ameli veya malı vesilesi ile elde ettiği fazlalık olarak tanımlanır.⁷⁴ Istılahta ise; sözlük anlamı ile aynı anlamda kullanılmakla birlikte, “ticarî bir amaç gütmekten sahip olunan mallarda meydana gelen artış” şeklinde daha dar bir anlamda kullanılmıştır. Yani fâide ticaret değil faydalanma maksatlı sahip olunan mallarda meydana gelen artmadır.⁷⁵ Buna göre ticaret malı dışındaki mallar ve hayvanlarda oluşan yün, süt, bal gibi ziyadelerin tamamı fâide olarak isimlendirilir. Öte yandan kişi herhangi bir mala yalnızca bu maldan faydalanma amaçlı sahip olup bu malı sonradan aldığı fiyat üzerine bir miktar ziyade koyarak satsa bu ziyade fâide olarak tanımlanır.⁷⁶ Fâide kavramı modern dönemde ortaya konulan çalışmalarda ribâ anlamında da kullanılmaktadır.⁷⁷

3.3. Galle

Galle sözlükte; evin kirası, işçinin ücreti, topraktan elde edilen mahsul ve bu mahsulün ücreti anlamlarına gelir.⁷⁸ Aslı bâki kalmak şartıyla bir araziden elde edilen gelir olarak tanımlanan galle, Türkçeye hasılat olarak tercüme edilir.⁷⁹ Istilahta ise; paranın getirisi, tarla gibi mahsul veren yerlerden sağlanan gelir ve gayrimenkul malların kirası anlamında kullanılır.⁸⁰ Mâlikî mezhebine göre bir malın satımından veya malda herhangi bir

⁷¹ *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Nemâ”, s. 370.

⁷² Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 461.

⁷³ Müsâid b. Abdullah b. Hamed el-Hakîl, *Ribh mâ lem yudmen: dirâse te'sîliyye tatbîkiyye*, Riyad: Benkû'l-bilâd; Dârü'l-Meyman, 2011, s. 37.

⁷⁴ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, II, 385.

⁷⁵ Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, s. 70.

⁷⁶ Kâmil Sakrû'l Kaysi, *Meayiri'r-rihb ve davâbituhû fî teşrî'l-İslâmî*, Dubai: Dâiretü'l Şuûni'l İslâmiyye ve'l Amelü'l Hayrî, 2008, s. 43-44.

⁷⁷ Hâcî, *er-Ribh fikhîyyen ve iktisâdiyyen*, s. 48.

⁷⁸ Bkz. Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, II, 451; Halil Ahmed Amayire, *Fehârisu Lisâni'l- Arab*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987, X, 110.

⁷⁹ Kalkan, *Mudârebe Ortaklığında Kâr*, s. 69.

⁸⁰ *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, 1. Baskı, “Galle”, s. 267.

tasarrufta bulunmadan önce malın kıymetinin artması gibi durumlarda elde edilen fazlalık galle olarak adlandırılır. İlâveten, ticaret maksatlı alınan hayvanın doğurması veya ağacın meyve vermesi gibi malın zatında bir çoğalma meydana gelmesi durumlarında elde edilen yeni mala galle adı verilir.⁸¹ Yani galle üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunmaksızın malın zatında bir artmanın meydana gelmesi anlamındadır. Kâr ise malın üzerinde artmanın bir tasarruf vesilesiyle olması sonucu oluşur. Kâr ile galle arasındaki temel fark budur.

3.4. Kesb

“كسب” fiilinin masdar hali olan “kesb”, Türkçeye “kazanç” olarak tercüme edilmiştir.⁸² Sözlükte; zararı def’e, yararı celbe götüren fiil, geçim talebiyle kazanç sağlamak anlamlarına gelen kesb özellikle ticarî hayatta elde edilen maddi getiri anlamında kullanılmıştır.⁸³ Zanaattan elde edilen maddi kazanç için de kullanılan kesb kavramı emek şirketlerinde ortakların elde ettiği getiri anlamında kullanılır.⁸⁴ Fakat burada sözü edilen getiri ortaklığa sermayenin eşlik etmediği bir akdin sonucudur. Kâr için böyle bir kısıtlama olmazken kesb kavramında getirinin yalnızca emek sonucu oluşması gerekir.⁸⁵

3.5. Nitâc

Sözlükte “yavrulamak” anlamına gelen nitâc kavramı kâr ile ilintili bir başka kavramdır.⁸⁶ Sözlük anlamından hareketle nitâc, ağacın meyvesi veya hayvanın yavrusu gibi bir şeyin aslından doğan artma anlamına gelir⁸⁷ ve Türkçede ürün kelimesi ile karşılık bulur.⁸⁸ Yani nitâc hayvanın yünü ve sütü gibi bir şeyin kendi parçası olup aslına bitişik olmayan (munfasıl) bir ziyadedir. Kâr, bir çaba sonucu oluşurken nitâcın oluşumu için bir tasarrufa ihtiyaç yoktur.

⁸¹ Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, s. 69.

⁸² <https://sozluk.gov.tr/> (04.12.2022); Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, s. 68.

⁸³ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb İsfahânî, *el-Müfredat fî elfâzi'l-Kur'ân*, I, Beyrut: Dâru'l Kalem, 1412, s. 709; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye* “Kesb”, s. 234.

⁸⁴ Bkz. Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 30.

⁸⁵ Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, s. 68. Bkz. 392 numaralı dipnot.

⁸⁶ Sarı, *Arapça-Türkçe lügat: el-Mevârid*, s. 1481.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, II, 373.

⁸⁸ Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, s. 68.

3.6. Ücret

Ücret; işverenin kiraladığı işçiye belli bir iş mukabilinde ödediği sabit ve daha önceden belirlenen karşılıktır.⁸⁹ Kendisiyle bir işi yapmak üzere hizmet akdi yapılan (ücrete hak kazanan) kişiye ecîr denir. Ecîr ücreti zaman karşılığı veya yaptığı iş karşılığı almasına göre ecîr-i has ve ecîr-i müşterek olarak ikiye ayrılır.⁹⁰

Ecîr-i has; belirli bir süre içerisinde ve belirli bir ücret mukabilinde çalışan işçidir. Yani işçi sürenin sonunda iş bitmese de ücretini almaya hak kazanır. Öte yandan ecîr-i has yalnızca bir işveren için çalışarak emeğini tahsis eder ve başka işverenin işini alamaz.⁹¹ Örneğin; ecîr-i has olarak çalışan bir şirketin çalışanları maaşlarını düzenli olarak ve şirketin işlerinin bitip bitmemesinden etkilenmeksizin ay sonundan alırlar. Burada önemli olan işçilerin bu süre içinde başka bir kurumda çalışmıyor ve bir işin tamamlanması üzerine bu ücreti almıyor oluşlarıdır.⁹²

Ecîr-i müşterek ise; belli bir işin yapılması ve sonuca vardırılması için tutulan ve işinin karşılığını ancak iş tamamlanınca alabilen işçidir. Örneğin; bir terzi dikiği elbise karşılığında ücretini dikim tamamlanınca veya bir boyacı ücretini boyama işlemi bitince almaya hak kazanır. Öte yandan bu işçiler aynı süre zarfında birçok farklı kişiyle iş konusunda anlaşma yapmış olabilir.⁹³ Burada işçi, ecîr-i has gibi, yalnızca bir işveren için çalışmak zorunda değildir.

Ücret ile kâr arasındaki temel fark ücretin sabit, muayyen ve daha önceden belirlenmiş (maktu) olmasıdır. Kârda ise muayyen bir karşılık yoktur, akit kurulurken belirlenen yalnızca kârdan alınacak paydır. Şayet işten kâr edilmez ise kişi emeğine hiçbir karşılık almaz. Öte yandan ücret herhangi bir risk altında olmadan elde edilirken kâr belli bir gelir elde etmeyi garanti etmeden bilakis kâr-zarar riski göz önünde bulundurularak üstlenilen iş karşılığındadır. Ücrete hak kazanmak bizzat işin kendisi ile mümkün olurken kâra sahih bir akitte sunulmuş şart ile hak kazanılır.⁹⁴ Ayrıca yukarıda bahsi geçen işçi türleri ile kâr karşılığı çalışan kişi (işletmeci) arasında da fark vardır. Ecir-i has, akdin

⁸⁹ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû' u fetâvâ*, thk: Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî, Medîne: Mushaf-ı şerîf, 1995, XX, 506.

⁹⁰ Abdurresûl, *Mebâdiu'l İktisadiyye fi'l İslâm*, s. 8; Hakîl, *Ribh mâ lem yudman*, s. 81.

⁹¹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Dârü'l-Fikr, 1310, IV , s. 500.

⁹² Hakîl, *Ribh mâ lem yudman*, s. 81.

⁹³ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, IV, 500.

⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 158.

belli bir süre ile sınırlandırılması ve ecîrin başka işverenlerden iş alamaması sebebiyle işletmeciden ayrılır. Zira kârdan pay almak şartıyla çalışan kişi için bir süre sınırlaması söz konusu olmayıp bilakis söz konusu ortaklık için süre tayin edilmemektedir. Ecir-i müşterek ise kâra ortak olmak şartıyla çalışan işletmeciden şu yönüyle ayrılır; işletmeci kişinin emeğinin tayinine gerek yoktur. Yani ne iş yapacağının belirlenmesinde zorunluluk esas değildir. Oysa ücretle çalışan işçinin iş tanımını işin başından bellidir.⁹⁵

Kâr ile ücret farkı kârın amaçlandığı fakat akdi fasit kılan bir sebep dolayısıyla kişinin kâra değil de ücrete hak kazanması durumunda da ortaya çıkar. Örneğin mudâribe maktu bir miktar verilmesinin şart koşulduğu mudârabe akdinde akit fasit olur. Mudârib akde konu olan sermayeyi çalıştırıp kâr etse dahi kârdan pay alamaz kârın tamamı mal sahibinin olur. Bu durumda mudârib de işçi gibi ecr-i misil alır.⁹⁶

3.7. Ribâ

Sözlükte fazlalık, artma, çoğalma, yükseltme, serpilip gelişme anlamlarına gelen ribâ kavramı,⁹⁷ İslâm hukukunda satım esnasında şart koşulan karşılıksız fazlalık olarak tanımlanır.⁹⁸ Türkçe’de ise *faiz* olarak karşılık bulmuştur.⁹⁹ İslâm dininde ribâ Kitap, Sünnet ve icmâ delilleri ile kesin olarak yasaklanmıştır.¹⁰⁰ Kâr ile ribâ “sermayedeki artma” bakımından bir benzerlik gösterse de ribâ karşılıksız ve emeksiz olması bakımından kârdan ayrılır. Kârda esas olan bir çalışma karşılığı elde edilmiş olmasıdır. Bu yüzden kâr Kur’an’da ticaret ile bir arada zikredilmiştir.¹⁰¹ Öte yandan kâr elde ederken sermaye sahibi damân altına girer. Fakat ribâda sermayedârın üstlendiği hiçbir risk yoktur.¹⁰² Kâr ticaretin kazanç sağlaması sonucunda elde edilirken ribâda ticaretin artı değer alıp almadığına bakılmaksızın sözleşme esnasında belirlenen bir fazlalık beklentisi mevcuttur. Kâr toplumda iktisadi kalkınmaya katkı sağlayıp, sermayedârla emek sahibinin buluşmasına vesile olurken, ribâ iktisadi girişimlerin oluşmasını azaltır. Bunlarla beraber ribâ toplumda büyük bir dayanışma örnekliği sunan karz-ı hasen uygulamasının önünü tıkar. Tüm bunlardan hareketle kârın iktisadi hayat için olumlu bir

⁹⁵ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 556.

⁹⁶ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 556.

⁹⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 340.

⁹⁸ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 109.

⁹⁹ Sarı, *Arapça-Türkçe lügat: el-Mevârid*, s. 572.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/275; Al-i İmran 3/130; Müslim, “Müsâkat” 1597-1598; *el-Mevsûatü’l-fıkhiyye*, “Riba”, XXII s. 51.

¹⁰¹ el-Bakara 2/285.

¹⁰² Kaysî, *Meayîri’r-ribh*, s. 33.

katkı sağladığını ifade etmek mümkün iken ribânın ekonomiye etkisinin olumsuz olduğu söylenebilir.¹⁰³

Sonuç olarak yukarıda sunulan açıklamalar ve kavramlar arasında yapılan karşılaştırmalar ışığında nemânın geri kalan tüm artış biçimlerini kuşatan, maldaki her türlü artmayı ifade eden üst bir kavram olduğu, sayılan artışların onun farklı türleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu artma ticaret malının satımından önce zatından ise galle, durağan ve ticaret maksadı olmayan sabit bir asıldaki artma ise fâide, ticarî bir faaliyet sonucu ana para üzerinde ortaya çıkmış bir artma ise kâr adını alır. Aralarında fark açık olmakla birlikte kârı diğerlerinden ayıran en önemli özellik amel ile arasındaki sıkı bağıdır. Zira kârın ortaya çıkabilmesi için bir faaliyet gerekir.¹⁰⁴ Emek olmaksızın kârdan söz edilemezken galle ve fâide için emek gerekli değildir. Emeğin karşılığının önceden belirlenen maktu bir miktar olması durumunda ise bu miktar ücret olarak adlandırılır. Bir kişi kullanmak/faydalanmak için gelir getiren herhangi bir malı alır, daha sonra bu satın aldığı malı bir ziyadeyle satarsa bu fazlalık kâr değil fâidedir. Kişi bu malı ticaret maksatlı satın almış ve aldığı fiyata bir ziyadeyle satmış ise bu kârdır. Kavramlar arasındaki ayrımın daha anlaşılır olması adına birkaç örnek zikretmek mümkündür. Örneğin; faydalanma maksatlı sahip olunan koyunun sürekli yenilenen yün veya süt gibi ürünleri faidedir. Eğer bu koyun ticaret maksatlı satın alınmış ise sütü ve yünü galledir. Şayet ticaret maksatlı alınmış ve alındığı fiyatın üzerine bir ziyade ile satılmış ise bu ziyade kârdır. Yine aynı şekilde balından faydalanma amaçlı sahip olunan arının yaptığı bal fâide iken ticaret maksatlı satın alınan arının satımından önce verdiği ürün galledir.¹⁰⁵ Bunların tamamı ise nemâdır. Zira nemâ daha önce de belirtildiği gibi malda gerçekleşen tüm artmaları ifade eden bir üst kavramdır.

4. Kârın Kaynakları ile İlintili Kavramlar

4.1. Mal

Mal sözlükte; sahip olunan her şey anlamına gelir.¹⁰⁶ Malın aynî hakların konusunu belirleyen temel terim olması ve aynî haklara konu olabilecek şeylerin neler olduğunun

¹⁰³ Kalkan, *Mudârebe Ortaklığında Kâr*, s. 71.

¹⁰⁴ Kaysî, *Meayîri 'r-rihb*, s. 29.

¹⁰⁵ Ali Abdüsettar Ali Hasan, *el-Erbâhü 't-ticâriyye min manzûri 'l-fikhi 'l-İslâmî*, Amman: Dârü'n-Nefais, 2011, s. 21.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*, XI, 635.

fukahâ arasında ihtilafî olması,¹⁰⁷ malın Şâri‘ tarafından tanımlanmış dinî bir kavram olmaması, toplumların ihtiyaç farklılıklarına binaen değerli kabul ettikleri şeylerin farklılık göstermesi ve malın örfî bir niteliğinin bulunması kavramın tanımında ittifak sağlanmasını zorlaştırmıştır.¹⁰⁸

Hanefî mezhebi malı cumhurun mal tanımından bazı bakımdan daha dar bazı bakımdan daha geniş kapsama sahip bir biçimde, örfî ve tabii unsurları öne çıkararak tanımlamıştır. Onlara göre mal; “İhtiyaç vakti için biriktirilebilen, insan tabiatının meylettiği şeydir.”¹⁰⁹ Buradan hareketle; Hanefî mezhebine göre bir şeyin mal sayılabilmesi için “hıyâzet ve ihraza elverişli olması” (biriktirilmeye uygun olması) ile “yararlanması mümkün, insan ihtiyaçlarına cevap veren bir şey olması” şeklinde iki şart aranır. Birinci şart gereği güneş ışığı, hava, zekâ gibi şeyler ihraz edilmesi mümkün olmadığından mal tanımı dışında kalır. Öte yandan bozuk gıda maddesi, çürüyüp bozulmuş hayvan eti, bir damla su, bir buğday tanesi gibi aslen yararlanılması imkân dahilinde olsa da insanların yararlanmayı alışkanlık haline getirmediği şeyler de ikinci şart gereği mal sayılmazlar. Hanefî mezhebi söz konusu yararlanma şartını devamlılık ile de kayıt altına almıştır. Örneğin normal şartlarda mal sayılmayan ve tüketimi helal olmayan bir gıda maddesinin zaruret halinde yenmesi bunun mal olduğu anlamına gelmez.¹¹⁰

Hanefiler malın manasını somut varlığı bulunan şeyler ile sınırlandırarak aynî şeylere hasretmiştir. Yani onlara göre elle tutulup gözle görülemeyen herhangi bir şey mal olarak kabul edilemez. Dolayısıyla haklar ve menfaatler diğer mezhepler tarafından mal kapsamına dahil olurken Hanefî literatüründe mal kapsamında ele alınmaz. Zira menfaatlerin ve hakların hıyâzeti mümkün değildir, hıyâzet imkânı olsa da manevi olduklarından süreklilikleri yoktur.¹¹¹

Mâlikî mezhebi malı; üzerinde mülkiyet oluşan ve bir başkası herhangi bir şekilde alıkoyduğunda mal sahibinin hak iddia edebildiği şey olarak tanımlar.¹¹² İmam Şâfi‘ den

¹⁰⁷ Hasan Hacak, “Mal”, *DİA*, XXVII, 461.

¹⁰⁸ Nihat Dalgın, “İslâm Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, 1999, s. 101.

¹⁰⁹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdil‘azîz el-Hüseynî ed-Dimeşki İbn ‘Âbidîn. *Reddu'l-muhtâr ‘alâ'd-Durri'l-muhtâr*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992, VI, 501; Mecelle, md. 126.

¹¹⁰ Vehbe Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, çev: Ahmet Efe, İstanbul: Risale Yayınları, 1994, V, 38-39.

¹¹¹ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, V, 38-39; Kaan, *İslâm Hukukunda Şirket Yapısı*, s. 114.

¹¹² Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakat*, Dârü'l İbni Affân, 1997, II, 32.

nakledildiğine göre ise mal; az da olsa satılabilecek kıymette olan, telef olabilen ve insanların para gibi vazgeçmek istemediği şeye verilen isimdir.¹¹³ Hanbelîler ise malı ihtiyaç olmasa dahi sahip olmanın şer'an mubah olduğu şey olarak tanımlamıştır.¹¹⁴ Böylece Hanefî mezhebinin dışındaki cumhur fukahânın yalnızca Şâri'in istifadesine izin verdiği şeyleri mal kategorisine koydukları ve Hanefî mezhebinin aksine malı somut varlıklarla sınırlandırmadıkları ortaya çıkmış olur.¹¹⁵ Bir diğer ifade ile Hanefîlerin dışındaki fukahânın çoğunluğuna göre mal; zaruret hali dışında faydalanılması mubah olan eşya ve bu eşyanın menfaatleridir.¹¹⁶ Yani telef edildiğinde tazmin edilecek olan ve maddi değeri bulunan her şey mal tanımına girer. Dolayısıyla Hanefîlerin aksine onlar menfaat ve hakları da mal kapsamına dahil eder. Çünkü menfaatlerin hıyâzeti mümkün olmasa da asıllarının hıyâzeti mümkündür.¹¹⁷ Zira malları insanlar nezdinde değerli kılan bunların menfaatleridir.

Fukahâ malı hükümleri göz önünde bulundurarak yararlanılmasının mubahlığına göre mütekavvim-gayri mütekavvim mal; bir benzerinin bulunup bulunmamasına göre mislî-kıyemî mal; mahallinde sabit durmasına göre menkul-gayrimenkul mal gibi farklı şekillerde sınıflandırmışlardır.¹¹⁸

Mal bu zikredilen anlamlarıyla birlikte; fıkıh kitaplarında bir takım özel anlamlarda da kullanılmaktadır. Buna göre mal kavramı bazen malın ziyade ve artmadan hâlî olan, üretimde kullanılan kısmı, asıl mal anlamında Arapça karşılığı "re'sülmâl" olan sermaye anlamında da kullanılmıştır. Çalışmamızda da "mal" kavramı bu anlamı ile ele alınacaktır. Buna göre mal şirket akdine veya ticarete konu olduğunda sermaye olarak kâra kaynaklık eder.¹¹⁹ Hanefî fakîhler kâra kaynaklık eden mal anlamında bazen altın, gümüş, dinar, dirhem gibi mübadele araçlarını bazen "re'sül-mâl" (sermaye) kavramını bazen "milk" kavramını bazen de "mal" kavramını kullanmışlardır. Bunların tamamı eserlerde kâra kaynaklık eden mal anlamında kullanılmıştır. Akitlerin kapsam ve türüne

¹¹³ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Eşbâh ven 'Nezâir*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye t.y., s. 327.

¹¹⁴ Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ*, III, 152.

¹¹⁵ Dalgın, "Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı", s. 103.

¹¹⁶ Desûkî, *Hâşiyetü'd Desûkî*, III, 10; Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şâfiî Şirbinî *el-Muğnî'l-muhtâc ila ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*, Dârü'l-Fikr, 1994, III, 220; Buhûtî *Keşşâfû'l-kınâ*, III, 152.

¹¹⁷ Zühaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, s. 40.

¹¹⁸ Hacak, "Mal", s. 462-463.

¹¹⁹ Hâcî, *er-Ribh fikhîyyen ve iktisâdîyyen*, s. 38.

göre malın (sermaye) mahiyeti değişmektedir. İslam hukukunda sermayenin ne tür mallardan oluşacağı ile ilgili tüm akitler için geçerli bir kuralın bulunmadığı, her akit ve işlem türü için değişen surette misli, nakit veya aynî maldan oluşmasının mümkün olduğu söylenebilir. Sermayenin türüyle ilgili tartışmalar bir şirket akdi söz konusu olduğu durumlardadır. Eğer kişi bir ortaklık kurmayıp yalnız ticaret yapacak olsa sermayesi bir kayda tâbii olmaksızın şer'an helal sayılan herhangi bir mal olabilir.¹²⁰ Bir şirket akdi söz konusu olduğunda ise ortakların sermaye mallarının hangi mallardan oluşmasının mübah olduğu tartışmalıdır. Çalışmanın ikinci bölümünde sermaye mallarının neler olabileceği konusu ayrıntılı ele alınacağından burada tekrara düşmemek adına bu kadar bilgi ile yetiniyoruz.¹²¹

4.2. Amel

Sözlükte iş, yöntem anlamına gelen amel, bir fıkıh terimi olarak en genel ifadesiyle bireyin dış dünyaya aktardığı söz ve fiilleridir.¹²² Fıkıh eserlerinde amel olarak karşılık bulan bu kavram “emek” şeklinde açıklanabilir. Söz konusu emek sahibi kişinin (âmil) ameline mukabil aldığı karşılık üçtür.¹²³ Bunlar:

1. Ücret: İşverenin kiraladığı işçiye muayyen bir iş mukabilinde ödediği, sabit ve daha önceden belirlenen karşılıktır.¹²⁴ Ücret daha önce de değinildiği üzere maktu ve muayyen bir miktar olması ilaveten elde edilip edilmeme riski taşımaması bakımından kârdan ayrılır. Daha önce ücret kavramı ayrıntılı bir biçimde ele alındığından burada kısa bir atfı nazarı yeterli buluyoruz.¹²⁵

2. Cu'l: Meydana gelmesi muhtemel bir menfaatin elde edilmesine mukabil verilen karşılıktır. Cu'l işin gerçekleşmesine mukabil vaat edilen bir karşılık olup kişi ancak bu işi gerçekleştirirse vaat edileni almaya hak sahibi olur. Örneğin; şayet bir kişi satmak istediği malı başkalarına sunmak üzere bir emlakçı ile aylık bir ücret mukabilinde anlaşır malın satılmasına bağlı olmaksızın ay sonunda emlakçının onu insanlara göstermesinin karşılığı olarak ona belirlediği miktarı verirse bu verilen ücret olarak adlandırılır. Fakat kişi satmak istediği malını satan kişiye belirli bir miktar para vereceğini

¹²⁰ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr”, s. 548.

¹²¹ Bkz. Tez Metni, s. 64-68.

¹²² Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-muhît*, s. 1036.

¹²³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XX, 506

¹²⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XX, 506

¹²⁵ Bkz. Tez Metni, s. 21-22.

duyursa, malı sattığı an satan kişi bu paraya hak kazanır. İş tamamlanmasının ardından hak sahibi olunan bu karşılığa cu'l adı verilir.¹²⁶ Cu'l kavramının kâr ile arasındaki en belirgin fark cu'lün muayyen ve maktu bir miktar olmasıdır.

3. Kâr: Emek sahibine çalıştığı malın kârından daha önceden anlaşılan oranda verilen paydır. Çalışmamızda konu edilecek olan amelin karşılığı bu şekildedir. Buna göre emek sahibine çalıştığı malın kârından daha önceden belirlenmiş oranda bir pay verilir. Çalışanın bu paya hak sahibi olabilmesi için arada karşılıklı rızaya dayanan sahih bir akdin olması gerekir. Akdin herhangi bir sebeple feshedilmesi ve çalışanın kârdan pay almaya hakkı kalmaması durumunda çalışan, emeğinin karşılığı bir ücrete veya kârdan ücret mukabili bir miktara sahip olur. Kârın tamamına ise sermaye sahibi hak kazanır.¹²⁷ Çünkü akde bağlı sorumluluk düşmüş, dolayısıyla da akit esnasında konuşulan şartlar da ortadan kalkmıştır.¹²⁸

Burada amel ile kastedilen mudârebe veya icare gibi akitlerin konusunu teşkil eden ve ortaklıklarda sermayenin simetriğinde bulunan “çalışma”dır.¹²⁹ Diğer bir ifadeyle amel; girişimcinin ticarî fiillerine verilen isimdir.

4.3. Damân

“ضمن” kökünden türetilmiş olan damân kelimesi sözlükte “bir şeyi üstlenme, taahhüt etme, kefalet, garantiye alma” anlamlarına gelir.¹³⁰ İslâm hukukçuları damân kavramını farklı tasniflere tabi tutmuş bununla bağlantılı olarak da farklı anlamlarda kullanmışlardır. İslâm hukukunun tedvini sürecinde damân kavramı sözlük manasıyla da ilişkili olarak şahsî ve malî kefalet, borcun intikali, bir deyn ve edimi üstlenme, bedene veya mala verilen zararın karşılanması, zilyedlik veya akidden doğan malî sorumluluk kamu malına veya hakkı olmayan herhangi bir mala el koymak, zihar kefareti, ramazan ayında oruç bozmanın kefareti ve yemin kefareti gibi Şâri‘in sorumlu tuttuğu yasakların çiğnenmesi sonucunda yerine getirilmesi gereken kefaretlere veya bir işin yerine getirilmesi konusunda alınan sorumluluk gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹³¹ Tüm bu kullanımları

¹²⁶ Hakîl, *Ribh mâ lem yudman*, s.82.

¹²⁷ Hakîl, *Ribh mâ lem yudman* s. 80. Örnek için bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 19.

¹²⁸ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr”, s. 555.

¹²⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Amel”, *DİA*, III, 16-20.

¹³⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-muhît*, s. 1212; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIII, 257.

¹³¹ Bkz. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, VI, 62; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Damân” s. 219; Hamza Aktan, “Damân” *DİA*, VIII, 450-453.

kapsayıcı olarak damân “kişinin zimmetinde mal veya fiile yönelik verdiği bir zarardan kaynaklanan ödenmesi gereken borç bulunması” olarak tarif edilebilir.¹³²

Hanefîlerin dışında kalan cumhur fukahâ damânı kefalet anlamında kullanmış ve bu husustaki hükümler klasik eserlerde “kitâbü’-d-damân” başlığı kapsamında ele alınmıştır.¹³³ Hanefî mezhebine ait fıkıh eserlerinde müstakil bir bölüm teşkil eden kefalet cumhur tarafından damân ile birlikte işlenmiş ve damânın daha çok mal ile ilgili, kefaletin ise daha çok şahıs ile ilgili ödeme sorumluluğunu ifade etmek için kullanıldığı belirtilmiştir.¹³⁴

Hanefî fukahâ damânı; “bir kimseye verilen zarardan oluşan malî sorumluluk” olarak ele almıştır.¹³⁵ *Mecelle*’de de damân bu görüşe mutabık olarak “Bir şeyin misliyyattan ise mislini kıyemîyattan ise kıyemini ödemektir.” şeklinde tanımlanmıştır.¹³⁶ Burada kasıt, mevcut bulunan malın mübâşeretten veya tesebbüben telef olması ya da zarara uğraması durumunda mümkün ise zarar görmemiş haliyle iadesi, iade mümkün değilse oluşacak ödeme sorumluluğunun yüklenilmesidir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde açıklanacağı üzere damân kâra kaynak olarak yalnızca Hanefî mezhebi tarafından muteber kabul edildiğinden Hanefî mezhebinin damânı nasıl tanımladığını incelemek faydalı olacaktır. Buna göre daman:

1. Kişinin kasıt veya kusuru bulunmaksızın sermayenin telef olması durumunda zayıatı tazmin sorumluluğu. Damânın bu tanımı sermayeyi elinde bulunduran taraf ile sermayeyi mülkiyetinde bulunduran tarafın farklı olduğu mudâra gibi akitlerde meydana gelecek zayıatı karşılama sorumluluğunun kime ait olduğu ile ilgilidir.¹³⁷ Örneğin; mudâra akdinde sermayenin mudâribin elinde mücbir bir sebep dolayısıyla telef olması durumunda zayıat sorumluluğunun kimin olacağı damân mevzuunun

¹³² Ali el-Hafîf, *Damân fî'l-fikhîl-İslâmî*, Bulak: el-Matbaatü'l-Fenniyye, 1971, I, 5.

¹³³ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafê Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ şerhi'l-kebîr*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, III,329; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fikhî'l-İmam eş-Şâfiî*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y., II, 147; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Ruaynî Hattab, *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*, Dârü'l-Fikr, 1992, V, 96; Ebû'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyyeti'l Kübrâ, 1983, V, 240; Buhûfî, *Keşşâfî'l-kınâ*, III, 363.

¹³⁴ Onur, *Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*, s. 62.

¹³⁵ Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhîm b. Muhammed Mısırî Hanefî İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999 s. 127, *Mecelle* md.416.

¹³⁶ *Mecelle* md. 416.

¹³⁷ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 545.

kapsamında tartışılır. Bu durumda oluşan zayıyatı tazmin etme sorumluluğu -bazı istisnai durumlar hariç- mudâribin değil sermaye sahibinin olur.¹³⁸ Çünkü sermayenin damânı ondadır.¹³⁹

2. Kâr amacı güden ticarî girişimlerin kasıt veya kusur bulunmaksızın zararlar sonuçlanması halinde sermayenin kaynağı türünden zararın tazmini sorumluluğı.¹⁴⁰ Önceki maddede verilen örnekte olduğu gibi mudârib bir kasıt veya kusuru bulunmaksızın zarar etse mudârib emeğı ile sermaye sahibi malı ile bu zararı tazmin sorumluluğunu yüklenmelidir.¹⁴¹ Burada sermayedâr sermayesinin kâra dönüşmemesi, azalması veya kaybolması şeklinde bir kayıp yaşarken mudârib ise emeğine karşılık bir ücret alamamış olur. Burada birinci tür damânda sermayenin zarara uğrama sebebi mücbir bir sebepken, ikinci tür damânda alınacak malın fiyatındaki ani yükselme veya satılacak malın fiyatındaki beklenmedik yükselme gibi piyasadaki olumsuz faktörler sebebiyle bir zarar söz konusudur.¹⁴²

3. Tekabbül yani üstlenme sorumluluğı. Tekabbül yapmayı üstlenme ve aldığııı ifâ etmeyi üstlenme olarak kendi içinde iki manada ele alınır. Damânın bu şekildeki kullanımında öne çıkan şey işi yapmanın değil yapmayı üstlenmenin söz konusu olmasıdır.¹⁴³ Ebdân şirketinde ortakların işi gerçekleştirmek üzere vaatte bulunmaları, işi yapmayı üstlenme veyahut da vücûh şirketinde tarafların borca aldıkları malları geri ödemek üzere bir sorumluluk üstlenmeleri tekabbül anlamındaki damâna örnektir.¹⁴⁴ Yukarıda açıklanan damânın üç anlamı da Hanefî mezhebi için kâra kaynaklık teşkil etmektedir.

Kişinin damân sebebi, yani mali ödeme yükümlülüğüne sebep olan şeylerin neler olduğu fukahâ arasında ihtilafli bir konudur. Bu ihtilafın temel sebebi damânın tanımı konusunda ekoller arası farklılıkların bulunmasıdır.¹⁴⁵ Damân kavramını “kişinin mali

¹³⁸ Mudâribin dâmin olduğu durumlar için bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 157.

¹³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 19.

¹⁴⁰ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 545.

¹⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 19.

¹⁴² Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 546.

¹⁴³ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 546.

¹⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157-158.

¹⁴⁵ Bkz. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *ez- Zehîra*, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994, VIII, 259.

ödeme sorumluluğu” şeklinde en geniş anlamıyla ele aldığımızda damân sebeplerini ilzam, iltizam, zilyetlik ve zararlı fiil şeklinde dört başlıkta toplamak mümkündür.¹⁴⁶

Kişinin damân ile yükümlü olması birkaç sebebe bağlanabilir. Buna göre damânın ilk gerekçesi mülkiyettir. Mülkiyet kişiye mülkünde meydana gelecek hakiki veya hükmi artmaları kullanma bunlardan faydalanma hakkı tanıdığı gibi bir başkasının sorumlu tutulmasını icap ettirmediği sürece telef ve hasardan malikin sorumlu tutulmasını da gerekli kılar.¹⁴⁷ “Menfaat damân karşılığındadır.” ilkesi bunu ifade eder. Damânın ikinci gerekçesi ise akitlerdir. Akde konu olan malın damânı bakımından akitler üç gruba ayrılmıştır. Birinci grup amacın damân değil kazanç olduğu satım akdi gibi akitlerdir. Bu tür akitlerde cumhura göre akit konusunu elinde bulunduran taraf malın damânını da elinde tutar. Akit konusu malın müşteri tarafından kabz edilmesiyle damân da müşteriye geçer.¹⁴⁸ Bir diğer akit türü ise güvene dayalı akitlerdir. Vekâlet, vedâ, âriyet ve ortaklık buna örnek olarak verilebilir. Güvene dayalı akitlerde malı elinde bulunduran taraf bunu emanet olarak bulundurur. Dolayısıyla kasıt veya kusuru bulunmadıkça tazminden sorumlu değildir. Diğer bir akit türü ise kira, rehin gibi çift yönlü olan akitlerdir. Kiralanan mal kiracının elinde emanet hükmünde olup kasıt ve kusur bulunmaksızın telef halinde damân mal sahibine aittir.¹⁴⁹ Bu bilgiler ışığında damânın akit ve mülkiyet olmak üzere iki sebebe bağlı olduğu söylenebilir.

5. Kârın Meşruiyet Delilleri

İlk insandan bu yana insanların ihtiyaçlarını temin için bir gayret sarfettikleri malumdur. İslâm dini insanları çalışmaya teşvik etmiş ve helal kazancı emretmiştir.¹⁵⁰ Hz. Peygamber’in dualarında Allah’tan bolluk istemesi,¹⁵¹ ashabını çalışmaya teşvik etmesi

¹⁴⁶ Aktan, “Damân”, s. 450-453.

¹⁴⁷ Örnek için bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 19.

¹⁴⁸ Ölçülebilen mallarda damânının nakli için kabzın şart olduğu ittifakla kabul edilirken bunun dışındaki mallarda damân, Hanefî ve Şâfi mezhebine göre kabz, Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre akit ile naklolur. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kisbet, *Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 185-192.

¹⁴⁹ Kacır, “Risk Faktörü”, s. 144.

¹⁵⁰ Müzzemmil 73/20; el-Bakara 2/198; Cum’a 62/10.

¹⁵¹ İmam Muhammed Şeybani, *Kitabü'l-Kesb: İslâm iktisadında helal kazanç*, çev: Mustafa Baktır, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019.s. 55-60.

ve çalışmayı övmesi¹⁵² Kur'an'da malın *fadl*,¹⁵³ *hayır*¹⁵⁴ ve *lütuf*¹⁵⁵ olarak zikredilmesi ve Kur'an'ın fakirlikten sakınmak için insanları üretmeye ve bu üretimin bir kısmını harcamaya bir kısmını tasarruf etmeye sevk etmesi İslâm'ın iktisadî hayata verdiği önemin göstergelerindendir.¹⁵⁶ Zira büyük kitleleri etkileyen yoksulluk İslâm dininde istenmeyen bir şeydir.¹⁵⁷ Sermayenin sürekli gerek infak gerek yatırım yoluyla dolaşımda tutularak toplumun refahına hizmet etmesi istenmiştir. Üretimden çekilen ve kenarda bekletilen sermaye ise zekât yoluyla zenginden fakire bir akış sağlayarak toplumsal faydaya hizmet etmeye sevk olunmuştur.¹⁵⁸

Ekonomik kalkınma Müslümanların daha müreffeh bir hayat sürmesi ve İslâm ümmetinin gelişmesi için esas noktalardan biridir. Mâverî'ye (ö. 450/1058) göre toplumda bir düzen kurup bu düzeni yaşatabilmek gelişmiş bir toplum ve ülke ile mümkündür. Ona göre dünyanın gelişim ve ilerlemesinin temel güdüsü insanların günlük ihtiyaç teminiyle yetinmeyip gelecek kaygısıyla daha fazla kazanma isteğidir.¹⁵⁹ Öte yandan sosyo-ekonomik bağımsızlığın sağlanması ile siyasi bağımsızlığın sağlanabilmesi yakın ilişkilidir. Hz. Peygamberin Medine hicretinin ardından burada gerçekleştirdiği ilk faaliyetlerden birinin Yahudi pazarına alternatif bir Müslüman pazarı kurmak olması ve bu pazarın kanunlarının alıcı ve satıcıyı cezbedecek nitelikte düzenlenmesi de ekonomik gelişime verilen önemin göstergelerinden biridir.¹⁶⁰

Muamelat alanının gayesinin yerine gelebilmesi ve ekonomik hareketliliğin sağlanabilmesi için ticaretin desteklenmesi gerekir. Zira muamelat alanında en önemli maksat üretimin sürekliliğinin sağlanmasıdır. Çünkü insanlığın mal ve ürün ihtiyacının sürekliliğine paralel olarak malın sürekliliğinin korunması gereklidir. Bu süreklilikle, dönüşüm ve dolaşım aracılığıyla malın tekelleşmesinin önüne geçmek hedeflenmiştir. Bu

¹⁵² Buhârî, Büyû', 15; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Dâru İhyau'l-Kütübü'l-Arabî, t.y., Ticâret, 1; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Beyrut: Daru İhyau't-Turasi'l-arabî, t.y., İman, 164.

¹⁵³ el-Cuma 62/10.

¹⁵⁴ el-Bakara 2/180.

¹⁵⁵ Sebe' 34/10.

¹⁵⁶ Müslim, "Zühd", 45.

¹⁵⁷ Buhârî, "Deavât", 46.

¹⁵⁸ Ahmet Tabakoğlu, "İslâm İktisadî Açısında Kalkınma", *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, İstanbul, 1987, s. 248.

¹⁵⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1986, s. 134-144.

¹⁶⁰ Cengiz Kallek, "Müslüman İş Adamlarının Tarihi Misyonu", *Çerçeve Dergisi* 18, 1996, s. 44-47.

hedefler de ancak toplumun her kesiminin yatırım yapması ve aktif olarak ekonomiye katılması ile mümkündür.¹⁶¹

Ticaretin temel motivasyonu kâr elde etmektir. Kâr, ticarî-iktisadi hareketliliğin esas unsuru ve her türlü iktisadi ortaklığın üyeleri arasındaki adil bölüşümdeki temel dayanaktır. İktisadi hayatta büyümeye, gelişmeye, ilerlemeye sevk eden başat faktörlerden biridir. Öte yandan kâr oranı yatırımcıyı bir sektöre girmeye veya o sektörden uzak durmaya sevk eden temel etmendir.¹⁶² Ticaretin İslâm dininde meşru kabul edilmesi, alım-satım gibi kâr vesilelerinin çokça zikredilmesi ve yer yer övülmesi, yukarıda aktarıldığı üzere İslâm'da ekonomik gelişim ve ilerlemenin tavsiye edilmesi, bu gelişimin en temel unsuru olan kâr faktörünün meşruiyetine delil sayılabilir.

Kâr Kuran'ı Kerim'de işaretten çok defa atfı yapılmış bir mevzudur. Öte yandan kâr etmenin meşru olduğu Kitap, sünnet ve icmâ ile delillendirilebilir. Bakara Suresindeki *“Doğruya karşılık sapıklığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır.”*¹⁶³ mealindeki ayet kâr (ribh) kelimesinin sarahaten Kur'an'da geçtiği tek ayettir. Bu ayette hidayeti dalaletle değiştirenlerin bir kâr elde etmedikleri ve ticaretlerinde hüsrana uğradıkları söylenmiştir. Bunun tam tersi yani dalaleti hidayete değiştirmek o halde kâr etmek olarak düşünülebilir. Dalaleti hidayete değiştirmek amaç edinilen durum olduğundan bu benzetmeden hareketle ticarete kâr etmenin de izin verilen hatta amaç edinilen bir durum olduğu söylenebilir. Öte yandan münafıklar ile ticarete hüsrana uğrayanlar arasında bir alaka kurulmuş olması İslâm dininin ticarete verdiği önemin göstergelerinden biridir.¹⁶⁴

*“Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”*¹⁶⁵ mealindeki ayette batıl yollar ile elde edilen gelir istisna edilerek ticarete izin vermiştir. Ayette kâr etmenin temel faktörlerinden biri olan ticaretin, başat ilkesi rızaya vurgu vardır. Burada ifade edilen “malların batıl yollarla yenmesi” söyleminden kasıt şeriatın yasakladığı hırsızlık, gasp, kumar, faiz gibi yollardır.¹⁶⁶ Öte

¹⁶¹ Sakrû'l Kaysi, *Meayîri'r-ribh*, s. 44.

¹⁶² Sakrû'l Kaysi, *Meayîri'r-ribh* s. 52-53.

¹⁶³ el-Bakara 2/16.

¹⁶⁴ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr: Mefâtihü'l-gayb*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1934, II, 311.

¹⁶⁵ Nisâ 4/29.

¹⁶⁶ Râzî, *Tefsîru'l Kebîr*, X, 56.

yandan “batıl” ifadesiyle kastedilen gruba garar ve cehalet içeren, belirsizlik barındıran akitlerin tamamı dahil edilebilir. Zira belirsizlik taraflardan birinin, karşılıksız olarak bir şey elde etmesi diğerinin ise zarara uğramasıyla sonuçlanır. Bu kesin ve net bir şekilde yasaklanarak müslümanların ticarî ilişkilerinde birbirlerine karşı muameleleri düzenlenmeye gayret edilmiş ve güven üzerine kurulu bir ilişki tesis edilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁷

Faiz yasağını belirten “*Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Halbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah'a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.*”¹⁶⁸ mealindeki ayet de dolaylı olarak kârın meşruiyetine delalet eder. Allah bu ayette ribâ ve bey‘işlemleri arasında dinî ve hukukî farklar olduğunu belirtmiş ve bu farkların ne olduğunu açıklamaksızın akıl ve tecrübe yoluyla kullarının keşfine bırakmıştır.¹⁶⁹ Allah Teala insanlara ticareti ve alım satımı dolayısıyla kâr etmeyi, bu ayet ile sarih bir biçimde helal, ribâyı ise haram kılmıştır. Nitekim ayetteki bey‘ ifadesi umum bir ifadedir ve şer‘i bir mâni bulunmayan tüm satım akitlerinin meşruiyetine, buradan hareketle de kâr elde etmenin meşruluğuna delalet eder.¹⁷⁰

Öte yandan “*En güzel hal dışında yetimlerin mallarına yaklaşmayın*”¹⁷¹ ayetinde zikredilen “en güzel hal” ifadesi mevcut malın meşru bir vesileyle arttırılması olarak yorumlanmıştır.¹⁷² Ayette malın arttırılmasından övgü ifadesi ile bahsedilmiş olması kârın meşruluğuna delil sayılabilir.

Hz. Peygamber ve sahabeden aktarılan kârın meşruiyetine delalet edecek birçok ticarî uygulama ile karşılaşmak mümkündür. Hakîm b. Hızâm (ö. 54/674?) ile Hz. Peygamber arasında cereyan eden bir hadise bunun en önemli örneklerden biridir. Buna göre Hz. Peygamber Hakîm’e bir dinar vermiş ve bu para ile kendisine bir koyun almasını

¹⁶⁷ Râzî, *Tefsîru’l Kebîr*, II, 311.

¹⁶⁸ el-Bakara 2/275.

¹⁶⁹ *Kuran Yolu Tefsiri*, DİB, I, 429-441.

¹⁷⁰ Ebû Abdullah Muhammed b Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1964, V, 150.

¹⁷¹ el-En’âm 6/152; İsra 17/34.

¹⁷² Saffet Köse, “Bir Finans Kaynağı /Aracı Olarak Ortaklık”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 32, 2018, s. 15.

istemmişti. Hakîm ise bir dinara iki koyun almış bunlardan birini bir dinara aynı pazarda satarak Resulullah'a bir koyun ve bir dinarla gelmişti. Hz. Peygamber de ona satışında bereket duası etmişti.¹⁷³ Hz. Peygamber'in burada Hakîm'e bereket duası ederek alışverişini ikrar etmesi kârın meşruiyeti için mühim bir delil olarak kabul edilebilir. Enes bin Mâlik'ten (ö. 93/711-12) rivayet edilen diğer bir hadiseye göre Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652) Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber onunla Sa'd b. Rebî' (ö.3/625) arasında kardeşlik akdi yapmıştır. Sa'd, Abdurrahman b. Avf'la tüm varlığını paylaşmak istemişse de Abdurrahman b. Avf ticaret yapmak istediğini söylemiş ve çarşıda yaptığı yağ alışverişinden kâr etmiştir.¹⁷⁴ Öte yandan Hz. Peygamber Hz. Hatice ile arasındaki mudârahe anlaşması sonucu yaptığı Şam ticaretinden bi'setten sonra bahsetmiş ve bu ortaklıktan çok kâr ettiğini söylemiştir. Bu da bize mudârahenin ve kâr etmenin meşru olduğunu gösteren bir delildir.¹⁷⁵ Ve yine Hz. Peygamber'e "Hangi kazanç en faziletlidir?" diye sorulduğunda kişinin eliyle kazandığı alışverişi şeklinde verdiği cevap da kâra dolaylı bir delil niteliğindedir.¹⁷⁶ Hz. Peygamberden rivayet edilen "*Resulullah damân olmadan elde edilen kârdan nehyetti.*"¹⁷⁷ hadisi kârın meşruiyeti için bir kural belirtmektedir. Zira buradan Hz. Peygamber'in damânı üstlenilen bir malın kaynaklığında sağlanan kârı onayladığı anlamı çıkarılabilir.

Kârın meşruiyetine, mudârahenin icmâ ile meşru oluşu yoluyla da ulaşılabilir. Zira mudârahe bir kâr ortaklığıdır ve bu ortaklığın meşruluğu konusunda ihtilaf yoktur.¹⁷⁸ Hz. Ömer (ö. 73/693) ve Hz. Aişe'nin (ö. 58/678) yetim malları ile mudârahe yapmayı uygun gördüğü rivayeti,¹⁷⁹ Hz. Ömer'in, Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) verdiği hazineye ait mal ile oğullarının yaptığı ticareti mudârahe sayıp kârının yarısını hazineye alması,¹⁸⁰ Hz. Abbas'ın mudârahe yaptığı ve Hz. Peygamber'in onu ikrar ettiği

¹⁷³ Buhârî, "Menâkıb", 28. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, t.y., "Büyû", 28; Tirmizî, "Büyû", 34.

¹⁷⁴ Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 3780.

¹⁷⁵ Bukredîd, *Ahkâmu'r-Ribh*, s. 35.

¹⁷⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata', Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, Büyû', 10397.

¹⁷⁷ Tirmizî "Büyû" 19 (1234).

¹⁷⁸ Sakrû'l Kaysi, *Meayiri'r-rihb*, s. 49-50; Hâcî, *er-Ribh fikhîyyen ve iktisâdîyyen*, s. 24.

¹⁷⁹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, Beyrut: Daru İhyau't-turâsi'l-Arabî, 1985, Zekât, 863-864.

¹⁸⁰ Mâlik, *el-Muvatta'*, "Kırad" 1.

rivayetlerinin tamamı kâr maksatlı faaliyetlerin sahabe arasında yaygın olduğuna delil olacak mahiyettedir.¹⁸¹

Aktarılan bilgilerden hareketle İslâm hukukunda kârın meşru olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

¹⁸¹ Sakrû'l Kaysi, *Meayîri'r-rihb* s. 49-50.

İKİNCİ BÖLÜM
İSLÂM HUKUKUNDA KÂRIN KAYNAKLARI

İSLÂM HUKUKUNDA KÂRIN KAYNAKLARI

Kâr insanları ticari hayata teşvik eden temel faktörlerden biridir. Klasik fıkıh eserlerinde müstakil bir başlık altında ele alınmayan kâr kavramı muâmelât fıkının bey‘, şirket, zekât, gasp, kefâlet, vekâlet gibi çeşitli meseleleriyle bağlantılı bir şekilde ve kazuistik/meselecî bir tarzda ele alınmıştır. Kârın “sermaye üzerinde meydana gelen ziyade” anlamına gelmesi ve İslâm hukukunda haksız kazancın yasak olması bu ziyadenin sebebinin açıklanmasını gerekli kılmaktadır.¹⁸² Zira kâr ister bey‘(satım) akdinde olduğu gibi kişinin kendi malıyla alım-satım yapması sonucu, isterse şirket (ortaklık) gibi birden fazla kişinin birlikte gerçekleştirdiği ticarî bir faaliyet sonucu oluşmuş olsun bu kârın hangi kaynakla sağlandığının bilinmesi, kârı hak eden tarafın belirlenmesi ve kâr paylaşımının adil bir biçimde yapılması açısından önemlidir.¹⁸³ Fıkıh eserlerinde teorik açıklamalardan çok uygulama örnekleri üzerinden izah edildiğini gördüğümüz kârın kaynakları “esbâb-u istihkâki’r-rihb”¹⁸⁴ ifadesiyle karşılık bulmuştur.¹⁸⁵ Çalışmamızda da daha anlaşılır olması sebebiyle “kârın kaynakları” ifadesi kullanılacaktır.

Kâr satım ve şirket akdi olmak üzere iki vesileyle elde edilir. Satım akdinde kâr bir malın satın alınan veya satıcıya mal olan fiyatının üzerine fazlalık koyularak satılmasıyla oluşur. Diğer bir ifade ile bir malın -satış fiyatı yüksek olmak kaydıyla- alış veya maliyet fiyatı ile satış fiyatı arasındaki ziyade kâr olarak adlandırılır. Burada konumuzla ilişkisi bağlamında satım akdinin kâra ilişkin hususları izah edilmelidir. Şirket akitleri ise tarafların sermaye, emek veya kredilerini kârı paylaşmak amacıyla birleştirdikleri bir akit türüdür.¹⁸⁶ Şirket akitlerinde kâra kaynak olarak kabul edilen faktörler akdin kabul ve kuruluş şartları veya kâr paylaşımı gibi birçok hususuna etki etmektedir. Dolayısıyla kârın kaynaklarının şirket özelinde incelenmesi konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu bölümde öncelikle mezheplerin kâra kaynak olarak

¹⁸² Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 535.

¹⁸³ Muhammed Seyyid Ahmed Âmir, *Esbâbu istihkâki’r-rihb fi’l-fıkhi’l-İslâmî*, İskenderiye: Mektebetü’l-Vefâi’l-Kanûniyye, 2012, s. 71.

¹⁸⁴ Serahsî *el-Mebsût*, XI, 155; Kâsânî *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, VI, 63; Merginânî, *el-Hidâye*, III, 76; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, IV, 324.

¹⁸⁵ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 544

¹⁸⁶ Necmeddin Güney, “The Basis for the Legitimate Entitlement to Profit in Islamic Law”, *Turkish Journal of Islamic Economic* 6/2, 2019, s. 71.

kabul edilen faktörler hususundaki yaklaşımları sunulacak daha sonra bey' akdinin kâr ile ilişkili olan hususları incelenecektir. Son olarak şirket akitlerinde kârın kaynağına ilişkin hükümler ele alınacaktır. Kapsamın aşılmasında adına bey' ve şirket akitlerinin kâr ile ilişkisi olmayan hususî özellikleri zikredilmeyecektir.

Kârın kaynağının ne olduğu konusunda fıkıh mezhepleri farklı görüşler ileri sürmüştür. Bu hususta en kapsayıcı yaklaşıma sahip olan Hanefî mezhebine göre kârın kaynağı mal (sermaye), amel (emek) ve damân olmak üzere üçtür.¹⁸⁷ Kârı hak edebilmenin ön koşulu bu kaynaklardan birini bulundurmadır. Kâra kaynaklık eden sermayenin damânının üstlenilmiş olması ve maktû bir miktara bağlanmamış olması sermayenin kâra kaynaklık etmesinin ön koşuludur.¹⁸⁸ Burada malın damân altında olmasından kasıt sorumluluğunun üstlenilmiş olmasıdır. Zira malın sorumluluğu üstlenilmeden maldan bir kâr elde edilmesi yasaklanmıştır.¹⁸⁹ Mislî mal türünde bir sermayenin gelirinin maktû olarak belirlenmesi durumunda alınan karşılık kâr değil faiz, ayn türünden bir maldan elde edilecek maktû gelir ise ücret olur.¹⁹⁰ Emeğin kâra kaynak olmasından kasıt ise kişinin bir işte çalışmasının karşılığı olarak meydana gelen kârdan önceden belirlenmiş oranda bir pay almasıdır.¹⁹¹ Burada kişinin alacağı karşılık miktar değil oran olarak belirlenmelidir. Zira aksi durumda alınan karşılık kâr değil ücrettir. Hanefî mezhebine göre emeğin kâra kaynaklığı mala denk görülüş, malın kâr kaynağı olmak bakımından amele üstünlüğünün olmadığı söylenmiştir.¹⁹²

Kişinin kâra vesile olan malın zararı veya telefi halinde meydana gelen hasarı ödeme yükümlülüğüne veya bir işi yerine getirmenin üstlenilmesine dayanarak kâra kaynaklık eden damân Hanefî mezhebi dışında cumhur tarafından bir kâr kaynağı olarak

¹⁸⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 155; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i'*, VI, 62; Merginânî, *el-Hidâye*, III, 12; Zeylâî, *Tebyînü'l-haka'ik*, III, 322; Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî, *el-Înâye*, VI, 190; İbn Nüceym *el-Bahrü'r-râik*, V, 197; İbn Âbidîn. *Reddül-muhtâr*, IV, 324.

Bazı muasır yazarlar tarafından şart, akit ve toprağın da kâr kaynağı olup olmadığı tartışılmış ve toprağın sermaye içinde değerlendirilebileceği, akit ve şartın ise kâr için bir kaynak olmasının mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Hanefî mezhebine ait eserlerde kârın kaynağı olarak açık bir biçimde yalnızca yukarıda bahsedilen üç faktör sayıldığı ve akit ile şartın ele alınmasına ihtiyaç hissettirecek bir delile rastlanmadığı için çalışmamız söz konusu üç faktör ile sınırlandırılmıştır. Tartışmalarla ilgili bkz. Âmir, *Esbâbu istihkâk-ı ribh* s. 63; Yığın, "Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi", s. 561-563.

¹⁸⁸ Hâcî, *er-Ribh fikhiyyen ve iktisâdiyyen*, s. 39.

¹⁸⁹ Tirmizî "Büyû" 19 (1234).

¹⁹⁰ Yığın, "Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi", s. 549.

¹⁹¹ Âmir, *Esbâbu istihkâk-ı ribh* s. 148-155.

¹⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 155; Âmir, *Esbâbu istihkâ-i'r- ribh*, s. 116.

kabul görmemiştir.¹⁹³ Hanefî mezhebine göre damânın kâra kaynaklığının meşruluğuna delil bir hadistir.¹⁹⁴ Bu hadise göre bir kişi satın aldığı köleyi bir süre çalıştırdıktan sonra kölede fark ettiği eski bir ayıp sebebiyle köleyi iade etmek ister. Mesele Hz. Peygamber'e anlatılınca O, köleyi sahibine iade eder. Kölenin sahibi müşterinin köleyi bir süre kullanmasına karşılık bir ücret isteyince Hz. Peygamber; *Bir şeyin menfaati/semeresi üstlenilen tazmin sorumluluğu karşılığındadır*” mealinde “الخراج بالضمن” buyurarak kölenin kullanılmasına karşılık bir ücret ödenmesinin gerekmediğine hükmeder.¹⁹⁵ Buna göre kişinin bir maldaki tazmini ile ondan elde edeceği fayda dengeli olmalıdır.¹⁹⁶ Bir zarar veya telef durumunda bunu tazmin edecek kişi malın getirilerine sahip olmaya hak kazanır. Dolayısıyla kişi üstlendiği damân vesilesiyle kâra hak sahibidir. Damânı kaynak olarak kabul etmeyen cumhura göre ise hadiste bahsi geçen damân, malın damânıdır. Dolayısıyla damân kârı hak etmek için müstakil bir sebep değil mal ile kâr elde etmenin şartlarından biridir.¹⁹⁷ Hanefî mezhebi damânın kâra kaynak olduğunu iş ortaklığında işi kabul etmenin kâra ortak olmak için yeterli kabul edilmesi veya mudârebe akdinde mudâribin damânı üstlenmesi durumunda kârın tamamını almaya hak sahibi olması gibi tikel fikhî örnekler ile delillendirir.¹⁹⁸

Hanefî mezhebi damânı kâr kaynağı kabul ederek şirket vesilesiyle elde edilen kârın ortaklar arasındaki paylaşımının daha adil yapılabilmesine imkân sağlar. Ayrıca bu sayede nimet-külfet paylaşımı ve hak-sorumluluk dengesinin belirlenmesinde etkili ve günümüz sözleşme türlerinin meşruluğunun tespitinde kullanılabilecek kapsamlı bir teori oluşturmaya da olanak tanır.¹⁹⁹ Burada sözü geçen damân ya sermaye ve emek ile bağlantılı ya da üretken bir yükümlülük olmalıdır. Yani damân sermaye ile bağlı, kişinin yapmayı garanti ettiği emeği veya mal satın almanın kredibilitesi ile kâra kaynaklık

¹⁹³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 38; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, VI, 477; Nevevî, *Minhâcû't-tâlibîn*, s. 132; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 5; İbd Kudâme, *el-Muğnî*, V, 12/24.

¹⁹⁴ “الخراج بالضمن” Bkz. Tirmizî “Büyu” 53; Ebu Dâvud “Büyu” 71; İbn Mace, “Ticarât” 43; Nesâî, “Büyu”, 15.

¹⁹⁵ Tirmizî “Büyu” 53; Ebu Davud “Büyu” 71; İbn Mace, “Ticarât” 43; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdulfettah Gûdde, Halep: Mektebetu Matbûâtî'l İslamiyye, 1986, “Büyu”, 15.

¹⁹⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-sanâ'i*, VI, 62; Âmir, *Esbâbu istihkâkî'r-rihb*, s. 89.

¹⁹⁷ Âmir, *Esbâbu istihkâkî'r-rihb*, s. 89.

¹⁹⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-sanâ'i*, VI, 62

¹⁹⁹ Güney, “Profit in Islamic Law”, s. 67; Kacır, *Kazancın Meşruiyetine Etki Eden Risk Faktörü*, s. 142.

etmelidir. Aksi takdirde, üretken olmayan riskler olarak elde edilen kazançlar, garar ve kumar ile eşdeğer olacağından yasaktır.²⁰⁰

Hanefî mezhebine göre yalnızca sermayenin veya yalnızca emeğin kâra kaynaklık etmesi söz konusu değildir. Bu iki unsur damânla birlikte bulunur. Uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda damânın tek başına kâra kaynak olmasının sık rastlanan bir durum olmadığı, çoğunlukla damânın da sermaye ve emek gibi diğer faktörlerle bağlantılı biçimde kâra kaynaklık ettiği görülür.²⁰¹

Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri²⁰² kârın kaynakları konusunda Hanefî mezhebine kıyasla daha kısıtlayıcı bir yaklaşım sergileyerek bunları sermaye ve emek ile sınırlandırmışlardır.²⁰³ Yukarıda da bahsedildiği gibi onlara göre damân, müstakil bir kaynak değil, kârın kaynağı olan bu iki unsurun şartı konumunda malın damânı ve amelin damânı olarak bu iki sebeple ilintili bulunur.²⁰⁴

Şafîî mezhebine göre ise kâr malın nemalanmasıyla meydana geldiğinden meşru tek kâr kaynağı sermayedir. Kâra sahip olma ve zarara katlanma yalnızca sermaye malının maliki olmakla mümkündür.²⁰⁵ Dolayısıyla kâra hak sahibi olmak direk mülkiyet ile bağlantılıdır. Burada kullanılan kavram mal olsa da çağdaş fakîhler bunu “milk” olarak yorumlamışlardır. Zira mallar yalnızca sermayedârın mülkiyetinde iken kâr sebebi sayılabilir.²⁰⁶ Onlara göre emek ve damânın kâra kaynak olarak kabul edilmesi akde belirsizlik karışmasına sebep olur.²⁰⁷

Aktarılan bilgiler ışığında sermayenin kâr sebebi olarak kabulünde mezhepler arası bir ittifak olduğu söylenebilir. Emek ve damânın kâr kaynağı olması ise fukahânın ihtilaf ettiği bir konudur.

²⁰⁰ Güney, “Profit in Islamic Law”, s. 68-69.

²⁰¹ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 548/552.

²⁰² Hanbelî fakihlerinden Ebû Ya’la el-Ferrâ (ö. 458/1066) bu konuda farklı görüş beyan etmiştir. Ona göre damân kâra kaynaklık edebilir. Fakat mezhep içi tercih edilen görüş bu değildir. Bkz. İbn Kudâme, *el-Mugnî*, V, 24.

²⁰³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Haraşî, *eş-Şerhu’s-sağir ‘alâ Muhtasarı Halîl*, Beyrut: Dârü’l-Fikr, t.y. VI, 214; İbn Kudâme, *Mugni’l-muhtâc*, V, 27

²⁰⁴ Âmir, *Esbâbu İstihkâki’r-rihb*, s. 116.

²⁰⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 157.

²⁰⁶ Güney, “Profit in Islamic Law”, s. 66; Abraham Udovitch, *Orta Çağ İslâm Hukukunda Ortaklık ve Kâr*, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021, s. 49.

²⁰⁷ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VI, 477; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 158; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, V, 4-5.

1. Bey‘Akdiinde Kâr ve İlgili Hükümler

Satım akdini ifade eden bey‘ kavramı İslâm hukukunda temlik maksadı ile malın istenilen başka bir malla değiştirilmesi anlamına gelir.²⁰⁸ Yani satım akdiinde satıcı elindeki malı müşterinin elinde bulunan karşılığında mübadele ederek akde konu olan malın mülkiyetini müşteriye nakletmiş, müşteriden aldığını da kendi mülkiyetine geçirmiş olur.

Satım akdiinde kâr; satıcının mebî‘i aldığı fiyata veya maliyet fiyatına bir miktar fazlalık ekleyerek satması yoluyla oluşur. Akde konu olan malın, satış fiyatı ile alış fiyatı veya maliyet fiyatı arasındaki olumlu fark kâr olarak adlandırılır.²⁰⁹ Burada satıcının ortaya çıkan kâra hak kazanmasını sağlayan meşru sebep, yani kârın kaynağı mal/sermayedir. Damân burada kâra kaynaklık edecek malın bir şartı olarak bulunur. Zira damânı üstlenilmeyen mal ile kâr sağlamak İslâm hukukunda meşru kabul edilmemiştir.²¹⁰

Çeşitli tasniflere tabi olan satım akitleri, semenin belirleniş şekli yönünden büyü‘u‘l-eman (güvene dayalı satımlar) ve bey‘ul‘müsâveme olarak ikiye ayrılır.²¹¹ Bu tasnif, satıcının kâr oranını/malın maliyetini alıcıya söylemesi veya alım satım işlemini bu bilgileri açıklamadan gerçekleştirmesi esasına dayandığından konumuzla yakından ilişkilidir. Birçok farklı satım akdi tasnifi arasından çalışmamızda söz konusu tasnife yer verilmesinin sebebi budur.

Semenin belirleniş şekli bakımından satım akitlerinin birinci türü olan büyü‘u‘l-eman; malın fiyatının satıcının maliyet veya alış fiyatı olduğunu söylediği fiyat üzerinden belirlenmesi anlamına gelir ve tevliye, vadîa, murâbaha olmak üzere üç kısma ayrılır.²¹² Tevliye; malın ilk fiyatı üzerine bir fazlalık koyulmaksızın aynı fiyattan satılması olarak tanımlanır.²¹³ Bu akitte satıcı malı satarken “maliyet fiyatına”, “aldığım fiyata” ifadelerini kullanarak maliyet/alış fiyatı üzerine kâr eklemeksizin sattığını ve bunun tevliye olduğunu alıcıya bildirmiş olur.²¹⁴ Malın ilk fiyatından yani alış fiyatından

²⁰⁸ Ali Bardakoğlu, “Bey‘”, *DİA*, VI, 13.

²⁰⁹ Şeybânî, *el-Asl*, IV, 199; Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 75; Sahnûn, *Müdevvene*, III, 238; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 229; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, V, 280.

²¹⁰ Tirmizî, “Büyü‘”, 1234; İbn Mace, “Ticâret” 2188; Nesâî, “Büyü‘”, 4630.

²¹¹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Murâbaha”, *DİA*, XXXI, 149.

²¹² İsmail Cebeli, *Modern İslâm İktisadî Literatüründe Murabaha Tartışmaları*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 31; Dönmez, “Murâbaha”, s. 149.

²¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 83; Kâsânî, *Bedâ‘i‘u’s-sanâ‘i‘*, V, 135; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 141.

²¹⁴ Buhutî, *Keşşâfü'l-kınâ‘*, III, 229.

daha düşük bir fiyata satılması ise vadîa olarak adlandırılır.²¹⁵ Diğer bir ifadeyle vadîa zararına satıştır. Bu satım akdine göre satıcı malı aldığı fiyattan belli bir oranda indirim yaparak satar. Güvene dayalı akitlerden olmasına ve karşı tarafın aldatılmasının önüne geçmek için ayrıntılı incelenmesi gereğine rağmen, muhtemelen toplum içinde yaygınlığının az olması sebebiyle fıkıh kitaplarında vadîaya az yer verilmiştir. Fakat vadîa satım akdinin bir türü olduğundan satım akdi için geçerli tüm şartlar onun için de geçerlidir. Ayrıca murâbaha akdinde olduğu gibi söz konusu satım esnasında akdin sıhhati için maliyet ve alış fiyatının bilinmesi ve indirim oranının belirlenmesi gerekir. Bu yönüyle murâbaha akdinde cerayan eden maliyet tartışmaları vadîa akdi için de geçerlidir.²¹⁶ Güvene dayalı akitlerin üçüncü türü olan murâbaha akdi ise; malın alış fiyatı üzerine bir miktar kâr eklenerek satılması anlamına gelir.²¹⁷ Bu akde göre satıcı malın alış veya maliyet fiyatı üzerine belirli bir kâr koyar ve malı karşı tarafa satım konusu mal ile ilgili belirtmesi gereken detayları bildirerek satar. Bu sayede müşteri aldığı malın alış fiyatı, maliyet fiyatı, satıcının malı alış biçimi gibi malla ilgili birçok ayrıntıdan haberdar olur. Piyasadan habersiz müşteriler için güvenilirliği yüksek bir alım-satım işlemine olanak sağlayan murâbaha akdi toplumda kargaşa ve haksızlığa mahal vermemek adına hüküm ve şartları bakımından klasik fıkıh eserlerinde detaylı bir biçimde ele alınmıştır.²¹⁸ Murâbaha akdinin sahih olması için satım akdinde aranan şartlara ilaveten bazı şartların yerine getirilmesi gereklidir. İlerleyen sayfalarda yer yer bunların birkaçına atıf yapacağımız için şartların kısaca zikredilmesinde fayda vardır. Söz konusu şartlar; ilk satım akdinin sahih olması, ilk akitteki semenin malum olması, ilk akdin semeninin ve karşılığının ribevî bir mal olmaması, kârın akdin taraflarınca bilinmesi, ilk semenin mislîyattan olması ve satıcının mebî‘ ve semen ile alakalı her şeyi söylemesidir.²¹⁹ Maliyet veya alış fiyatı üzerine kâr eklenerek yapılan bir satım akdi olması yönüyle konumuzla yakından ilişkisi ve emanet akitlerinin diğer türlerine oranla fıkıh kitaplarında çok daha detaylı bir biçimde ele alınması sebebiyle çalışmamızda konu murâbaha akdi üzerinden açıklanacaktır.

²¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 83; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, V, 135.

²¹⁶ İsmail Cebeci, “Vadîa”, *DİA*, XLII, 418.

²¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 83; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, V . s. 135; Merginânî, *el-Hidâye*, III, 56; Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî*, III, 159; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 136.

²¹⁸ Dönmez, “Murâbaha”, s. 149.

²¹⁹ Cebeci, *Modern İslâm İktisadî Literatüründe Murabaha Tartışmaları*, s. 31-33

Yukarıda da bahsedildiği gibi murâbaha akdi, malın alış fiyatı üzerine bir miktar kâr koyarak ve bunu alıcıya bildirerek satmak anlamına geldiğinden bir yandan kârın, diğer taraftan maliyet fiyatının ne olduğunun bilinmesi murâbahanın en önemli şartlarından biridir.²²⁰ Bu şart fıkıh literatüründe satıcı malın maliyetini açıklarken nelerin buna dahil edileceğinin murâbaha bahislerinde ayrıntılı bir biçimde incelenmesine sebebiyet vermiştir. Maliyete nelerin dahil edileceği çerçevesinde cereyan eden tartışmalar, kârın doğru biçimde hesaplanması ve alıcının doğru bilgilendirilmesi açısından önem arz eder. Dolayısıyla bu tartışmaların burada zikredilmesi konunun daha iyi anlaşılmasına hizmet edecektir.

Maliyet, bir mal elde edilinceye dek yapılan harcamaların toplamı olarak tanımlanır.²²¹ Satım akdi özelinde ise maliyet mebi' için yapılan harcamaları ifade eder. İslâm hukukunda maliyetin kapsamına dahil edilen harcamalar mezhepler arasında farklılık göstermiştir. Hanefî mezhebine göre malın aslına görünür veya görünmez surette etki eden malda veya malın kıymetinde bir artışa yol açan ve örfte de maliyete eklenmesi âdet haline gelmiş harcamaların tamamı maliyet fiyatına dahil edilebilir. Yani bir harcamanın maliyete dahil edilebilmesi için örfen maruf ve bir artış sağlayıcı olması gerekir. Malın renginde değişiklik yapmak, malı uzatmak veya kısaltmak gibi işler için terziye veya nakışçıya²²² ödenen ücret malın zatında bir değişiklik sağlayıp görünür bir artışa sebep olurken, nakliye veya depo ücreti gibi masraflar malın zatında gözle görünmeyen bir kıymet artışına sebep olur. Dolayısıyla satıcının bu harcamaların iki türünü de maliyet fiyatına ekleyip “Bana maliyeti şu kadardır.” diyerek söz konusu malı kârlı bir biçimde satması mümkündür.²²³ Öte yandan satıma konu olan bahçenin ekim, dikim, sulama ve temizlik işleri için yapılan harcamalar da maliyete dahil edilir.²²⁴ Satım konusu hayvanları koruması için kendisiyle anlaşma yapılan çobanın ücreti veya malı muhafaza etmek için kiralanan evin kirası maliyete dahil edilmezken²²⁵ bir hayvan sürüsünü bir yerden bir yere götürmesi için anlaşılan çobanın ücreti maliyete eklenir. Zira

²²⁰ Atıyye Seyyid Feyyâz, *et-Tatbikâtü'l-masrafiyye li-bey'i'l-murabaha fi dav'i'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire: Dârü'n-Neşr li'l-Câmiat, 1999.

²²¹ <https://sozluk.gov.tr/> (15.01.2023)

²²² Zeylâi', *Tebyînü'l-haka'ik*, IV, 74.

²²³ Merginânî, *el-Hidâye*, III, 56; Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 83; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, V, 223.

²²⁴ Zeylâi', *Tebyînü'l-haka'ik*, IV, 74.

²²⁵ Merginânî, *el-Hidâye*, III, 56-57; Zeylâi', *Tebyînü'l-haka'ik*, IV, 74; Abdülhamid Mahmûd Ba'li, *Fikhü'l-murabaha fi't-tatbiki'l-iktisadiyyi'l-muasır*, Kahire: Mektebetü's-Selâmi'l-Alemiyye, 1985, s. 41.

çobana ödenen bu ücret malın nakil masrafı olarak düşünülmektedir. Malın nakledilmesi de bir fiyat değişikliğine ve kıymetinin artmasına sebep olur. Dolayısıyla hayvanların alındığı yerden başka bir yere götürülmesi için anlaşılan çobana ödenen ücret maliyete dahildir. Nitekim örfte de uygulama bu şekildedir.²²⁶ Öte yandan doktor, veteriner ücreti gibi tedavi masrafları²²⁷ ile hayvanın kesilmesi ve hayvanın derisinin soyulması veya odunların ayıklanması gibi işler için ödenen ücretler²²⁸ maliyete dahil değildir. Çünkü bu işler malın aslında veya değerinde bir artışa sebep olmamış²²⁹ ve tüccarın örfünde de maliyete eklenen masraflar arasında ele alınmamıştır.²³⁰ Hanefî mezhebine göre söz konusu sayılan işleri satıcı kendisi yaparsa bu yapılanlar maliyet fiyatına dahil edilmez.²³¹ Yani satıcı maliyete eklenmesi mubah olan bir işi yapması karşılığında işçiye ödediği ücreti maliyete katarken, aynı işi kendisinin yapması durumunda bâyi'in misil ücreti maliyete eklemesi mubah değildir.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle Hanefî mezhebinin maliyete dahil edilen masrafları belirlemedeki kriterinin; harcamanın malın aynında veya kıymetinde bir artış sağlaması ve bunun maliyete eklenmesinin örfen desteklenmesi olduğu söylenebilir. Burada dikkat çekici olan husus Hanefî mezhebi ulemasınca örfî unsurun belirleyici kabul edilerek tüccarın uygulamasının önemsenmiş olması ve zaman-mekân farklılığıyla maliyete eklenecek harcamaların değişebileceği yönünde kanaat ortaya konulmasıdır. Bu sayede tüccarın olası bir zararı engellenmek istenmiş olabilir.

Mâlîki mezhebi ise satıcının malı aldıktan sonra bunun için yaptığı masrafları yapılan harcamanın kâra yansıtılması hususunu göz önünde bulundurarak üç kategoriye ayırmıştır. Buna göre mebî'in satış fiyatı belirlenirken malın aynında veya kıymetinde artış sağlayan tasarruflardan kaynaklanan masraflar hem maliyete eklenir hem de kâra yansıtılır. Buna akde konu olan malın boyanması, dikimi, örülmesi, yünün eğrilmesi, kıyafete nakış işlenmesi, elbisenin yumuşatılması, gibi satım konusu eşya üzerinde yapılan işlemler örnek verilebilir. Burada satım konusu kumaşın dikilmesiyle niteliğinde bir değişiklik yapılmış veya eski bir eşyanın boyanmasıyla mal yenilenerek kıymeti

²²⁶ Zeylâi', *Tebyînü'l-haka'ik*, IV, 75; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 133.

²²⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, III, 56-57.

²²⁸ Zeylâi', *Tebyînü'l-haka'ik*, IV, 75.

²²⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, III s. 56-57.

²³⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, V, 223; Zeylâi', *Tebyînü'l-haka'ik*, IV, 75.

²³¹ Zeylâi', *Tebyînü'l-haka'ik*, IV, 74.

arttırılmış olabilir. Dolayısıyla bu masrafların maliyete dahil edilmesi mubahtır. Fakat satıcının nakliye, depolama gibi bizzat malın aynında bir etkiye sahip olmayıp kıymetinde artış sağlayan işler için yaptığı harcamalar maliyetten sayılsa da kâra yansıtılmaz.²³² Aynı şekilde ticaret için alınan hayvanın yemi, kölenin yeme-içme veya giyinmesi için yapılan harcamalar da maliyetten sayıldığı halde kâra yansıtılmayan harcamalardır.²³³ Satıcının sermaye üzerinde yaptığı malın aynını etkilemeyen ve satıcının yapmasının âdet olduğu katlama, paketleme gibi işler ise maliyete dahil edilmez ve dolayısıyla kâra da yansıtılmaz.²³⁴ Zira bu harcamalar mebî'in ne aynında ne de kıymetinde bir artışa sebep olmuştur.²³⁵ Ayrıca malın muhafazası için kiralanan evin kira tutarı veya malın katlanması için anlaşılan işçiye ödenen ücret ve satıcının kendisi için yaptığı harcamalar da maliyete dahil edilmeyip kâra da yansıtılmayan harcamalar arasındadır. İmam Mâlik satıcının kendisi için yaptığı harcamaların maliyete dahil edilmeyişine, mudârebe akdinde mudâribin durumunu örnek olarak gösterir. Buna göre mudârib murâbaha yoluyla bir ticaret malı satmış olsa gidiş-geliş yol ücretini veya yolculuk esnasında kendisi için yaptığı harcamaları ortağıyla hesaplama esnasında dikkate almayacak, dolayısıyla da ortaklık malından bu harcamalar için bir pay talep edemeyecektir.²³⁶ Söz konusu meseleye kıyasen Mâlik, böyle bir durumda kalan satıcının da yaptığı masrafları maliyetten sayamayacağı kanaatindedir.

Bu itibarla Mâlikî mezhebine göre satım konusu mal için yapılan harcamaların, maliyete eklenen ve kâra yansıtılan, maliyete eklenen fakat kâra yansıtılmayan ve maliyete eklenmeyen dolayısıyla kâra da yansıtılmayan harcamalar şeklinde üç başlıkta ele alındığı ortaya çıkmış olur. Bu itibarla diğer mezhepler satım konusu mal için yapılan harcamaları yalnızca maliyete dahil edilen ve edilmeyen şeklinde iki kısımda ele alırken Mâlikî mezhebi bu konuda diğer mezheplere oranla daha detaylı bir ayrım yapmıştır. Bu ayrım da bilhassa diğer mezheplerde karşılığı bulunmayan, maliyete dahil edildiği halde kâra yansıtılmayan harcamaların ayrıca ele alınması dikkate şayandır. Bu ayrım murâbaha akdinin temelini teşkil eden güven esasının sağlamlaşması amacına matuf

²³² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 229; Karâfî, *ez-Zehîra*, V, 161.

²³³ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 238; Karâfî, *ez-Zehîra*, V, 161.

²³⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 229; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İliş el-Mısırî, *Şerhu Minehu'l-celîl 'alâ Muhtasari's-Seyh Halîl*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989, V, 265-266.

²³⁵ Karâfî, *ez-Zehîra*, V, 161.

²³⁶ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 238.

olabilir. Yukarıda değinilen söz konusu masrafların maliyet hesaplanırken dikkate alınıyor olmasına rağmen kâra yansıtılmamasının muhtemel sebebi satıma konu olan mal için özellikle yapılmayıp herhangi bir ticaret malı satın alınırken de tekrarlanan harcamalardan olmasıdır. Dolayısıyla bu nevi masrafların hesaplanması maliyetle sınırlı kalmış ve söz konusu harcamalar kâra yansımamıştır.²³⁷

Şâfiî mezhebine göre ise ticaret malını yamamak, dikmek, boyamak, nakletmek veya depolamak gibi kâr amacı güderek yapılan tüm harcamalar maliyete dahil edilebilir. Fakat satım konusu hayvanın yemi gibi malın aslının korunması için yapılan harcamaların maliyete dahil edilmesi uygun değildir. Zira Şâfiî mezhebi için maliyete dahil edilen harcamalarda ölçü, yapılan harcamanın malda bir artışa sebep olmasıdır.²³⁸ Örneğin hayvanın günlük yemi maliyete dahil değilken, sütünün artması ya da fazla kilo alıp şişmanlaması için verilen özel yiyecekler maliyete dahil edilmektedir. Hayvanın satın alındıktan sonra yakalandığı bir hastalığın tedavisi için kullanılan ilaçların ücreti de maliyetten sayılır.²³⁹ Yine malın boyama, nakliye, kısaltılma gibi işleri için yapılan harcamalar, malın muhafazası için tutulan evin kirası veya depoya harcanan masrafların da maliyete dahil edilmesi mubahtır.²⁴⁰ Fakat satıcının aldığı elbiseyi kendisinin kısaltması, evin sıvasını kendisinin yapması gibi gönüllü olarak gerçekleşen işler maliyete dahil edilmez.²⁴¹ Şâfiî mezhebi buna delil olarak mudârebe akdinde mudâribin malını taşımak için birini kiralaması durumunda masrafın sermayeden karşılanmasına rağmen bu işi kendisinin yapması durumunda yapılan işin bir karşılığının olmamasını zikreder. Dolayısıyla bir kişi elli liraya aldığı bir mal üzerinde, bir işçinin yapması durumunda on lira ücret ödenecek olan bir işi kendisi yapsa, misil ücretini maliyete ekleyip malın maliyetinin altmış lira olduğunu söyleyemez.²⁴²

Verilen bilgilerden hareketle, Şâfiî mezhebine göre maliyete dahil edilen harcamalar için esas alınan noktanın; harcamanın malın mevcut durumunu korumak için değil bir artış sağlamak için yapılması olduğu sonucuna ulaşılabilir.

²³⁷ Ba'li, *Fıkhü'l-murâbaha*, s. 42 (II. Dipnot)

²³⁸ Ebû'l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm Kazvînî Râfiî, *Fethü'l-azîz fî Şerhi'l-Vecîz: eş-Şerhü'l-kebîr*, Dârü'l-Fıkr, t.y. IX, 7; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî, *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*. Dârü'l-Kütübü'l-İslâmiyye, t.y. IV, 230.

²³⁹ Ensârî, *Esne'l-metâlib*, IV, 231.

²⁴⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, V, 280; Ensârî *Esne'l-metâlib*, IV, 231.

²⁴¹ Rafiî, *Şerhu'l Kebîr*, IX, 7; Ensârî, *Esne'l-metâlib*, IV, 231.

²⁴² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, V, 280.

Hanbelî mezhebine göre ise malın aslında veya kıymetinde artmaya sebep olacak her türlü harcama maliyete eklenir. Dolayısıyla bir satıcı eşyada gerekli tadilat veya değişikliği yapması için ister işçi kiralamış olsun ister bu işi kendisi yapmış olsun bunu kâra yansıtabilir. Çünkü satıcı iş gücü kiralamak yerine kendi yapmayı tercih ettiği işte de zaman ve emek harcamıştır. Fakat satıcı malı murâbaha yoluyla satarken bana maliyeti şu kadar demeyip yaptığı her türlü harcamayı ve ortaya koyduğu emeği karşı tarafa bildirmekle mükelleftir.²⁴³ Örneğin; yirmi liraya aldığı kumaşın boyanması için beş lira ve yamasının dikimi için beş lira harcama yapan satıcının söz konusu harcama kalemlerini açıklamaksızın kumaşın maliyetinin otuz lira olduğunu müşteriye söylemesi meşru değildir.

Satıcının kendisi veya ailesi için yaptığı harcamalar ile ticaret malının yol açtığı zararın ödenmesi gibi masrafların maliyete dahil edilmeyeceği konusunda ise fakihler ittifak etmiştir. Örneğin; satım konusu arabayla yapılan kaza sonucu bir insanın ölümüne sebep olursa ödenen diyet veya satım konusu hayvanın telef ettiği şeyin ücreti gibi masraflar maliyete dahil edilemez.²⁴⁴

Satıma konu olan malın satıcının elinde bulunduğu süre zarfında bu mala bir harcama yapmasıyla birlikte bu maldan bir gelir elde ettiği durumda maliyet hesaplaması yapılırken gelirler göz önünde bulundurulur. Hanefî mezhebine göre mebî‘den elde edilen gelir ile mebî‘ için yapılan harcama arasında varsa menfî fark maliyete eklenir. Örneğin; satın alınan bir koyunun yemi veya bakımı için bir harcama yapılmakla birlikte, onun sütünden ve yününden gelir elde ediliyorsa bu gelir masraflardan çıkarılır, aradaki menfî fark maliyete eklenir. Bu durum yararlanmanın bizzat mebî‘in bir parçasından meydana geldiği durumlarda geçerlidir. Örneğin; 500 liraya alınan bir koyun günlük 30 liralık yem tüketip 20 liralık süt veriyorsa aradaki on liralık fark satım esnasında maliyete dahil edilebilir. Çünkü burada satıcı bizzat malın aynından yararlanmaktadır. Fakat yararlanma satıma konu olan malın kendisinden veya bir parçasından olmuyorsa gelir gider arasındaki farkın maliyete dahil edilmesi meşru değildir. Satın alındıktan sonra kiraya verilen gayr-i menkuller buna örnek verilebilir. Burada kiraların maliyetten düşülmesi

²⁴³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 131; Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ*, III, 231.

²⁴⁴ Feyyâz, *Tatbikât*, s. 40.

gerekmez.²⁴⁵ Zira satıcı kiraya verdiği malın bizzat aynından faydalanmayıp menfaatlerini kiraya vermek suretiyle bir gelir elde etmektedir.

Şayet mebî'in müşteriye teslimi ve mülkiyetinin nakli veyahut satış bedelinin satıcıya teslimi esnasında bir masraf oluşursa bunu kimin karşılayacağı da burada açıklanması gereken hususlardan diğeridir. Buna göre satış ister murâbaha ister müsâveme şeklinde olsun satıcı satım konusu malı, alıcı ise semeni teslim etmekle mükelleftir. Satım akdinin gerçekleştiği yer ile satım konusunun bulunduğu yer arasındaki mesafe ne kadar olursa olsun satım konusu malın müşteriye teslimi bay'ê aittir. Şayet satış bedeli ile ilgili bir masraf varsa bu, alıcıya aittir. Zira satış bedelinin yani semenin satıcıya nakledilmesi görevini alıcı üstlenir.²⁴⁶ Bu esnada oluşacak çek ve senet hazırlama veya bunları tahsil etme gibi masrafları alıcı karşılar.

Yukarıda aktarılanlardan hareketle mezheplerin maliyete dahil edilecek harcamaları belirlemek için farklı kriterleri esas aldıkları görülür. Hanefî mezhebi ticaret malına müspet etki eden her türlü harcamayı maliyete eklerken, Mâlikî mezhebi yalnızca malın aynında bir değişikliğe sebep olan harcamaları, Şâfiî mezhebi ise kâr amacı güden tüm harcamaları maliyet fiyatı içerisinde değerlendirir. Hanbelî mezhebi ise maliyete dahil edilen şeyler bakımından en geniş yorumu tercih ederek satıcının emeğinin karşılığını da maliyete dahil eder. Oysa fakihlerin çoğuna göre satım akdinde satıcının emeği teberra' hükmünde olup bunun maddi bir karşılığı yoktur. Bu itibarla satıcının yaptığı işin misil ücretinin maliyete dahil edilmesi ve kâra yansıtılması meşru değildir.

Şartları zikredilirken değinildiği üzere, murâbaha akdinde satıcı alıcıyı satım konusu ve ilk semen hakkında bilgilendirmeli dolayısıyla alıcı aldatılmadığından emin olmalıdır. Fakat hangi durumlarda satıcının alıcıya bilgi vermesinin şart olduğu, hangi durumlarda satıcının malı alıcıya açıklama yapmaksızın satabileceği konusunda mezhepler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Buna örnek teşkil edecek birkaç tartışmayı zikretmek faydalı olacaktır.

Örneğin daha önce satın almış olduğu malda kabz sonrası bir artma veya eksilme meydana gelirse satıcının aynı malı murâbaha ile satmak istemesi durumunda müşteriye bu konuda bilgilendirmesinin gerekli olup olmadığı konusunda fukahâ tarafından farklı

²⁴⁵ Döndüren, *Alım-Satımda Kâr Hadleri*, s. 112-113.

²⁴⁶ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 27-28.

görüşler ortaya konulmuştur. İlk olarak malda bir artma meydana gelmesi hali ele alınacak olursa bu durumda iki ihtimal söz konusudur. Artma malın zatına bitişik veya ondan ayrı olabilir. Buna göre şayet hayvanın kilo alması gibi malın zatında meydana gelen ondan ayrılması mümkün olmayan bir artış oluşmuş ise satıcı malı birinci fiyatı üzerinden murâbaha yoluyla satabilir. Bu konuda bir ihtilaf yoktur.²⁴⁷ Fakat malın zatına bitişik olmayan artmalar konusunda artışın ne zaman oluştuğu göz önünde bulundurularak hüküm verilmiştir. Hanefî mezhebine göre; şayet malın üzerindeki nemâ ilk satım akdi esnasında bulunuyor idiyse satıcının malı almak için ödediği fiyatın, malı ve üzerindeki nemâyı karşıladığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla satıcı maldaki nemâyı kullanıp tükettikten sonra malı murâbaha yoluyla satmak isterse bu vaziyeti müşteriye açıklaması gereklidir. Örneğin üzerinde yünleri varken alınan bir koyun yününden faydalanıldıktan sonra murâbaha yoluyla satılmak istenirse, bunun müşteriye belirtilmesi şarttır.²⁴⁸ Mâliki ve Hanbelî mezhepleri²⁴⁹ de bu konuda Hanefî mezhebi ile aynı görüşü paylaşırlar. Örneğin; ağaçları aşılannmış bir bahçe satın alan ve meyveleri yetiştirip topladıktan sonra bu bahçeyi murâbaha yoluyla satmak isteyen bir kişi, söz konusu durumu müşteriye belirtmelidir. Zira kişinin bahçeyi satın aldığı fiyata aşılı ağaçlar da dahildir ve kendisi bu ağaçların verdiği meyveleri tüketmiştir. Fakat ağaçlar aşılannmış değilse ödediği fiyata aşılar dahil olmadığı için bunu belirtmeye gerek yoktur.²⁵⁰ Malda ilk satım akdi sırasında bulunmayan ve maldan munfasıl/ayrı olan artmalar ise Hanefî mezhebi dışındaki fukahânın cumhuruna göre murâbâhın mülküdür. Örneğin satıcı önceden satın aldığı hayvan yavrudandıktan sonra, bu hayvanı murâbaha yoluyla satmak istediğinde artışı müşteriye belirtmek mecburiyetinde değildir ve karşı tarafa hayvanın ilk fiyatı üzerinden murâbaha akdi yapabilir.²⁵¹ Buna karşılık Hanefî mezhebine göre malda meydana gelen yün, süt veya hayvanın yavrusu benzeri munfasıl artışlar prensip olarak malın aslına tâbîdir. Dolayısıyla malın aslını satarken sonradan oluşan fazlalıkları yanında tutan satıcı malın aslından bir parçayı yanında tutmuş gibidir.²⁵² Bu itibarla mal murabaha yoluyla satılmak istendiğinde bu artışların mal ile birlikte teslim edilmesi veya

²⁴⁷ Feyyâz, *Tatbikât*, s. 45.

²⁴⁸ Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-sanâ'î*, V, s. 223; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, Dârü'l-Fikr, t.y. VI, 506.

²⁴⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 137; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 233.

²⁵⁰ Desûkî, *Haşiyetü'd-Desûkî*, III, 166.

²⁵¹ İliş, *Şerhu Minehu'l-celîl*, V, 276; Ensârî *Esne'l-metâlib*, II, 94; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 234.

²⁵² Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-sanâ'î*, VI, 223; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 506.

müşteriye durumun izahının yapılması gerekir. Aksi halde söz konusu malın murâbaha yoluyla satışı mümkün olmaz.

Murâbaha malının satıcının elinde ayıplı hale gelmesi durumunda bunun müşteriye açıklanmasının gereği çerçevesinde cereyan eden tartışmalarda ise yine cumhura göre farklı bir ictihad ortaya koyan Hanefî fakîhlerin bu konudaki görüşü dikkat çekicidir. Şöyle ki; Hanefî mezhebine göre ister hayvan ister gıda maddesi ister kumaş gibi bir eşya olsun sağlam bir şekilde alınan mal satıcının elinde herhangi bir kasıt veya kusur olmaksızın doğal bir yolla ayıplanmış ise bu malın müşteriye açıklama yapılmaksızın alış fiyatı üzerinden murâbaha yoluyla satılmasında bir mahzur yoktur. Çünkü Hanefî mezhebine göre semen malın aslı için ödenmiştir ve bir niteliği eksilse de o şeyin aslı halen mevcuttur. Ayrıca malın niteliğinde satıcının bir müdahalesi olmaksızın meydana gelen eksilme semende karşılığı bulunmayan bir durumu ifade etmektedir. Örneğin satıcının elinde satım konusu kumaşın kirlenmesi veya renginin solması alındığı fiyat üzerinden murâbaha yoluyla satımına engel değildir.²⁵³ Buna karşılık Şâfiî, Mâlikî²⁵⁴ ve Hanbelî²⁵⁵ mezhebine ve Hanefî fakîhlerinden İmam Züfer'e göre şayet murâbaha yoluyla satılmak istenen mal ayıpsız-noksansız bir şekilde satın alınmış olup satıcının elinde ayıplı veya noksan hale gelirse müşteriye bu durumu belirtmek gerekmektedir.²⁵⁶ Zira müşteri malın ayıpsız halindeki fiyatını bilse belki de ayıplı malı satıcının belirlediği fiyattan almak istemeyecekti. Üstelik onlara göre malın satıcının yanında ayıplanması ile satıcı malın bir kısmını yanında tutmuş sayılmaktadır. Dolayısıyla satıcı doğal yolla da olsa malın eksilen niteliği malın değerinden düşmelidir.²⁵⁷

Hanefî mezhebinin murâbaha akdinde mebî'de satımdan evvel meydana gelen artışı müşteriye söylemeyi şart gören dakik yaklaşımına rağmen malın ayıplandığı durumda bunu alıcıya belirtmeyi gerekli görmeyişi dikkat çekilmesi gereken bir husustur. Satımdan evvel meydana gelen artışın söylenmesi şartı mala dair bilgi verirken gerekli tüm detayları belirtme ve satıcının aldatılmasına engel olma çabası olarak yorumlanabilir. Fakat sağlam aldığı malın satıcının elinde hasarlandığının ve satıcının malı satın aldığı

²⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 79; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 506.

²⁵⁴ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 239.

²⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 138.

²⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 79; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, V, 223; Ensârî, *Esne'l-metâlib*, II, 94.

²⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 79; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 506.

fiyatın malın sağlam hali için ödendiğinin söylenmesinin şart olmayışı yukarıda bahsedilen amaca hizmet etmemektedir.

Fukahâ ilk akdin ivazlı olmaması durumunda malın murâbahaya konu olup olamayacağı konusunda da farklı görüşler beyan etmişlerdir.²⁵⁸ Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre ivazlı veya ivazsız bir yolla elde edilmiş olsun mal murâbaha yoluyla satılabilir. Satıcı malı ivazsız bir şekilde elde ettiyse mala misil bir fiyat biçerek malı bu belirlediği fiyat üzerinden satabilir.²⁵⁹ Mâlikî mezhebine göre ise bir malın murâbaha yoluyla satılabilmesi için ilk satım akdinin de muavazalı olması gerekir. Yani satıcının miras veya hibe gibi bedel ödemeksizin elde ettiği malların murâbaha yoluyla satılması meşru değildir.²⁶⁰ Zira burada malın ilk semeni takdiri olacağından Mâlikîler satım akdine belirsizlik karışmasını istememiş olabilirler.

Semenin belirleniş şekli bakımından satım akitlerinin ikinci türü olan müsâveme satışı ise akde konu olan malın alıcı ile satıcının aralarında anlaştıkları bir fiyat üzere satılması anlamına gelir.²⁶¹ Fıkıh literatüründe bey' akdi denildiğinde çoğunlukla bu akit kastedilmiştir.²⁶² Pazarlıklı satış olarak da tarif edilebilecek bu satım akdine²⁶³ göre satıcı malı hangi fiyata aldığını, satıştan ne kadar kâr elde edeceğini veya malın alış fiyatıyla ilgili diğer detayları söylemeksizin malı belirlediği fiyat üzerinden satabilir. Buna göre bir alışveriş esnasında satıcı müşteriye malın fiyatının yüz lira olduğunu söyler, müşteri malı seksen liraya almayı teklif eder ve sonunda fiyatın doksan lira olması üzerinde anlaşıp alışverişini gerçekleştirirlerse bu akit müsâveme akdi olarak adlandırılır.²⁶⁴ Fakihlerin çoğu akit şartlarını göz önünde bulundurarak müsâveme akdinin hata yapmaya, yalan ve aldatmaya mahal verme ihtimalinin düşük olması nedeniyle daha güvenli bir akit olduğunu ve bu sebepten dolayı müsâvemenin tercihe şayan olduğunu söylerler. Zira satıcı müşteriye malın kârı veya maliyeti gibi hesaplanması esnasında hata yapma ihtimali yüksek olan konularda bilgi vermek zorunda olmadığından akde yalan

²⁵⁸ Feyyâz, *Tatbikât*, s. 32; Ahmed Salim Abdullah Mülhî, *Bey'ü'l-murâbaha ve tatbikâtuha fî'l-mesarîfi'l-İslâmî*, Amman: Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadise, 1989, s. 36.

²⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 82; Feyyâz, *Tatbikât*, s. 30.

²⁶⁰ Desûkî, *Haşiyetü'd-Desûkî*, III, 168.

²⁶¹ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, V, 135; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, V, 279.

²⁶² Hayreddin Karaman ve diğer., *İslâm Hukukuna Göre Alış-Verişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, tsh. İsmail Kurt, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1990, s. 61; Cengiz Kallek, "Müsaveme", *DİA*, XXXII, 79.

²⁶³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 145.

²⁶⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, V, 279.

karışma olasılığı düşüktür.²⁶⁵ Müsâveme akdinin satıcıya sunduğu bu rahatlıkla birlikte alıcı bakımından bir bilinmeyen alan yarattığı aşikârdır. Dolayısıyla murâbaha akdinin piyasa fiyatı konusunda kapsamlı bilgiye sahip olmayan alıcıya temin ettiği güven müsâveme akdinde mevcut değildir. İşte burada alıcıyı ve piyasanın dengesini korumak adına satım akdine konu olan mala biçilebilecek kıymet noktasında İslâm hukukunun satıcıyı sınırlayıcı bir müdahalesinin olup olmadığı hususuna açıklık getirmek gerekir. Diğer bir ifade ile İslâm hukukunun satıcının alışverişten elde edeceği kâra bir had koyup koymadığı sorusuna cevap aranmalıdır. Bu mevzunun incelenmesinde konu ile alakalı bazı meselelerin açıklanması meselenin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.²⁶⁶ Burada konumuzla yakından ilişkisi olan mebî‘ ile fiyatı arasında denkliğin olmaması, yani bir malı kıymetinden daha yüksek bir fiyata satmak²⁶⁷ anlamına gelen gabn konusuna değinmek faydalı olacaktır.

Muavazalı akitlerde tarafların mübadele ettikleri değerler arasında bir eşitlik olması gerekir. Fakat bu eşitlik nazari bir eşitlik olmaktan öteye geçememektedir. Zira arz-talep dengesinin etkisi de göz önünde bulundurulduğunda eşyaların kıymetinin şahısların ona ihtiyaçlarına dayanan nisbî bir durum olduğu ortaya çıkar. Buradan hareketle ticarî hayatın özüne ve akit hürriyetine uygun olarak ivazların akdin sıhhatine etki etmemesi veya akdin feshine yol açmaması gerekir. Fakat ihtikâr, gabn-ı fâhiş gibi toplumsal düzeni bozan durumlarda hukuki bir düzenleme ve müdahaleye ihtiyaç vardır. Aldatan açısından malın kıymetinden daha yüksek bir bedelle satılması, aldatılan açısından ise mala, kıymetinden yüksek bir bedel ödenerek sahip olunması anlamına gelen gabn terimi fâhiş ve yesir olmak üzere iki şekilde ele alınır. Bu ayrım gabnin akde etkisinin belirlenmesi noktasında önem arz eder.²⁶⁸ Zira gabn-i yesirin Hanefî mezhebindeki bazı istisnaları dışında akde etkisi yoktur. Gabn-ı yesir akde tesir için alt sınırı temsil eder.²⁶⁹ Bu nedenle fıkıh kitaplarında gabn ile ilgili hükümler gabn-i fâhiş üzerinden açıklanmıştır. Gabn-i fâhiş kriter bakımından Hanefî mezhebine göre halkın

²⁶⁵ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 229.

²⁶⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, “Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkidi Görüş” *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018, s. 363.

²⁶⁷ Ali Kumaş, *İslâm Borçlar Hukukunda Gabin*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 64.

²⁶⁸ Dönmez, “Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkidi Görüş”, s. 366-368.

²⁶⁹ Kumaş, *İslâm Borçlar Hukukunda Gabin*, s. 254.

maumelatına göre makul sayılamayacak derecedeki nispetsizlik”²⁷⁰ olarak tanımlanır. Şayet on liraya satılmış bir mala bilir kişiler tarafından beş, altı, yedi lira gibi farklı fiyatlar biçilirse, bilir kişilerden hiçbiri satış fiyatına yakın bir fiyat belirtmediğinden bu akit gabn-ı fâhiş içeren bir akit sayılır.²⁷¹ Yani Hanefî mezhebi gabn-i fâhişin sınırı olarak piyasa fiyatını esas almıştır. Hanefiler tarafından yapılan yukarıdaki gabn tanımının sübjektifliğinin toplumda karışıklığa sebep olma ihtimaline önlem olarak Nusayr b. Yahya el-Belhî (ö.268/888) tarafından birtakım sınırlar koyularak tanıma objektiflik kazandırılmaya çalışılmıştır.²⁷² İbn Yahya mal gruplarının hukuki işleme konu olma sıklığının farklı olması gerekçesiyle gabn için farklı oranlar belirlemiştir. Buna göre satım akdinde alışverişten elde edilecek kâr oranı için koyulan sınır eşyada 1/20, gayrimenkulde 1/5, hayvanda ise 1/10’dır. Bu itibarla belirlenen oranlardan daha yüksek miktarda kâr payı koyularak yapılan satışın gabn-i fâhiş içerdiği söylenebilir.²⁷³ Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri de malın âdet olan fiyattan yüksek fiyata satılmasını gab-ı fâhiş olarak adlandırmış, gabn-i fâhiş için kriteri örf olarak belirlemişlerdir. Onlara göre halk arasında yaygın olandan yüksek bir fiyat belirleyerek yapılan satış gabn-i fâhiş içerir. Dolayısıyla satım akitlerinde fiyatın belirlenmesinde piyasa fiyatı göz önünde bulundurulmalıdır.²⁷⁴ Verilen bilgilerden hareketle Hanefî mezhebinin gabnin tespiti için göz önünde bulundurulacak kriterlere bir objektiflik kazandırma çabaları dışında fakihlerin çoğunun gabn-i fâhiş için örfü ölçü aldıkları sonucuna ulaşılabılır.

Gabnin akitlere etkisine gelecek olursak fukahâ hukuki işlemlerin ve akitlerin tek başına gabn sebebiyle feshini onaylamayarak gabnin feshe sebep olabilmesi için rızayı sakatlayan bir sebep ile birlikte bulunmasını gerekli görürler. Zira gabnin fesih için tek başına yeterli bir sebep olarak kabul edilmesi toplumda ihtilaflara yol açacak ve hukukî alandaki düzeni bozacaktır. Diğer bir ifade ile cumhura göre gabne uğrayan kişiye fesih hakkı vermek akde ancak gabn ile birlikte aldatma katılmışsa hakkaniyetli olacaktır.²⁷⁵

²⁷⁰ Dönmez, “Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkidi Görüş”, s. 367.

²⁷¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 143.

²⁷² Dönmez, “Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkidi Görüş”, s. 368.

²⁷³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 403; İbn Nüceym, *el-Bahrur'r-râik*, VII, 169.

²⁷⁴ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, IV, 469; Desûkî, *Haşiyetü'd-Desukî*, III, 140; Karâfî, *ez-Zehîra*, V, 113; Remlî, *Nihayetü'l-muhtac*, V, 26; Kumaş, *İslâm Borçlar Hukukunda Gabn*, s. 181/183.

²⁷⁵ İbn Nüceym, *Bahrur'r-râik*, VI, 125; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkı İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014, II, 70; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 403; Remlî, *Nihayetü'l-muhtac*, IV, 75; Kumaş, *İslâm Borçlar Hukukunda Gabn*, s. 242; Ali Bardakoğlu, “Gabn”, *DİA*, VI, 272.

Mâlikî mezhebine göre ise subjektif unsur bulunmaksızın gabne maruz kalan kişi muhayyerlik hakkı kazanabilir ve akdi feshedebilir. Mâlikî fukahâdan bir kısmına göre kişinin muhayyerlik hakkı kazanabilmesi için aldanma oranının 1/3 veya daha yüksek oranda olması gerekir.²⁷⁶ Hanbelîler de Mâlikîler gibi birçok durumda gabn-ı fâhişî aldatma olmaksızın fesih için yeterli bulmuşlardır.²⁷⁷

Yukarıda aktarılan gabn ile alakalı bilgiler ışığında İslâm hukukunun toplumda kargaşayı önlemek adına bazı düzenlemeler yapmakla birlikte, gabndan hareketle kâr için bir sınır koyduğu hükmüne ulaşmak güçtür. Zira mezheplerin gabn-ı fâhişînin akdin feshi sonucuna götüreceği konusunda dahi ittifakı mevcut değildir. Öte yandan gabn-ı fâhişînin oranı konusunda da fukahâ arasında ortak bir kriter belirlenebilmiş değildir. O halde şayet akde aldatma, hile, yalan karışmamış ise piyasa fiyatının üstüne çıkmak konusunda bir yasak olduğu söylenemez.²⁷⁸

İslâm hukukunun kâr için bir sınırlandırma getirip getirmediği hususundaki tartışmalarda konu ile ilişkilendirilen diğer bir mesele ise murâbaha akdi başlığı altında zikredilen Ebû Hanîfe'nin "kârın sermaye miktarına ulaşması durumunda satıcının bu malı tekrar murâbaha yoluyla satamayacağı" görüşüne dair değerlendirmelerdir. Şöyle ki; Ebû Hanîfe'ye ve Hanbelî mezhebine²⁷⁹ göre bir satıcı alışverişinde sermaye miktarına ulaşan bir kâr elde ettiğinde artık bu malın tekrar murâbahaya konu olması meşru değildir. Çünkü artık o malda üzerine murâbaha yapacak maliyet kalmamış, o mal için ödediği toplam fiyat kadar kendisine dönen olmuştur. Örneğin; satıcı bir malı on liraya alıp on beş liraya satarsa, daha sonra aynı malı on liraya satın alsa bu malın maliyet fiyatından, önceki kâr miktarını yani beş lirayı çıkarmadıkça o malı tekrar murâbaha yoluyla satamaz. Yani bu durumda satıcının murâbaha yapabilmek için satış fiyatını, maliyet fiyatından kâr çıkarıldıktan sonra kalan beş lira üzerinden belirlemesi gerekir. Dilerse kalan bu fiyattan murâbaha satışı yapabilir. Çünkü malın satıcıya maliyeti ilk kârın çıkarılmasından sonra kalan fiyattır.²⁸⁰

²⁷⁶ Karâfî, *ez-Zehîra*, V, 113; Desûkî, *Haşiyetü'd-Desûkî*, III, 140.

²⁷⁷ Dönmez, "Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkidi Görüş", s. 367.

²⁷⁸ Döndüren, *Alım-Satım Kâr Hadleri*, s. 204.

²⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 140.

²⁸⁰ Serahsî *el-Mebsût*, XIII, 82-83.

Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre ise söz konusu akitler iki ayrı satım akdi olup birinde elde edilen kâr veya zarar diğerini etkilemez.²⁸¹ Onlar bu iki satım akdini hibe veya miras gibi ivazsız bir biçimde elde edilen mala kıyaslarlar. Zira nasıl ki malın ilk elde ediliş şeklinin ivazsız olması diğer satım akdinin ivazlı oluşunu etkilemediyse burada da önceki malın kârı sonraki satışı etkilememelidir. Ebû Hanîfe'ye göre ise alıcının kâr hakkı ikinci satış ile sağlamlaşmış olur. Çünkü satıcı sattığı malı müşteriden ikinci defa satın almadan evvel malın ayıp vs. bir nedenle satıcıya geri dönüşü ve akdin feshi muhtemeldir. Fakat satıcı malı ikinci defa müşteriden satın almak ile bu ihtimali ortadan kaldırmış olur. O halde satıcı sanki bu kârı ikinci akit sayesinde elde etmiş gibi olur. Öte yandan nasıl ki satıcının boyama gibi maliyeti arttıran masrafları maliyete ekleniyorsa, eksilmesi gereken durumlarda ihtiyatlı davranmak adına kârı da eklenmelidir. Ayrıca akitlerin birbirine eklenmesi için aynı türden olması gerekir. Dolayısıyla hibe gibi bir yolla elde edilen mal da diğer akde tesir etmez. Çünkü birinci akit ivazsız iken ikincisi ivazlıdır.²⁸²

İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'e göre de bir mal, maliyetinden önceki kâr miktarı düşülmeksizin birkaç defa murâbahaya konu olabilir. Yani on liraya alınan mal, yirmi liraya satılıp on liraya geri alınsa önceki satımın kârı çıkarılmaksızın alındığı fiyattan murâbaha yoluyla satış yapılabilir.²⁸³ İmam Mâlik'e göre malın satış fiyatı alış fiyatından iki kat fazla olması dahi bu duruma etki etmez.²⁸⁴

Hanefî mezhebine göre kâr maliyet fiyatına ulaştığında bu malı kâr sağlayarak satmak ancak bazı şartlar sağlandığı takdirde mümkündür. Şayet satıcı, ilk alışverişindeki kârını müşteriye beyan ederse, malı ilk alışverişin semeninden farklı bir bedel karşılığında veya müsâveme yoluyla satarsa veyahut da sattığı malı tekrar almadan evvel araya üçüncü bir kişi girerse bu malın kâr payı eklenerek satılmasında bir beis yoktur.²⁸⁵ İmam Muhammed'e göre şayet müşteri malı üçüncü kişiye, üçüncü kişi de ilk satıcıya murâbaha yoluyla satsa ilk bâyi' son semen üzerinden malı murâbaha yoluyla satabilir.²⁸⁶ Yani

²⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 82; Zeylâi', *Tebyînü'l-haka'ik*, IV, 76.

²⁸² Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 82.

²⁸³ Döndüren, *Alım-Satımda Kâr Hadleri*, s. 129.

²⁸⁴ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 241.

²⁸⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 138.

²⁸⁶ Zeylâi', *Tebyînü'l-haka'ik*, IV, 76.

Hanefî mezhebi kâr maliyet fiyatına ulaşırsa da bu malın kârlı satılabilmesi için çözüm yolları bulmuştur.

Açıklananlar ışığında murâbaha akdi çerçevesinde dönen bu tartışmanın kâr için bir had konulduğuna delil olduğunu söylemek güçtür. Murâbaha akdinde müşteri satıcının mal hakkında söylediklerini teminat kabul ederek alışverişi yaptığından, satıcının mal hakkında belirtmesi gereken her şeyi söylemesi gerekir. Aksi halde akit sahih olmaz.²⁸⁷ Zira yukarıda söz konusu olan tartışma, murâbaha akdinin güvene dayalı akitlerden olması ve müşteriye maliyetin bildirilmesi şartı dolayısıyla malın maliyetine önceki akdin kârının dahil edilip edilmemesi hakkındadır. Dolayısıyla burada Ebû Hanîfe'nin malın ilk kârının maliyetten çıkarılması gerektiği konusundaki düşüncesi, kâra bir sınır getirilmesi değil maliyetin tespiti amacına matuftur. Fıkıh kaynaklarında kâra sınır getirildiğine dair açık bir görüş yoktur. Bilakis Mecelle şârihi Ali Haydar'a (ö. 1935) göre bir kimse bir lira kıymetindeki bir malını bin liraya satsa veya bin lira kıymetindeki malı bir liraya alsa bu akit sahih olur. Zira kişi eda ehliyetine sahipse mülkünde dilediği tasarrufta bulunmak konusunda hürdür. Ona göre böyle bir akdin muteber kabul edilmemesi kişi hürriyetine aykırı olduğundan caiz değildir. İmam Muhammed bu akdin bağlayıcı olmakla birlikte mekruh, Ebû Yusuf ise mekrûh olmaksızın bağlayıcı olduğu görüşündedir.²⁸⁸

Öte yandan Hz. Peygamber ile Hakîm b. Hızâm (ö. 54/674?) arasında geçen hâdis de bize Hz. Peygamberin kâr konusundaki tavrı hakkında fikir vermektedir. Buna göre Hz. Peygamber Hakîm b. Hızâm'a bir dinar vermiş ve onu bir kurbanlık koyun almak üzere pazara göndermiştir. Hakîm bir dinar ile iki koyun almış ve koyunlardan birini aynı pazarda bir dinar karşılığı satmıştır. Hz. Peygamber elinde bir koyun ve bir dinar ile dönen Hakîm'den bu koyun ve dinarı kabul etmiş, ona hayır duada bulunmuştur.²⁸⁹ Bu rivayete göre yaklaşık yarım dinar karşılığı alınan bir koyun iki katı fiyata yani %100 kâr ile satılmış ve Hz. Peygamber de bunu reddetmemiştir. Şayet bu kâr meşru olmasa idi Hz. Peygamber'in Hakîm'e hayır duada bulunması söz konusu olmazdı.²⁹⁰

²⁸⁷ Feyyâz, *Tatbikât*, s. 56.

²⁸⁸ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 362.

²⁸⁹ Buhârî, "Menâkıb", 28. Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Büyû", 28; Tirmizî, "Büyû", 34.

²⁹⁰ Kumaş, *İslâm Borçlar Hukukunda Gabin*, s. 74.

Kâr için belli bir sınır koymak malın alış veya maliyet fiyatını tam bilmeyi ve bu konuda titiz davranmayı gerektirir. Bu ise her zaman mümkün olmayabilir ve akde aldatma karışabilir. Öte yandan İslâm hukuku, piyasanın serbest rekabet ortamında ve arz talep dengesi içinde oluşan fiyatları esas alır. Satış fiyatının piyasa fiyatı üzerinden belirlenmesi olası bir enflasyon durumuna karşı sermayeyi güvene almaktadır. Zira bir yer ve zamanda geçerli olan piyasa fiyatı başka bir yer ve zamanda değişiklik arz edebilir. Fiyatların yükselmesi ihtimali göz önünde bulundurulduğunda malın eski fiyat üzerinden satışının devam etmesi sermayenin erimesine ve tüccarın giderek zayıflamasına yol açacaktır. Zira kâr satım akdinde maliyet veya alış fiyatı üzerindeki fazlalıktır. Kârın sınırlı olduğu fakat alış fiyatının yüksek olduğu durumda satıcı zarara uğrayacaktır. İslâm hukukunda kâr için bir sınır koyulmayışının muhtemel sebeplerinin bunlar olduğu söylenebilir.²⁹¹

2. Akit Şirketlerinde Kârın Kaynakları ve İlgili Hükümler

Kişilerin alım-satım yoluyla kâr elde edebilmesine imkân tanıyan satım akdinin yanında iki veya daha fazla kişinin sermayelerini birleştirmek suretiyle birlikte çalışmaları ve elde ettikleri kârı bölüşmeleri esasına dayanan şirket akitleri kâr elde edebilmenin yollarından bir diğeridir. Mezhepler arasında şirket çeşitleri ve şirketlerin kurulum şartları farklılık gösterdiğinden şirket kavramının tanımlanmasında da doktrinler arası farklılıklar mevcuttur. Şirketin tanımı yapılırken akdın neticesine, eserine veya amacına değinmeksizin hakikatini en iyi izah eden tanım Hanefî fakîh İbn Âbidîn'e ait olan *"kişilerin sermaye ve kâr bakımından ortak olmak üzere yaptıkları akdi ifade eden kavram"*²⁹² şeklindeki tanımdır.²⁹³

Şirketler şirketü'l milk (mülk şirketi) ve şirketü'l akd (akit şirketi) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Şirketü'l milk iki veya daha fazla kimsenin bir mala miras gibi zorunlu veya alışveriş gibi ihtiyarî bir yolla ortaklaşa sahip olmasıdır.²⁹⁴ Şirketü'l akd ise iki veya daha fazla kimsenin sermayelerini bu sermayenin işletilmesinden elde edilen kârı bölüşmek üzere birleştirmeleridir.²⁹⁵ Akit şirketleri Hanefî mezhebine göre emvâl, ebdân

²⁹¹ Döndüren, *Alım-Satımda Kâr Hadleri*, s. 205.

²⁹² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 299.

²⁹³ Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, Dimeşk: Dârü'l-Fıkr, V, 3876.

²⁹⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, VI, 56; Zeylâi, *Tebyînü'l-haka'ik*, III, 313; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, VI, 299.

²⁹⁵ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, V, 3878.

ve vücûh olmak üzere üçe ayrılır. Bu şirketler ortakların yetki ve sorumlulukları açısından mufâvada ve inan şirketi olmak üzere iki şekilde kurulabilir. O halde akit şirketlerinin altı çeşit olduğunu söylemek mümkündür.²⁹⁶ Emvâl ortaklığı mufâvada ve inanın hükümlerine dayandığından bazı Hanefî eserlerinde şirketler ebdân, vücûh, inan ve mufâvada olmak üzere dört kısımda ele alınmıştır.²⁹⁷ Şâfiî mezhebi de bu ayrımı esas almıştır.²⁹⁸ Hanbelî ve Mâlikî mezhebi ise buna mudârebe akdini de dahil etmiştir.²⁹⁹ Bu çalışmada şirketlerin taksimi ve izahı şirket çeşitlerinin kabulü bakımından en geniş yaklaşımı sergileyen Hanefî mezhebi esas alınarak yapılacaktır.

Tablo 2

Şirket Çeşitleri

2.1. Ortakların Yetki ve Sorumlulukları Bakımından Şirket Akitleri

2.1.1. Mufâvada

Mufâvada sermaye, tasarruf, kâr-zarar paylaşımı bakımından ortakların eşitliğine dayanan ve tarafların birbirinin vekili olmakla birlikte aynı zamanda kefil de olduğu ortaklık biçimidir.³⁰⁰ Hanefî mezhebine göre mufâvada akdinde ortaklar birbirinin hem kefil hem vekili olacağından ancak iki tarafın da kefâlet akdinde tarafların taşıması gereken şartları haiz olduğu durumda böyle bir şirket kurulabilir. Ortakların sermayeye

²⁹⁶ Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î*, VI, 57; Zeylâî, *Tebyînü'l-haka'ik*, III, 313; Mecelle md. 1331-1332; Beşir Gözübenli, "Şirket", *DİA*, XXXIX, 199.

²⁹⁷ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 151.

²⁹⁸ Gözübenli, "Şirket", *DİA*, s. 199.

²⁹⁹ Bkz. Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 351; Buhûfî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 507.

³⁰⁰ Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î*, VI, 58; Zeylâî, *Tebyînü'l-haka'ik*, III, 313.

yapılan katkı ve kâr-zarar paylaşımı bakımından eşit olması mufâvada akdinin en temel şartıdır. Ayrıca taraflar din, tasarruf ehliyeti³⁰¹ ve iş bölümü gibi unsurlarda da eşit olmak zorundadır.³⁰² O halde ortaklardan birine işin tahsis edilmesi durumunda mufâvada akdi bozulur. Bu şekliyle hem mutlak eşitliğe dayanan hem de ortakların birbirlerinin vekili ve kefili olduğu bir şirket akdi yalnızca Hanefî mezhebine özgüdür. Cumhur söz konusu şartlarda kurulan bir şirket akdini meşru kabul etmez.

Mufâvada akdinde tarafların bütün ticarî faaliyetleri şirket adınadır. Ortakların sermaye olmaya elverişli tüm malları ve bu mallardan doğan borçları da ortaklığa dahildir.³⁰³ Taraflardan birine miras kalması, mal hibe edilmesi veya ortaklık kurulduktan sonra ortaklardan birinin daha önceden verdiği borcunu nakit para cinsinden tahsil etmesi gibi eşitliği bozacak bir durum meydana gelirse mufâvada akdi bozulurken³⁰⁴ bunlardan birinin sermaye olmaya elverişli olmayan ticaret malı türünden bir mal edinmesi durumunda söz konusu akit bozulmaz.³⁰⁵

Hanefî mezhebine göre mufâvada ortaklığının mutlak eşitliğe dayanması sebebiyle bu akitte kâr bölüşümüne etki edecek tüm unsurlar dengelenmeye çalışılmıştır. Zira ortakların sermayelerinin veya iş bölümünün farklı olması kâr paylaşımındaki dengeyi bozabileceğinden tarafların ortaklık konusuna yaptıkları katkı eşitlenmiştir. Fakat aşağıda hakkında bilgi vereceğimiz inan ortaklığı kâr paylaşımında dikkate alınan ortakların sahip olduğu ustalık veya itibar gibi özellikleri mufâvada akdinde kâr paylaşımında bir etkiye sahip değildir.

Mâlikî kaynaklarda mufâvada şirketinden söz edilmekte ise de söz konusu ortaklık hükümleri bakımından Hanefî mezhebi tarafından kabul edilen mufâvada ortaklığından farklıdır. Şöyle ki Mâlikî mezhebi mufâvadayı ortakların birbirlerine ortak sermaye ile şirket için faydalı olacak biçimde iş yapma konusunda sınırsız yetki verdiği bir şirket biçimi olarak görür.³⁰⁶ Bu ortaklık türüne göre ortaklar sermayelerini bir ticaret özelinde değil yapacakları tüm ticaretlerde ortak olmak üzere birleştirmişlerdir. Onlara

³⁰¹ Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed mufâvada akdinde ortaklar arasında tasarruf ehliyeti bakımından eşitlik ararken, İmam Ebû Yusuf tasarruf ehliyeti konusunda eşitlik aramaz. Bkz. *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “Şirket”, s. 47.

³⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 177-178; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, VI, 61.

³⁰³ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, VI, 59/61.

³⁰⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 177-178; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, VI, 61.

³⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 177.

³⁰⁶ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 621; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 37; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 353.

göre Hanefî mezhebinde olduğu gibi ortaklar arasında mutlak bir eşitlik de şart değildir. Binâenaleyh hür ile kölenin, kadın ile erkeğin, -müslümanın ortağının tüm alım satımlarında hazır bulunması şartıyla- Müslüman ile Ehl-i kitabın mufâvada ortaklığı yapması câizdir. Yine tarafların ortaklığa konu ettikleri dışında sermaye olmaya elverişli bir mallarının bulunması veya ortaklık kurulduktan sonra miras, hediye, hibe gibi bir yolla sermaye özelliklerine sahip bir mülk edinmeleri mufâvada akdini bozmaz. Kâr ise inan ortaklığında olduğu gibi ortakların sermayeye yaptığı katkı oranında paylaşılır. Zira onlar için mufâvadanın inandan tek farkı ortaklara tanınan sınırsız yetkidir. Mâlikî mezhebi için muteber olan ebdân ve emvâl şirketleri mufâvada tipinde kurulabilir. Vücûh ise onlara göre muteber bir şirket türü olmadığından mufâvada tipinde kurulması da söz konusu değildir. Dolayısıyla Mâlikî mezhebine göre mufâvada şirketinde kârın kaynağı mal veya ortakların aynı türden sarfettiği bir emek olmalıdır.³⁰⁷

Şâfiî mezhebi ise Hanefî mezhebinin kabul ettiği biçimdeki mufâvada akdini garar ve cehalet içermesi sebebiyle meşru görmeyerek reddeder.³⁰⁸ Onlara göre ortakların sermaye olmaya müsait tüm varlıklarını birbirine karıştırmaksızın sermaye kabul etmeleri ve ister şahsi ister ortaklık adına yaptıkları ticarî faaliyetlerden kaynaklanan kâr veya zararların ortaklığa dahil edilmesi şüphe ve belirsizlik içerir.³⁰⁹ İmam Şâfiî ayrıca mufâvada akdine karşı çıkarken ortaklardan birinin ticaret, hibe veya define bulmak gibi bir yolla mal sahibi olması durumunda bu malın ortaklığa dahil edilmesinin fasit olduğunun altını çizmektedir.³¹⁰ Fakat yukarıda da belirtildiği üzere Hanefî mezhebine göre ortaklardan birinin sermaye olmaya elverişli bir mülk edinmesi durumunda bu mal sermaye malına katılmamakta ve mufâvada akdi feshedilmektedir.³¹¹ Dolayısıyla Şâfiî mezhebinin bu yöndeki itirazının haklı bir itiraz olduğunu söylemek güçtür.

Hanbelî mezhebi ise mufâvadayı iki anlamda kullanır. Bunlardan biri ortakların alım-satım ve mudârebe işlemlerinde birbirlerinin vekili kabul edildiği ebdân, vücûh, mudârebe ve inan gibi şirket türlerini kapsayan karma bir ortaklık türü olduğudur. Mufâvadanın ikinci anlamı ise tarafların birbirlerinin miras, define gibi sonradan edinilen

³⁰⁷ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 616.

³⁰⁸ Şâfiî *el-Üm*, III, 236; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kahirî, *Muğni'l-muhtâc*, Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1994, III, 223; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcû't-tâlibîn ve umdeti'l-müftin fi'l-fikh*, Darü'l-fikr, 2005, s. 132. İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 22-23.

³⁰⁹ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 4.

³¹⁰ Şâfiî *el-Üm*, III, 236.

³¹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 177-178; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, VI, 61.

mallarını ve haksız fiilden doğan tazminat gibi borçlarını ortaklığın dışında tutarak tüm borçlar ve kârlarda ortak olmaları üzerine kurulan şirkettir.³¹² Bu ortaklıkta tarafların Müslüman olması şartı aranırken sermaye ve tasarruf ehliyeti bakımından bunlar arasında eşitlik aranmaz. Tüm ortaklıklarda olduğu gibi bu ortaklık türünde de kâr paylaşımı tarafların istediği oranda yapılır.³¹³

Aktarılan bilgilerden hareketle mufâvada ortaklığının Şâfiî mezhebi tarafından reddedildiği, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri tarafından ise söz konusu şirket için Hanefî mezhebinin aradığı şartlar geçerli olmaksızın kabul edildiği açığa çıkar. Bu ortaklık türünde kâr Hanefî mezhebine göre eşit oranda, Mâlikî mezhebine göre ortakların sermayeleri oranında, Hanbelî mezhebine göre ise ortakların anlaştıkları oranda paylaştırılır. Kârın kaynağı ise ortaklığın dayandığı ana unsura bağlı olarak değişir. Mufâvadanın emvâl şirketine dayanması durumunda kârın kaynağı sermaye, ebdân şirketine dayanması durumunda ise kârın kaynağı emek olacaktır. Fakat klasik kaynaklarda mufâvada hükümleri daha çok emvâl şirketi üzerinden izah edilmiştir.³¹⁴

2.1.2. İnan

İnân şirketi ortaklar arasında sermaye, sermaye üzerindeki tasarruf, kâr ve zarar paylaşımı bakımından bir eşitliğin aranmadığı kefalet şartı olmaksızın yalnızca vekâlet esasına dayanan ve fukahâ arasında ittifak ile kabul edilen bir ortaklık türüdür.³¹⁵ Ortaklar eşit veya farklı oranda sermayelerini şirkete konu ederek elde edilen kârı aralarında paylaşırlar. Hanefî mezhebine göre inan ortakların tüm ticaretlerinde ortak olmaları şeklinde âm veya tek bir ticari ilişki için kurulmasına göre has olarak kurulabilir.³¹⁶ İnan şirketinde kârın kaynağı mufâvada şirketinde olduğu gibi ortaklığın dayandığı ana unsura bağlıdır.³¹⁷ Ebdân türünde kurulan bir inan şirketinde kârın kaynağı emek, vücûh türünde ise damândır. Fakat mufâvadada olduğu gibi kaynaklarda büyük çoğunlukla inan şirketi izah edilirken kastedilen emvâl türünde bir ortaklık biçimidir. Şayet ortaklığın dayandığı

³¹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 22; Buhûfî, *Keşşâfû'l-kınâ*, III, 531.

³¹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 22-23.

³¹⁴ Beşir Gözübenli, "Mufâvada", *DİA*, XXX, 69.

³¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 155; Zeylâi, *Tebyînü'l-haka'ik*, III, 313; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 306; Şâfiî *el-Üm* III, 236; Şîrazî, *el-Mühezzebe*, II, 157, Şîrbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, III, 225; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 5; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 12; Beşir Gözübenli, "Şirket", *DİA*, XXXIX, 199.

³¹⁶ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, VI, 62.

³¹⁷ Serahsî *el-Mebsût*, XI, 217.

ana unsur emvâl değil de vücûh veya ebdân ise bu “vücûh türünde inan” şeklinde ayrıca belirtilir.³¹⁸

Bu şirket türünde fukahâ ortakların kârı paylaşacakları oranı belirleme kriteri konusunda ihtilaf etmiştir. Hanefî mezhebine göre inan şirketinde kâr bölüşümü ortakların akit kurulurken anlaştıkları orana binaen yapılır.³¹⁹ Zira onlara göre damân kâr için bir kaynak kabul edildiğinden ortaklardan birinin ustalığına veya toplumdaki itibarına dayanarak diğer ortağa kıyasla kârdan daha fazla oranda pay alması mümkündür. Buna karşılık Mâlikî mezhebine göre inan şirketinde kâr ortakların sermayeye yaptığı katkı oranında paylaşılır. Onlara göre ortaklığın dayandığı ana unsur ne olursa olsun kâr paylaşımı ve zarara katlanma sermaye oranındadır.³²⁰ Ortaklığın tüm unsurları da sermaye oranıyla dengeli olmalıdır. Söz konusu mezhebe göre inan şirketinde en ideal kâr paylaşımı her ortak için ortaklığa konu olan emek, sermaye, kâr ve zarar unsurları arasında oransal bir eşitlik olmasıdır.³²¹

Şafiî mezhebi kâr paylaşımının ortakların sermayeye yaptığı katkı oranında yapılması gerektiği konusunda Mâlikî mezhebiyle aynı görüşü paylaşa da³²² aralarında birtakım farklar mevcuttur. Mâlikî mezhebinin kâr paylaşımında emek ve sermaye oranlarının ortaklar arasında eşitlemesi şartı Şâfiî mezhebi için geçerli değildir. Zira Şâfiî mezhebi amelin kâra kaynaklığını kabul etmediğinden ortakların çalışma mesaipleri kâr paylaşımında hiçbir etkiye sahip değildir. Dolayısıyla sermaye ile emeğin eşit oranda olmasının veya olmamasının göz önünde bulundurulması gerekmez. Fakat Mâlikî mezhebinde emek ve sermaye kâra kaynak olarak kabul edilen iki faktör olduğundan inan akdinde söz konusu iki kaynağın farklı oranlarda mevcut bulunması kârın hangi kaynağa dayanarak paylaşılacağı konusunda bir belirsizlik oluşturur. Bu sebeple Mâlikîler kârın tüm unsurlarını eşitleme şartını koymuştur.

Hanefî mezhebine göre inan ortaklığında kâr paylaşımı ortakların aralarında anlaştıkları oranda yapılacağından söz konusu oranlar baştan yazılmalıdır. Bu sayede muhtemel bir kargaşaya engel olmak istenmiş olabilir. Bu itibarla kâr oranlarının akit

³¹⁸ Bkz. Serahsî *el-Mebsût*, XI, 217.

³¹⁹ Serahsî *el-Mebsût*, XI, 155-157; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i*, VI, 65.

³²⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 36.

³²¹ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 593-599.

³²² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, VI, 473; Şîrazî, *el-Mühezzeb*, II, 157; Nevevî, *Minhâcû't-tâlibîn*, s. 132; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 12.

kurulurken belirlenmediği şirketler fasit kabul edilir. Buna karşılık Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri tarafından kabul edilen kârın sermaye oranında paylaşılması şartından hareketle akit kurulurken tarafların kârdan alacakları payın yazılması şart değildir. Zira paylaşım sermayeye yapılan katkı oranında yapılacağından tarafların elde edeceği kâr nispeti başlangıçtan itibaren bellidir.³²³

Hanbelî mezhebi ise kâr paylaşımının ortakların anlaştıkları orana dayanarak yapılması gerektiği konusunda Hanefî mezhebi ile aynı görüşü paylaşır. Zira onlara göre inan şirketleri tarafların hem mal hem de amel ortaya koyarak kurdukları bir şirket olup ortaklardan biri işinin kalitesi veya tecrübesine binaen kârdan sermayesini aşan oranda pay isteyebilir.³²⁴

İnan ortaklığında kâr paylaşımı konusunda kriter ne olursa olsun şirketin zarar etmesi durumunda ortakların sermayeye yaptıkları katkı oranında zararı karşılamalarının şart olduğu fukahâ tarafından ittifakla kabul edilmiştir.³²⁵ Hanefî mezhebine göre şayet ortaklık kurulurken zarara sermaye oranında tahammül esasını değiştiren bir şart sunulsa bu şart fasit kabul edilir. Zira zararın sermayeyi aşan bir oranda olması ortaklardan birinin diğer ortağın malının damânını üstlenmesi anlamına gelir ki bu da câiz değildir.³²⁶

Yukarıda anlatıldığı üzere ortakların yetki ve sorumlulukları bakımından şirket akitleri sınırsız yetkili ortaklığı ifade eden mufâvada ve sınırlı yetkili ortaklığı ifade eden inan olmak üzere iki çeşittir. Mufâvada akdi ortakların din, ehliyet, kâr payı, sermaye ve sermaye üzerindeki tasarruf bakımından eşitliğine dayanması yönüyle inan şirketinden ayrılmaktadır. Söz konusu eşitlik bu çerçevede bir şirketin kurulmasını zorlaştırmaktadır. Daha önce zikri geçtiği üzere inan ve mufâvada şirketlerinin her biri dayandığı unsur bakımından emvâl, ebdân ve vücûh türünde kurulabilmektedir. Dolayısıyla burada söz konusu üç şirketin açıklanması gerekir. Ortaklığın dayandığı unsur bakımından şirket çeşitlerinin mufâvada türünde örneğinin az bulunması ve söz konusu şirketlerin klasik eserlerde çoğunlukla inana dayanarak anlatılması sebebiyle çalışmamızda bunlar inan türünde kurulmuş bir ortaklık olarak tasavvur edilecektir.

³²³ Ali Abdullah Ebu Yahya ve Ahmet Şehde Ebu Serhan, *er-Ribhu fi şirketi'l inan hakikatuhu, şurutuhu ve keyfiyetü taksimihi fi fıkhi'l İslâmi*, Mecelletü's-Şeriat-u ve'l Kanun, 2010, s. 219.

³²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 23-24; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 497.

³²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 158; Sahnûn, *Müdevvene*, III, 593-599; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 23.

³²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 158.

2.2.Ortaklığın Dayandığı Ana Unsur Bakımından Şirket Akitleri

2.2.1. Emvâl

Emvâl şirketi iki veya daha fazla kişinin sermayelerini bu sermaye ile yapacakları alım-satım işlemlerinden elde edilen kârda ortak olmak üzere birleştirmeleri esasına dayanan bir şirket türüdür.³²⁷ Emvâl şirketinde kâr inan ortaklığından hareketle Hanefî ve Hanbelî mezhebine göre ortakların aralarında anlaştıkları orana, Mâlikî ve Şâfiî mezhebine göre ise ortakların sermayeye yaptıkları katkı oranına dayanarak paylaşılır.³²⁸

Hanefî mezhebine göre emvâl şirketinde ortakların malları ve kâr oranları eşit olabildiği gibi, malları eşit olmasına rağmen kâr oranları farklı veya bunun tam tersi olabilir.³²⁹ Çünkü onlara göre ortakların ticari zekâ ve yeteneklerine dayanarak taraflardan birine kârdan fazla pay verilmesi mümkündür. Mesela tarafların emeği ve hissesi eşit ancak ortaklardan biri daha tecrübeli, daha bilgili ya da daha nüfuzlu olabilir. Dolayısıyla bahis konusu kişinin ortaklığa yaptığı katkının diğerlerinden fazla olmasına dayanarak kârdan fazla pay alması meşru kabul edilir.³³⁰ Diğer taraftan fazla çalışan ortağa yalnızca hissesi değil, hissesi ve çalışması oranında ya da fazla çalışan ortağın aynı zamanda diğerlerine kıyasla daha tecrübeli olması durumunda hissesi, çalışması ve tecrübesi oranında kârdan fazla pay alması mümkündür. Zira burada söz konusu ortak kâr kaynağı olarak emek, sermaye ve damân unsurlarının her birine sahiptir. Mudâربه akdinde mudârib mal olmaksızın yalnızca emeğinin kaynaklığında kâr elde edilebilirken inan şirketinde malla birlikte ameli bulunan ve diğerine kıyasla daha çok çalışan ortağın ziyade kârı hak etmesinde bir beis yoktur.³³¹

Daha önce zikredildiği gibi Mâlikî mezhebine göre bu ortaklık türünde kâr paylaşımı sermaye oranında yapılır. Ortaklardan her biri kârı sermaye oranında paylaştığı gibi şirket için gerekli işleri de bu oranda yerine getirir.³³² Emvâl şirketinde ortaklığın dayandığı unsur, sermaye malı olduğundan bunun dışında kâr paylaşımına etki edecek faktörler ya eşitlenir ya da katkı sağlayan tarafa ecr-i misil ödenerek denge sağlanır. Örneğin işin aralarında yarı yarıya paylaştırılması şartıyla kurulan ve taraflardan birinin

³²⁷ Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i*, VI, 56.

³²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 158; Sahnûn, *Müdevvene*, III, 608; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, VI, 473; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 12; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 23.

³²⁹ Serahsî *el-Mebsût*, XI, 155-157; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i*, VI, 65.

³³⁰ Âmir, *Esbâbu istahkâki'r-Ribh*, s. 95.

³³¹ Serahsî *el-Mebsût*, XI, 155-157; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i*, VI, 62.

³³² Sahnûn, *Müdevvene*, III, 604.

1/3 değerinin 2/3 oranında sermaye koyduğu bir ortaklık türünde söz konusu şart geçersiz kabul edilip kâr paylaşımı sermaye oranında yapılır. Burada sermayeye 1/3 oranında katkı sağlayan tarafın bu ortaklık için sarfetmesi gereken emek 1/3 oranında olmalıdır. Sonuç olarak yine kârdan payı 1/3 oranında almalı ve zararı bu oranda karşılamalıdır. Fakat örnekte ortakların sarf ettikleri emek eşit, sermaye miktarları farklı olduğundan sermayesi 2/3 olan ortağın sermayesi 1/3 olan ortağa aradaki farkı ödemesi gerekmektedir. Söz konusu ortağa malını çalıştırması karşılığında verilecek miktar ecr-i misille belirlenir.³³³ Buradan hareketle mesela bir ortağın elli diğer ortağın ise yüz lira sermaye koyduğu, işin de kârın da ortaklar arasında eşit şekilde paylaşılmasının şart olduğu bir ortaklığın Mâlikî mezhebine göre meşru sayılmayacağı ortaya çıkar. Zira tarafların ortaklık için sarf ettikleri emek sermayeleri oranında olmalı ve kâr da söz konusu sermaye oranına binaen paylaşılmalıdır. Bu durumda sermayeye yüz lira katkı sağlayan ortağın diğer ortaktan sermayesi iki katı fazladır ve bu elli liralık farkın yirmi beş lirasında mal sahibinin diğer yirmi beş lirasında ise ortağın emeği mevcuttur. Binâenaleyh sermayesi diğerinden az olan ortak, sermayesi fazla olan ortaktan emeğinin karşılığında emsal ücret almalıdır. Ortaklığın zarar ettiği durumda da sermayesi elli lira olan ortak yüz lira olan taraftan emeğinin karşılığında ücret almaya hak sahibidir.³³⁴ Burada taraflardan sermaye oranı az olan, fazla olan ortağın eşitliği bozan sermaye miktarında ücretli çalışan işçi gibi kabul edilir.

Şâfiî mezhebine göre ise paylaşım sermaye oranında yapıldığından sermaye ve zarara tahammül eşit olmasına rağmen kâr oranlarındaki fazlalık veya bunun tam tersi olarak mallar eşit olmamasına rağmen kâr ve zarar paylaşımındaki eşitlik meşru değildir.³³⁵ Bununla Hanefî mezhebinde kâr paylaşımını etkileyen ustalık veya tarafların işe sarf ettikleri emek gibi faktörlerin Şâfiîlere göre de paylaşımında dikkate alınmadığı ortaya çıkmış olur.³³⁶ Örneğin iki kişi arasında birinin yüz değerinin iki yüz lira sermaye koyması suretiyle ortaklık kurulsa kâr paylaşımı yüz lira sermaye koyan tarafa üçte bir verilmek suretiyle yapılır.³³⁷

³³³ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 605; Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 25.

³³⁴ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 593-599.

³³⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, VI, 473; Şîrazî, *el-Mühezzebe*, II, 157; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 12; Ensârî, *Esne'l-metâlib*, II, 258.

³³⁶ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 12.

³³⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 12.

Hanbelî mezhebine göre ise tüm şirket türlerinde paylaşım ortakların aralarında belirledikleri orana göre yapılır. Bu sayede ortaklığa daha fazla katkı sağlayan tarafa kârdan daha yüksek oran verilerek hakkaniyetli bir paylaşım yapılmasına olanak sağlanır. Ancak taraflar kâr bölüşümünde adaleti gözetmelidirler. Bu itibarla kârın yarı yarıya paylaştırılması şartı ile kurulan ve ortakların eşit miktarda sermaye koyup ortaklardan birinin parayı işletmesi esasına dayanan bir şirket akdi meşru değildir. Zira bu ortaklık örneğinde sermayeyi işleten ortağa kârdan diğerine oranla daha fazla pay verilmesi gerekir. Çünkü ortak, sermayenin yarısında kendi malını işletmiş diğer yarısında ise ortağının malını işletmiştir. O halde hem kendi malından hem de ortağının malını işletmesinin emeğinden kaynaklanan bir kâr payını hak eder. Dolayısıyla kârın yarısından fazlasını almaya hak kazanmış olur.³³⁸

Emvâl ortaklığında kâra kaynaklık eden sermaye malının neler olabileceği önem arz eder. Fukahânın ortak görüşüne göre inan ortaklığında dinar veya dirhem gibi tayin ile taayyün etmeyen paranın sermaye olması mubahtır.³³⁹ Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre farklı türde nakit paranın karıştırılmadan ortaklık sermayesi yapılmasında bir beis yoktur.³⁴⁰ Fakat Şâfiî mezhebine göre nakit paranın sermaye malı olabilmesinin koşulu ortakların sermayelerinin aynı türden olması ve ayırt edilemeyecek şekilde birbirine karıştırılabilecek yapıda olmasıdır. Karıştırma işlemi sağlandıktan sonra mal üzerinde ortak mülkiyet oluşur ve bu mal ile ortaklık kurulabilir.³⁴¹ Şâfiî mezhebine göre mallar birbirine karıştırılmadan bir ortaklık kurulsa, ortaklardan her biri diğerinin malında ortaya çıkan kârdan pay almış olacaktır ki bu meşru değildir.³⁴² Mâlikî mezhebi ise dinar ve dirhem ortaklık sermayesi olabilmesi için karıştırılma işlemini şart koymasada Şâfiî mezhebi gibi sermayenin aynı türden olmasını zorunlu görür. Buna göre bir ortağın dinar diğer ortağın aynı miktarda dirhem koyduğu ortaklık câiz değildir.³⁴³

³³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 24.

³³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 159; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-sanâ'î*, VI, 59-60; Sahnûn, *Müdevvene*, III, 604; İbn Rüşd *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 35; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, VI, 473; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 156; Şîrbînî, *el-Muğnî'l-muhtâc*, III, 225; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 13.

³⁴⁰ Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-sanâ'î*, VI, 59-60; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 14.

³⁴¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, VI, 473; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 157; Şîrbînî, *el-Muğnî'l-muhtâc*, III, 225; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 7.

³⁴² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 157-158; Şîrbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, III, 223.

³⁴³ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 608; Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 21.

Hanbelî mezhebine göre de devlet tarafından basılmış olması şartıyla para ile ortaklık kurmak caizdir.³⁴⁴

Fülûsun³⁴⁵ ortaklık sermayesi olması konusunda ise fukahâ arasında ihtilaf vardır. Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'tan aktarılan meşhur görüşe göre fülûs dolaşımında olsa dahi her durumda para olarak kabul edilmediğinden bunun ortaklık sermayesi olması karışıklığa yol açabilir. Çünkü fülûsun tayin ile muayyen hale gelen bir yapısı vardır. Fakat mezhepte kabul gören İmam Muhammed'in görüşüne göre insanlar arasında mübadele aracı olarak kullanımı yaygın olduğu durumda fülûs para olarak kabul edilip ortaklık sermayesi yapılabilir.³⁴⁶ Mâlikî mezhebine göre ise fülûs ile kurulan ortaklık meşrudur. Her ne kadar fülûs devlet tarafından basılan bir para görünümünde olsa da ve Şafiî mezhebi devlet tarafından basılan nakdin (para) şirket sermayesi olabileceğini söylese de Şafiî kaynaklarında nakd ile devletin bastığı dirhem ve dinarların kastedildiğinin altı çizilir.³⁴⁷ Dolayısıyla Şafiî mezhebine göre fülûsun şirket sermayesi olmasının meşru kabul edilmediği sonucuna ulaşılabilir. Hanbelî mezhebi de fülûsun ortaklık sermayesi olmasını caiz görmez.³⁴⁸

Ticaret mallarının şirket sermayesi olması Mâlikî mezhebi dışında fukahânın cumhuruna göre meşru değildir.³⁴⁹ Hanefî mezhebine göre ticaret malları üzerine kurulu ortaklıkta sermaye, malın aynı değil de kıymeti olacağından kâr konusunda bu durum cehalete yol açar. Çünkü burada ticaret mallarının kıymeti tahminen söylenir. Bu da kârın meçhul olmasına ve kâr paylaşımında taraflar arasında anlaşmazlığa yol açar. Ama bu ihtimaller dinar ve dirhem gibi paranın sermaye olduğu ortaklık türünde yoktur. Ayrıca sermayenin ticaret malı olması Hz. Peygamber'in nehyettiği damânsız elde edilen kâra yol açabilir.³⁵⁰ Zira ortaklardan biri ticaret malı satın alsa ve bu mal teslimden evvel helak olsa diğer ortak bu malın helâki sebebiyle bir ödeme yüklenmez.³⁵¹ Dolayısıyla kâr damânı üstlenilmeyen bir maldan elde edilmiş olur. Fakat Hanefî mezhebine göre ticaret

³⁴⁴ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 498.

³⁴⁵ Fülûs; İslâm'ın ilk dönemlerinden beri kullanılan bakır veya bronz sikke anlamına gelir. Bkz. İbrahim Artuk, "Fels", *DİA*, XII, 309-311.

³⁴⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, VI, 59-60; Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 160.

³⁴⁷ Şirbînî, *el-Muğnî'l-muhtâc*, III, 225.

³⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 14; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 498.

³⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 159; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, VI, 59-60; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, VI, 474; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, II, 156; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 7; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 13.

³⁵⁰ Hadis için bkz. Tirmizî, "Büyü" 19 (1234); Nesâî, "Büyü", 4630; İbn Mâce, "Ticârât", 2188.

³⁵¹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, VI, 59-60.

malıyla ortaklık kurulabilmesi için hiyel özelinde bir çözüm üretilmiştir. Buna göre ortaklar ellerindeki malları birbirlerine hisseli biçimde satarak ortak mülkiyet oluşturabilir ve bu sayede söz konusu sermaye ile ortaklık kurabilir.³⁵²

Diğer mezheplerin aksine Mâlikî mezhebine göre ise ortakların sermayelerinin dinar ve dirhem türünde paranın yanında kıymetleri birbirine yakın olan ticaret malından oluşmasında bir beis yoktur.³⁵³ Ayrıca ortakların ortaklığa konu ettikleri ticaret mallarının türü de aynı olmak zorunda değildir. Ortaklardan her biri elindeki malın yarısı ile diğerinin malının yarısını almak suretiyle ortak mülkiyet oluşturarak şirket kurabilir.³⁵⁴ Şâfiî mezhebine göre ise ticaret mallarının ortaklığa konu olması Hanefî mezhebinde olduğu gibi meşru değilse de tıpkı onlarda olduğu gibi ortakların birbirlerinin sermaye mallarını hisseli bir biçimde satın alması yöntemiyle ortaklık kurulabilir.³⁵⁵ Fakat Hanbelî mezhebi ticaret mallarının ne semeni ne kıymeti üzerine ortaklık kurmayı meşru kabul etmez.³⁵⁶

Verilen bilgiler ışığında Mâlikî mezhebi dışında cumhur fukahânın ticaret mallarının ortaklık sermayesi olmasını reddettiği sonucuna ulaşılır. Fakat Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin ticaret malıyla ortaklık yapılabilmesinin meşruluğu için ürettikleri çözüm Mâlikî mezhebinin bu tür bir ortaklık için getirdiği şartla benzerdir. Dolayısıyla teoride farklılık olsa da bu üç mezhebin uygulamada benzer sonuçlara ulaştığı söylenebilir.

Sermayenin mekîlât,³⁵⁷ mevzûnât³⁵⁸ veya adediyyât-ı mütekaribe³⁵⁹ türünden bir mislî mal olması Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre ortakların sermayelerinin aynı türden olması ve birbirine karıştırılması koşuluyla sahihtir.³⁶⁰ Hanefî mezhebine göre eğer sermayeler birbiri ile karıştırılmazsa mislî malla kurulan ortaklığın ticaret malı ile kurulan ortaklıktan bir farkı kalmayacaktır. Karıştırılması halinde ise ortak mülkiyet oluşacağından bu malın sermaye olması sahihtir. Ortaklığın esası sermayenin zarara

³⁵² Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î*, VI, 59-60; Merginânî, *el-Hidâye*, V, 508.

³⁵³ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 605; İbn Rüşd *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 35; Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 21/43.

³⁵⁴ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 605; Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 21.

³⁵⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, VI, 474.

³⁵⁶ Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ*, III, 498.

³⁵⁷ Arpa gibi miktarı hacim ölçüsüyle belirlenen mislî mal türü. Bkz. Hasan Hacak, "Misli", *DİA*, XXX, 187.

³⁵⁸ Un gibi miktarı ağırlık ölçüsüyle tespit edilen mislî mal türü. Bkz. Hacak, "Misli", *DİA*, s. 187.

³⁵⁹ Ceviz gibi miktarı sayma yoluyla belirlenip değeri ve büyüklükleri birbirine yakın olan mislî mal türü. Bkz. Hacak, "Misli", *DİA*, s. 187.

³⁶⁰ Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î*, VI, 59-60; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, II, 156; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 7.

uğraması durumunda ortaklardan ikisinin birlikte malının zarara uğramış sayılmasıdır. Fakat ortaklık sermayesinin esmer ve beyaz buğday gibi birbirinden ayırt edilebilir misli mallardan oluşması veya aynı türde olsalar dahi bunların taraflarca birbirine karıştırılmaması durumunda hangi malın zarara uğradığı açık ve bilinebilir olacağından olası bir zararı ortakların ortak malı karşılamış olmayacaktır.³⁶¹ Bahsi geçen mezheplerin bu türden bir sermayenin birbirine karıştırılması gerekliliği üzerinde bu kadar durmasının nedeni de budur.

Mâlikî mezhebine göre ise mekîlât veya mevzûnât türünde olup gıda maddesi de olmayan bir misli malın şirket sermayesi olması mubahtır. Bu itibarla yapılacak işin aralarında eşit bölünmesi şartıyla kıymeti aynı fakat türleri farklı iki misli mal sermaye yapıp bir ortaklık kurulsa bu câiz olur. Yine -malların aynı kalitede ve aynı miktarda olması koşuluyla- ortaklardan birinin mal diğerinin nakit para veya birinin gıda maddesi birinin mal veyahut da birinin gıda maddesi birinin de para cinsinden sermaye koyması mubahtır.³⁶² Misli gıda maddelerinin ortaklık sermayesi olması ise İmam Mâlik tarafından meşru kabul edilmemekte ve bu nedenle bir tarafın buğday diğer tarafın arpa koyduğu veya iki ortağın da aynı türden gıda maddesiyle kuracağı ortaklık geçersiz olmaktadır. İmam Mâlik'in ticaret mallarıyla ortaklığa izin verdiği halde gıda maddelerini câiz görmeyişinin sebebi gıda maddelerinin değişimini sarf akdi olarak kabul etmesidir. Fakat İbnü'l-Kasım aynı kalitede ve aynı türde olan gıdaların kıymetleri yerine ağırlık ölçülerine dayanarak ve ölçülerinin de aynı olması koşuluyla sermaye yapılmasını meşru kabul eder.³⁶³

Aktarılanlardan hareketle şirket sermayesinin dinar ve dirhem gibi para olmasının mezheplerin ittifakıyla kabul edildiği, ticaret malı ve misli malın sermaye olması konusunda ise fukahâ arasında ihtilaf bulunduğu söylenebilir. Şâfiî mezhebi sermayenin türü ne olursa olsun ortakların sermayelerinin birbirine karıştırılmasını gerekli görürken Mâlikî mezhebi sermayenin nakit para olduğu durumda ortakların sermayelerinin aynı türde olmasını şart koşmaktadır. Ancak söz konusu şart ticaret mallarıyla kurulan ortaklıkları kapsamaktadır.

³⁶¹ Serahsî *el-Mebsût*, XI, 161; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, VI, 59-60.

³⁶² Sahnûn, *Müdevvene*, III, 606.

³⁶³ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 608; İbn Rüşd *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 36.

2.2.2. Ebdân

Ebdân iki veya daha fazla kişinin zanaatlarını birleştirerek iş yapmak ve meydana gelecek kâr-zarara ortak olmak üzere kurdukları,³⁶⁴ sanâî‘ ve tekabbül isimleriyle de anılan ortaklık türüdür.³⁶⁵ Bu şirket türünde ortaklığa konu edilen emek kâra kaynaklık eder. Dolayısıyla emeği kâra kaynak olarak kabul eden Şâfiî mezhebi dışındaki cumhura göre kişilerin birlikte iş yapmasına olanak tanıyan ebdân şirketi meşru kabul edilmiştir.³⁶⁶ Şâfiî mezhebine göre ise ortakların işleri ister aynı isterse farklı türde olsun sermayenin işten ibaret olması belirsizlik ve garar içerdiğinden ebdân batıl bir şirket akdidir.³⁶⁷ Onlara göre tarafların emeklerini esas alan bir ortaklıkta sermaye takdiri sermayenin mal türünde olduğu ortaklığa kıyasla muğlak ve zordur. Zira ortakların çalışma mesailerinin ve yetilerinin değişiklik göstermesi veya ortaklardan birinin hastalık gibi bir mazeretle işe katılmaması muhtemeldir. Bu da akde garar karışması sonucunu doğurur. Dolayısıyla emvâl şirketinde sermaye miktarındaki belirsizliğin akdi fasit kılması gibi ebdân şirketinde amelin belirsizliği akdi batıl kılmaktadır.³⁶⁸ Ayrıca emvâl şirketini ele alan başlıkta da değinildiği üzere Şâfiî mezhebine göre bir şirket akdinin sahih olabilmesinin ön koşulu sermayelerin birbirine karıştırılmasıdır. Fakat ebdân şirketi için sermayelerin karıştırılması mümkün değildir.³⁶⁹ Öte yandan şirket akitleri malın nemalanması için câiz görülürken malın bulunmadığı ebdân şirketleri bu amaca matuf olmadığından meşru kabul edilemez.³⁷⁰ Bu itibarla Şâfiî mezhebine göre ebdân şirketine konu olan işler kâr paylaşımına dayalı bir ortaklıktan ziyade ücrete dayalı bir kira akdi karşılığında yapılmalıdır.³⁷¹ Hanefî mezhebi Şâfiî mezhebinin bu itirazlarına şu şekilde cevap verir: Ebdân şirketleri sermayenin nemalandırılması için değil bizzat sermaye oluşumunun sağlanması için kurulur. Sermaye oluşumu ise sermaye nemalanmasına öncelenmelidir. Bu nedenle ebdân meşru kabul edilmelidir.³⁷²

³⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, VI, 56; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 5.

³⁶⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, VI, 56; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, IV, 321.

³⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, VI, 57; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, IV, 321; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, IV, 37; Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 22; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 4; Buhûfî, *Keffâfû’l-kanâ’*, III, 527.

³⁶⁷ Şirazî, *el-Mühezzebe*, II, 158; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî *Minhâcû’t-tâlibîn ve umdeti’l-müftin fi’l-fikh*, Dârü’l-Fikr, 2005, s. 132; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, V, 4.

³⁶⁸ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VI, 479-480.

³⁶⁹ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VI, 481.

³⁷⁰ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VI, 477; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, V, 5.

³⁷¹ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VI, 479.

³⁷² Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, VI, 77.

Hanefî mezhebine göre ebdân şirketinde kâr ortakların anlaştıkları oranda paylaşılır.³⁷³ Zira daha önce de zikredildiği gibi taraflardan biri ortaklık için diğerine kıyasla daha fazla mesai harcamış veya daha tecrübeli olabilir.³⁷⁴ Dolayısıyla bu ortağın diğer ortakla aynı oranda kâr almaya rıza göstermeyip fazla pay istemesi mubahtır. Mâlikî mezhebine göre emvâl şirketlerinde ortakların sermayeye yaptıkları katkı oranında kârdan pay aldıkları gibi ebdân şirketinde de yapılan iş sermaye konumunda olduğundan ortaklar işe yapılan katkı kadar kârdan pay alırlar.³⁷⁵ Sarf edilen emeğin kalitesinin kâr paylaşımında bir etkisi yoktur. Her ne kadar Hanefî mezhebinin aksine Mâlikî mezhebine göre ortakların sahip oldukları özelliklerin kâr paylaşımına etki etmediği söylene de şayet söz konusu özellik yapılan iş miktarında bir değişikliğe sebep oluyorsa dolaylı olarak kâr paylaşımına etki ettiği düşünülebilir. Örneğin iki tarafın da ortaklık işi için eşit mesaiyi harcadığı bir ebdân şirketinde daha hızlı olan ortak diğerinden daha fazla iş yaptığı için kâr oranı fazla olabilir. Burada taraflardan birinin artı bir özelliği işe yaptığı katkıya etki etmiş dolayısıyla kârdan fazla oranda pay olmasına sebep olmuştur.³⁷⁶ Hanbelî mezhebinin kâr paylaşımı konusundaki yaklaşımı ise Hanefî mezhebi ile aynıdır. Onlara göre de paylaşım tarafların belirledikleri oranda yapılır.³⁷⁷ Ortakların kâr oranının baştan belirlenmediği durumda kâr paylaşımı, ortakların sermayeye yaptıkları katkı oranında yapılır. Ebdân şirketinde kâr amel sonucu elde edildiğinden bölüşüm de takdir edilen amel miktarına göredir. Ortaklar arasında amelin çokluğu, azlığı, kalitesi gibi takdir edilmesini zorlaştıran bir farklılık varsa mudârebe akdinde olduğu gibi kâr paylaşım oranının baştan zikredilmesi ve bilinmesi mümkündür.³⁷⁸

Hanefî mezhebine göre ebdân şirketi ortakların aynı meslekten olması şartı aranmaz. Nitekim bu ortaklık türünde esas olan ortakların birbirinin işini bizzat yapması değil işi kabul etmesidir. Zira işi kabul etmek işin damânını üstlenmek anlamındadır. Dolayısıyla ortaklardan birinin diğeri adına vekâleten iş kabul edebilmesi için aynı meslek grubundan olması gerekli görülmez. Onlara göre amelin kâr sebebi olmasının temel dayanağı Hz. Peygamberin uyguladığı ve tarihsel süreçte bir muhalefetle

³⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157.

³⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 6/23.

³⁷⁵ Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 31; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 361.

³⁷⁶ Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 31.

³⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 6.

³⁷⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 23.

karşılaşmayan mudârebe anlaşmasıdır.³⁷⁹ Hanbelî mezhebinin bu konudaki görüşü de Hanefî mezhebininkine paraleldir.³⁸⁰ Mâlikî mezhebi ise emvâl şirketinde dirhem ve dinar cinsinde sermayelerin aynı türden olması şartını ebdân şirketinde de ortakların öğretmenlik veya doktorluk gibi hiçbir sermaye gerektirmeyip yalnızca emeğe ihtiyaç duyulan bazı meslek grupları müstesna aynı iş kolundan olmasını şart koşarak uygular. Zira burada ortakların işi sermaye hükmündedir. Ayrıca onlar ortakların mesleklerinin aynı türden olmaları şartına ilaveten çalıştıkları mekânın da aynı olmasını gerekli görür.³⁸¹ Zira Mâlikî mezhebine göre emvâl şirketinde ortaklar mekân bakımından birbirinden uzaklaşırsalar dahi aralarındaki ortaklık bağı sermaye malı sayesinde devam eder. Fakat ebdân şirketinde tarafların ortak mekândan ayrılması halinde ikisi de tek başına iş yapmış gibi olacaktır. Dolayısıyla aralarında ortaklığı devam ettirecek bir bağları kalmayacaktır.³⁸² Bu itibarla Mâlikî mezhebine göre ancak aynı yerde çalışan iki demirci veya iki marangozun ortaklığı muteber olup bir demirci ile bir marangozun kuracağı ortaklık geçersiz görülmüştür.³⁸³ Böylelikle söz konusu mezhebe göre vekil olarak iş kabul edebilmenin ön şartının aynı meslek gurubundan olmak olduğu açığa çıkar.

Yukarıda değinildiği üzere Hanefî mezhebine göre bir işi kabul etmek kâra hak sahibi olmak için yeterli bir sebep olduğundan ebdân şirketinde ortaklardan birinin hastalık gibi bir mazeretle çalışmaması ve tüm işi diğer ortağın yapması durumunda dahi çalışmayan ortak işi üstlenmesi karşılığında başta anlaşılan oranda kâra hak kazanır. Bunun nedeni olası bir zarar durumunda da söz konusu ortağın aynı şekilde zarara tahammül etmesidir. Bu hükmün delili ise ortağının çalışmayıp mescitte sürekli namaz kılmasından şikâyet eden bir adama Hz. Peygamber'in "Belki de bu işin başarısı ortağının bereketidir."³⁸⁴ şeklinde verdiği cevaptır. Hanefî fakîhler bu hadise dayanarak işten bir

³⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XI s. 155.

³⁸⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 6; Buhûtî, *Keffâfû'l-kınâ*, III, 527.

³⁸¹ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 595; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 38; Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 22; Mâlikî mezhebi tarafından aynı olmasa da birbirini tamamlayan işlerin ortaklığa konu olmasına istisnâ olarak izin verdiği durumlar mevcuttur. Örneğin denizden inci çıkarmak üzere ortak olan iki kişinin, dalma işlemini birinin yapması diğerinin ise dışarda bekleyip sudan inciyi alması ve gelirin aralarında eşit paylaşılması esasına dayanan ortaklık Mâlikî mezhebi tarafından meşru kabul edilmiştir. Bkz. Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 32.

³⁸² Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 31.

³⁸³ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 595.

³⁸⁴ Söz konusu hadis, temel hadis eserlerinde tespit edilememiştir. Hadis metni aşağıdaki gibi olup ayrıntılı bilgi için bkz. Serahsî, *Mebsût*, XI, 157.

pay almak için işi yapmaktan ziyade işi kabul etmenin şart olduğu sonucunu çıkarmışlardır.³⁸⁵ Burada Hanefiler çalışmayan ortağa işin kabulünden doğan bir kâr payı verse de söz konusu hadiste Hz. Peygamber'in kişinin muvaffak olmasında namazının ve ibadetlerinin etkisine vurgu yaptığı ve kişinin bir iş ortaklığında mazeretsiz biçimde çalışmamasının hoş karşılanmadığı noktasında hem fikirdir. Zira iş ortaklığı ortaklardan her birinin işin miktarı ve türü ne olursa olsun işe katkı sağlamasına dayanır.³⁸⁶

Hanefî mezhebi ebdân şirketinde işi üstlenme, işe aktif katılma imkânı bulamasalar da işi kabul etmeleri ve dolayısıyla damânı üstlenmeleri nedeniyle ortakların kârdan pay almasına olanak sağladığı gibi işi üstlenen ortağın kârdan fazla pay almaya hak sahibi olmasını da mümkün görür. Örneğin bir usta bir işi yapmak üzere işverenle anlaşsa fakat işi tek başına yapmayıp işin bir kısmını başka ustalara kârı onlarla bölüşmek kaydıyla yaptırса elde edilen kârdan büyük payı ilk usta alır. Çünkü o, amelle birlikte işin damânını da üstlenmiştir.³⁸⁷ Mâlikî mezhebine göre ise işin kabulünden doğan yükümlülük kârdan pay almak için yeterli bir sebep olmayıp her ortağın işin yerine getirilmesinde bizzat rol alması gerekir. Dolayısıyla Mâlikî fakihler Hanefî meslektaşlarının aksine ortaklardan birinin kaybolması veya hastalanması gibi bir mazeretle uzun süre çalışmaya katılmamasını kârdan mahrum bırakılma sebebi olarak değerlendirirler.³⁸⁸ Öte yandan Mâlikî mezhebi için damân kâr için bir kaynak olarak kabul edilmediğinden işin sorumluluğunun üstlenilmesinin kârdan fazla pay almaya sebep olması da meşru kabul edilmez. Hanbelî mezhebi bu konuda Hanefî mezhebiyle ortak bir yaklaşıma sahiptir.³⁸⁹ Söz konusu mezhebe mensup fukahâyâ göre işi kabul eden ortak mudârebe akdinde malı kabul eden ve işin sorumluluğunu üstlenen mudârib konumundadır. Öte yandan burada işi yapan ortak işe aktif olarak katılamayan ortağın hissesinde ona yardımcı olmuş gibidir. Bir terzinin işini yaparken başka birinden yardım alması durumunda kâra hak sahibinin yine kendisi olması gibi burada da işe katılamayan ortak arkadaşından yardım alsa da işi üstlenmesi sebebiyle kârdan pay alacaktır.³⁹⁰

لَمَّا رَوَى؛ أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ: أَنَا أَعْمَلُ فِي السُّوقِ، وَلِي شَرِيكَ يُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَعَنَكَ بَرَكَةُكَ مِنْهُ

³⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157-158.

³⁸⁶ Udovitch, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Ortaklık ve Kâr*, s. 78.

³⁸⁷ Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-sanâ'î*, VII, 62.

³⁸⁸ Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 38; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 361.

³⁸⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 6-7.

³⁹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 6-7; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 528.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Hanefî mezhebine göre ebdân şirketinde kâr kaynağı olarak amel ile birlikte damânın da mevcut olduğu söylenebilir. İş kabul eden fakat işe aktif katılamayan ortağın kârdan pay almasının dayanağı yalnızca üstlendiği damândır. Öte yandan ebdân şirketi kurmuş ortakların olası bir zarar durumunda emeklerine karşılık alamama yoluyla zarara katlanmaları da ebdân şirketindeki diğer bir damân üstlenme biçimidir.³⁹¹ Bu nedenle damânı bir kâr kaynağı olarak gören taraflarca, iş kabul eden ortağın diğerine kıyasla kârdan daha fazla bir pay alması damân ile açıklanmaktadır. Bunun tabii bir sonucu olarak kâr kaynakları arasında damâna yer vermeyen Mâlikî mezhebi için ebdân şirketinde kârdan pay alabilmek işe aktif katılımı kayıtlamak durumunda kalmıştır.

Ebdân şirketinde tarafların ortaklığa konu olan iş yerine getirebilmeleri için mal türünden bir sermayeye ihtiyaç duymaları mümkündür. Ortaklığın dayandığı emek unsuruna sermayenin eşlik edeceği bu durumda kâr paylaşımının nasıl yapılacağı da değinilmesi gereken bir diğer konudur. Buradan hareketle Hanefî mezhebine göre ebdân şirketinde işe aktif katkı sağlayan iki ortağın taraflardan birine ait olan iş yerinde çalışmaları ve iş yerini sağlayan ortağın kârdan diğerinden fazla pay alması kıyasa ters düşse de istihsânen câizdir. Meselenin kıyasa ters düşmesinin sebebi dükkân sahibinin dükkânın menfaatlerini ortaklığa konu etmesidir. Bilindiği üzere Hanefî mezhebine göre menfaatler yapıları itibariyle şirket sermayesi olamazlar. Fakat toplumun bu tür bir ortaklığa ihtiyaç duyması ve bu ortaklığın meşru olmadığına dair naklî bir delil bulunmaması sebebiyle buna izin verilmiştir. İş yeri sahibine kârdan daha fazla pay verilmesinin nedeni ise söz konusu ortağın hem iş yerini hem de emeğini ortaklığa konu etmesidir.³⁹²

Mâlikî mezhebine göre ebdân şirketinde ortakların mal türünden bir sermayeye ihtiyaç duyması durumunda sermaye karma mahiyette olacaktır. Bu durumda kâr paylaşımının hangi sermaye esas alınarak belirleneceği sorunu ortaya çıkacak ve ortakların kâr-yükümlülük dengesinin kurulması problem teşkil edecektir. Zira daha önce de söylenildiği gibi Mâlikî mezhebi inan şirketinde ortakların kâr, sermaye ve emeklerinin oran bakımından birbirine eşit olmasını gerekli görür. Dolayısıyla ortaklığın

³⁹¹ Yığın, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”, s. 557-558.

³⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 159; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-sanâ’i*, VI, 64.

dayandığı ana unsurun emek olduğu ebdân şirketinde tarafların ortaklığa mal türünden de katkı sağlaması durumunda bu mallar ya kira bakımından eşit olmalı ya da mal türünden katkı sağlayan tarafa bunun karşılığında ücret ödemek yoluyla denge sağlanmalıdır. Örneğin taraflardan birinin dükkân ve emeğini diğerinin ise iş için gerekli birtakım aletlerini ve emeğini sermaye koyması ile bir ebdân şirketi kurulsa bu şirket ancak tarafların ortaya koydukları malların kiralarının eşit olması durumunda sahih olur.³⁹³ Burada emeğe eşlik eden sermayelerin dengeyi bozmaması için kira bakımından birbirine denk olması gerekir. Mâlikî mezhebine göre ebdân şirketi ortakların ikisinin de işe aktif katılımının sağlanması şartıyla sahih olduğundan ortaklardan birinin işyerini diğerinin ise sermaye ve amelini koyarak kârı aralarında paylaşmak üzerine oluşturdukları ortaklık câiz değildir.³⁹⁴ Taraflardan yalnızca birinde bulunan ve ortaklık işleri için gerekli olan bir aletin kullanımının sahih hale gelmesi için ise aletlerin sahibi olan ortağa diğer tarafın aletlerin kirasının yarısını ödemesi gerekir.³⁹⁵ Örneğin iki terzi taraflardan birinin dikiş makinesini birlikte kullanarak iş yapmak ve elde edilecek kârı aralarında paylaşmak üzere ebdân şirketi kursa ortaklığın sahih olabilmesi için makinenin sahibi olan tarafa diğer ortağın makinenin yarı kirasını ödemesi gerekir. Mâlikî mezhebine göre ebdân şirketi yalnızca emeğe dayandığından kâr bölüşümüne etki edebilecek mal türünden sermaye ortaklar arasında eşitlenmeye veya kira akdine konu edilmeye çalışılmıştır. Böylece kâr paylaşımı yalnızca tarafların ortaya koyduğu emeğe dayanmakta ve karma sermaye yapısıyla dengenin bozulmasının ve karışıklığın önüne geçilmeye çalışılmaktadır.

Hanbelî mezhebine göre ise ebdân şirketinde tarafların ortaklığa birtakım mallarını konu etmeleri durumunda bahis konusu malların kârdan payı veya ücret hakkı yoktur. Örneğin iş için gerekli aletler ortaklardan biri tarafından iş yeri diğeri tarafından sağlansa ve iş yerinde söz konusu aletler kullanılarak çalışılsa kârın tarafların aralarında anlaştıkları oranda paylaştırılmasında bir beis yoktur.³⁹⁶ Burada ne dükkâna ne de iş için gerekli aletlere kârdan bir pay verilmesi şart değildir. Zira onlara göre ebdân şirketi yalnızca iş üzerine kurulduğundan³⁹⁷ ortaklığa emek/iş dışında yapılan herhangi bir katkı

³⁹³ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 593-594; Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 30/35; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 361.

³⁹⁴ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 594.

³⁹⁵ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 596; Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 30; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 361.

³⁹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 8; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 528.

³⁹⁷ İbd Kudâme, *el-Muğnî*, V, 24.

kâr paylaşımında dikkate alınmamaktadır. Binâenenaleyh Hanbelî mezhebine göre ebdân şirketinde kârın kaynağının yalnızca emek olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda nakledilenlerden hareketle Hanefî mezhebine göre ebdân şirketine ortaklardan biri tarafından mal türünde bir sermaye eklenirse bölüşümde buna itibar edilerek sermayeyi koyan ortağa kârdan daha yüksek oranda pay verilebilir. Burada ortaklığa mal türünden sermaye koyan tarafın kâr oranının fazla olmasının sebebi emeğine ilaveten söz konusu ortaklık işinin yerine getirilmesi sorumluluğu ile birlikte sermayesini katması ve olası bir zarar durumunda bu sermayenin zarar sorumluluğunu üstlenmesidir. Yani burada kârın emek, sermaye ve damân olmak üzere üç kaynağı da mevcuttur. Bunun aksine Mâlikî mezhebi ebdân şirketinde emeğe ilaveten sermayenin de ortaklığa konu olması durumunda mal türünden sermayelerine karşılık ortaklara kârdan pay yerine ecr-i misil verir. Hanbelî mezhebi ise ortakların mal türünden sermayelerine karşılık ücret vermeyi gerekli görmez. Şu halde Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ebdân şirketinde kâr kaynağının yalnızca emek olduğunu söylemek mümkündür.

Hanefî mezhebine göre ortaklığa emeğe ilaveten bir malın menfaatlerinin konu edildiği ebdân şirketi geçersizdir. Örneğin hayvan sahiplerinin bu hayvanların çalıştırılması veya kiralanması ile bunlardan elde edilecek ücret üzere ortak olmaları veya bir tarafın hayvanını bir tarafın ise çuval ve semeri sermaye olarak koyduğu ve bu araçlarla beraber hayvanın kiralanmasından elde edilen gelirin aralarında paylaşılması üzerine kurulan ortaklık fasittir. Zira burada hayvanın ücreti sadece hayvan sahibinin olur. Hayvanın semer, çuval gibi çalıştırılması esnasında gerekli olan aletlerini sağlayan ortağa ise kârdan bir pay verilmez.³⁹⁸ Buna karşılık söz konusu biçimde kurulan bir ortaklık Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre meşru kabul edilmiştir.³⁹⁹ Şöyle ki Hanbelîler aynı baki kalmak suretiyle bir malın sermaye olarak ortağa verilmesi ve bundan elde edilen kârın bölüşümü üzerine bir ortaklık kurulmasını müzâraa ve müsâkat ortaklığına benzetmek suretiyle meşru görmüşlerdir.⁴⁰⁰

Diğer yandan Hanefî mezhebince belirsizlik içermesi sebebiyle meyve veya odun toplamak, avlanmak veya define bulmak gibi işlerden elde edilecek kazancın taraflar

³⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 219; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i*, VI, 64.

³⁹⁹ Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 34; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 7; Buhûtî, *Keşşâfî'l-kınâ*, III, 528.

⁴⁰⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 8.

arasında bölüşümü üzerine bir ortaklık kurulması meşru kabul edilmemiştir.⁴⁰¹ Zira söz konusu malları mülkiyetine geçirmek herkes için mubah olduğundan bu mallar konusunda verilen vekâlet câiz değildir. Örneğin odun toplamak bir kazanç sağlama biçimidir ve kişi bu malı kendi mülkiyetine alır. Bu durumda odun toplamak ve elde edilen kazancı paylaşmak üzere bir şirket kurulduğu takdirde ortaklardan her biri sermayeden olmayan ve damânı üstlenilmeyen, ortağının kazandığı malın belirlenen orandaki kısmının kendi mülkiyetine verilmesini şart koşmuş olmaktadır. Böyle bir ortaklığın meşru görülmesi ise mümkün değildir. Fakat işi odun toplamak olan biri bir başkasından yardım alması gerektiğinde iş akdi vesilesiyle bir işçi kiralayabilir ve ona ücret verebilir.⁴⁰² Hanbelî ve Mâlikî mezhepleri ise zikredilen işlerde ebdân şirketi kurmayı meşru kabul ederler.⁴⁰³ Nitekim Mâlikî mezhebi tarafından kabul edilen şekliyle ebdân şirketinde ortakların ikisinin de çalışmaya aktif katılımı ve çalışırken mekan birliğinin bulunması kaydı bu tür ortaklıklarda da geçerlidir.⁴⁰⁴ Hanbelî mezhebine göre ise bu tür ortaklıkların meşruluğunun delili Bedir Gazvesi'nde birkaç sahâbînin elde edecekleri ganimetlerde ortak olmak üzere anlaşma yaptıkları hakkındaki rivayettir.⁴⁰⁵ Dolayısıyla onlara göre ganimet toplamak üzere kurulan ortaklığın meşruluğundan hareketle odun toplamak veya define bulmak gibi işlerde de ortaklık kurulabilir. Böylece Hanefî mezhebinde kâra kaynaklık edecek işin vekâlete imkân tanınması ve belirsizlik içermemesi gerektiği Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin ise ebdân şirketi için böyle bir şart aramadığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Aktarılan bilgiler ışığında cumhur fukahâ tarafından emeğin ortaklık kurmada mala muadil kabul edilmesinin mezheplerin ebdân şirketine yaklaşımlarının birbiriyle benzer olduğunu düşündürtse de aralarında birçok fark olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Mâlikî mezhebinin kâr bölüşümü konusunda Hanefî mezhebine kıyasla daha kısıtlayıcı bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir.

2.2.3. Vücûh

Vücûh şirketi sermayesi bulunmayan kişilerin insanlar arasındaki itibarlarına dayanarak borç karşılığında mal alıp satması ve bu satımdan elde edilen kârın ortaklar arasında

⁴⁰¹ Serahsî *el-Mebsût*, XI, 218; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'î*, VI, 63.

⁴⁰² Serahsî *el-Mebsût*, XI, 218.

⁴⁰³ Sahnûn, *Müdevene*, III, 602; İbd Kudâme, *el-Muğnî*, V, 5; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 528.

⁴⁰⁴ Sahnûn, *Müdevene*, III, 602-603; Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 40.

⁴⁰⁵ İbd Kudâme, *el-Muğnî*, V, 5; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 527.

paylaşılması esasına dayanan bir ortaklık türüdür.⁴⁰⁶ Damânı kârın meşru bir kaynağı olarak değerlendiren Hanefî mezhebi toplumunda borç alabilecek saygınlığı ve çevresi olan kişilerin iş yapmasına imkân sunan vücûh şirketini caiz görmüştür.⁴⁰⁷ Bu ortaklık türünde ortaklar saygınlıkları sebebiyle bir ödeme yükümlülüğü altına girer ve kârdan pay almaya da bu yükümlülük (damân) sebebiyle hak kazanırlar. Vücûh şirketinin daha önce de zikredildiği gibi ortakların yetkisi bakımından hem mufâvada hem inan türünde kurulması câizdir.⁴⁰⁸ İnân ortaklığında tarafların hangi malı alıp satmak veya hangi işi yapmak üzere ortak olduklarını belirtme şartı bulunurken mufâvadada taraflar tüm ticari muamelelerinde ortak olduğundan böyle bir şart yoktur.⁴⁰⁹

Hanefî mezhebine göre bu ortaklık türünde kâr tarafların aldıkları malların ödemeyi üstlendikleri bedeli oranında paylaşılır. Bu nedenle kârın tarafların ödeme yükümlülüğünden yüksek oranda paylaşılması şartıyla kurulan bir vücûh şirketinde akit geçerli, şart ise batıldır. Böyle bir durumda kâr ortakların üstlendikleri damân oranında paylaşılacaktır.⁴¹⁰ Aslında bu kâr paylaşım şekli Hanefî mezhebinin ön gördüğü şekliyle inan ortaklığı kâr paylaşımına uygun değildir. Nitekim daha önce de değinildiği üzere onlara göre ortaklar kârı aralarında anlaştıkları oranda paylaşabilirler. Fakat vücûh şirketi için aynı durum geçerli olmayıp söz konusu şirket akdinde kâr paylaşımının ortakların yüklendiği damân oranında yapılması şarttır.

Mâlikî ve Şâfiî mezhebine göre ise vücûh şirketi meşru bir ortaklık şekli değildir.⁴¹¹ Mâlikîler tarafından “zimem” olarak adlandırılan tarafların ortaya bir sermaye koymaksızın karşılıklı yapılan alımlarından belirli bir orana göre yükümlü olması ve kredili olarak alınan malların satımı karşılığında elde edilen kârın da aralarında bölüşülmesi esasına dayanan bu ortaklık belirsizlik içerir.⁴¹² Zira daha önce de belirttiğimiz gibi Mâlikîlere göre bir ortaklık ancak sermaye veya emeğin kaynak olması ile mümkündür.⁴¹³ Şâfiî mezhebi de vücûh şirketinin meşruiyeti konusunda Mâlikî

⁴⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i*, VI, 57; Remlî *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 4.

⁴⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 157; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i*, VI, 57.

⁴⁰⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 152/177; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i*, VI, 63/65.

⁴⁰⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 177.

⁴¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 154; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i*, VI, 65; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 323

⁴¹¹ Sahnûn, *Müdevvene*, III, 594; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 38; Karâfî, *ez-Zehîra*, VIII, 22; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, VI, 477; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, s. 132; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 5.

⁴¹² Sahnûn, *Müdevvene*, III, 594; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 38.

⁴¹³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 38

mezhebi ile aynı görüşü paylaşır. Zira onlara göre tek kâr kaynağı sermayedir.⁴¹⁴ Öte yandan daha önce de zikredildiği gibi Şâfiî mezhebinin şirket akdinin sahih olabilmesi için getirdiği sermayelerin birbirine karıştırılması kaydı vücûh şirketi için mümkün değildir.⁴¹⁵ Zira burada ortakların sermayesi mahiyeti sebebiyle birbirine karıştırılma olasılığı bulunmayan itibarlarıdır. Ayrıca onlara göre ebdân şirketi gibi vücûh şirketi de malın nemalanması amacına matuf olmadığından meşru görülemez.⁴¹⁶ Hanefî mezhebi ise vücûh şirketinin aynen ebdân şirketi gibi sermayenin nemalandırılması değil bizzat sermaye oluşumunun sağlanması amacıyla kurulan bir ortaklık olması ve sermaye oluşumunun sermaye nemalanmasına öncelenmesi gerekçesiyle Şâfiî mezhebine karşı çıkar.⁴¹⁷

Hanbelî mezhebinde vücûh şirketi meşru kabul edilse de onların tasavvur ettiği şirket biçimi hüküm bakımından Hanefî mezhebi tarafından kabul edilenden farklıdır. Hanefî mezhebinde vücûh şirketi borçlanarak satın alınan malların ödeme sorumluluğu üzerine kurulmuş bir şirket olup elde edilen kârın kaynağı damân iken Hanbelî mezhebinde ise ortakların borçla aldıkları malları işletmek suretiyle bir kâr elde etmesine dayanmaktadır. Bu itibarla ortaklar borçla aldıkları mal ile ilerde birlikte çalışmak üzere ebdân şirketi kurmuşlardır. Bahis konusu ortaklığın kurulduğu anda ortakların sermayelerinin bulunmayışı akde engel değildir. Burada ortaklık konusu emek olmakla birlikte damân müstakil bir kaynak olarak değil amelle ilintili biçimde mevcuttur. Bu ortaklık türünde taraflar mal alıp satma hususunda birbirlerinin vekili olup taraflardan her biri diğerinin aldığı malın yarısına ortaktır. Mezhepte genel kabul gören görüşe muhalif olarak Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ’a (ö. 458/1066) göre vücûh şirketinde ortaklar aldıkları malın mülkiyeti oranında kârdan pay alırlar. Zira bu akit hiç malları yokken damân üzerine kurulmuş bir iş ortaklığıdır. Burada kâr damân ile kazanılır. Ortakların damânları eşit olduğundan kâr oranları da farklılık gösteremez. Fakat mezhep içi tercih edilen görüşe göre vücûh şirketinde kâr diğer iş ortaklıklarında olduğu gibi tarafların anlaştıkları orana binaen paylaşılır.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VI, 477; Nevevî, *Minhâcû’t-tâlibîn*, s. 132; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, V, 5.

⁴¹⁵ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VI, 481.

⁴¹⁶ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VI, 477; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, V, 5.

⁴¹⁷ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, VI, 77.

⁴¹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 24.

Hanbelî mezhebine göre vücûh şirketinde kârın ortakların anlaştıkları orana göre paylaşılması meşrudur. Ancak kâr oranının baştan belirlenmediği durumda kâr paylaşımı, ortakların sermayeye yaptıkları katkı oranında yapılacağından burada bölüşüm satın alınan malların mülkiyeti oranındadır.⁴¹⁹ Hanbelî mezhebinin ebdân şirketinde kâr paylaşım oranının baştan belirlenmediği durumda paylaşımı tarafların işe katkıları oranında yaptığını ebdân şirketi izah edilirken zikretmiştik. Bu itibarla onların vücûh şirketini bir iş ortaklığı olarak görmesine rağmen aynı durumda ebdân şirketindeki aksine kâr paylaşımını borçla alınan sermaye oranına dayanarak yapması dikkat çekilmesi gereken bir husustur.

Zarara katlanma ise Hanefî mezhebine göre ortakların yüklendikleri damân oranındadır. Hanbelî mezhebi ise ortakların kârı paylaşma oranları ne olursa olsun zarara katlanma oranlarının tespitinde aldıkları malların mülkiyetine odaklanmışlardır.⁴²⁰ Zararın inan ortaklığında ortakların sermaye oranına göre karşılanmasının ittifakla sabit olduğunu daha önce belirtmiştik. Hanbelî mezhebi vücûh şirketini bir iş ortaklığı olarak kabul ettiğinden bu mezhebe mensup fukahâyâ göre burada zarara katlanmanın ortakların sarfettiği emek miktarınca olması beklenir. Dolayısıyla burada Hanbelî mezhebinin zararı ortakların aldıkları mallardaki mülkiyetleri oranında paylaştırmayı tercih etmesi dikkat çekilmesi gereken bir diğer husustur.

⁴¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 23.

⁴²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 23; Mansur, *Nazariyyetü'l-erbâh*, s. 270.

SONUÇ

Kâr yaygın olarak “sermayede veya bir şeyin ilk fiyatı üzerinde meydana gelen artış” şeklinde tanımlansa da fukahânın ilgili konularda yaptıkları izahlara bakıldığında onların kârı zikredilenden farklı anlamlarda da kullandıkları tespit edilmiştir. Buna göre satıcının elinde bulunduğu süre zarfında mal için yapılan harcamalar anlamındaki maliyet fiyatı ile malın satış fiyatı arasındaki olumlu fazlalık da fukahânın çoğunluğu tarafından kâr olarak isimlendirilir. Öte yandan fukahânın cumhuru emeğin işletilmesi ile elde edilen ve maktu olmayan geliri de eserlerinde kâr anlamında kullanmıştır. Damânın söz konusu biçimde bir maktu kazanç sağlaması ve bu kazancın kâr olarak nitelendirilmesi ise Hanefî mezhebine özgü bir yaklaşım biçimi olup cumhur tarafından kabul edilmemiştir.

Kâr elde edebilmenin satım ve şirket akdi olmak üzere iki vesilesi olduğu söylenebilir. Satım akdinde kârın kaynağı sermaye olup damân ise alım satımda akdin geçerlilik şartı olarak mevcuttur. Bu bağlamda klasik eserlerde güvene dayalı satım akitleri, satıcının müşteriyi satımdan elde edeceği kâr, malın alış/maliyet fiyatı ve satım konusu mal ile ilgili diğer hususlarda bilgilendirilmesi esasına dayanan murâbaha örneğinde incelendiğinde; Hanefî mezhebinde maliyete eklenmesinin örfen ma‘ruf olması kaydıyla malın aynında veya kıymetinde bir artış sağlayan harcamaların maliyete dahil edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Burada dikkat çekici olan husus Hanefî ulemasınca örfün belirleyici kabul edilerek tüccarın uygulamasının önemsenmiş olması ve zaman-mekân farklılığıyla maliyete eklenecek harcamaların değişebileceği yönünde kanaat ortaya koyulmasıdır. Mâlikî mezhebinin ise diğer mezheplerin maliyete dahil edilen ve maliyete dahil edilmeyen harcamalar şeklindeki ayırımına maliyete dahil edildiği halde kâra yansıtılmayan harcamalar şeklinde ayrıca bir harcama kalemi eklediği görülmüştür.

Semenin belirleniş şekli bakımından satım akitlerinin ikinci türü olan müsâveme akdi çerçevesinde İslâm hukuku tarafından kâra bir sınır getirilip getirilmediği tartışması önem arz eder. Bu bağlamda ele alınan gabn konusunda fakihlerin çoğunun gabn-i fahişin kriteri için örfü esas aldıkları sonucuna ulaşır. Hanefî ve Şâfiî fakihlerin çoğunluğu gabn-i fahişi akdin feshi için yeterli bulmayıp fesih için aldatmanın gabne eşlik etmesini gerekli görürken, Mâlikî ve Hanbelî fakihler çoğu durumda gabn-i fahişin bulunmasını akdin feshi için yeterli görürler. Burada konuyla ilişkilendirilen civar meselelerde cereyan eden

tartışmalar incelendiğinde İslâm hukuk kaidelerine dayanarak kâra bir üst sınır getirildiğini söylemenin güç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şirket akitlerinde kâra kaynaklık eden durumları en geniş tutan Hanefî mezhebine göre kârın kaynakları sermaye, emek ve damân olmak üzere üçtür. Sermaye ittifakla kâra kaynak olarak kabul edilirken damân cumhur fukahâ tarafından reddedilmiştir. Emek ise fakihlerin çoğunluğu tarafından muteber bir kâr kaynağı olarak görülmüştür. Hanefî mezhebine göre emek ve sermayenin kâra kaynak olabilmesi için damânın da bu faktörlere eşlik etmesinin şart olduğu ve damânın yalnız başına kâra kaynaklık ettiği durumların örnekliğinin az bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bu sonuçtan hareketle Hanefî mezhebine göre şirket akitlerinde kârın kaynağının büyük çoğunlukla tek bir faktör olmayıp yukarıda sayılan faktörlerin birlikte bulunarak kâra kaynaklık ettiği söylenebilir. Bu bağlamda ortakların yetki ve sorumlulukları bakımından şirket türleri olan mufâvada ve inan şirketlerinde kârın kaynağının ortaklığın konusuna göre değişiklik gösterdiği görülür. Hanefî mezhebine göre inan şirketinde kârın kaynağı emekle sermayenin veya emekle damânın birlikte bulunması gibi karma yapıda olabilirken Mâlikî mezhebi için aynı durumun söz konusu olmadığı, onlara göre inan şirketi kâr kaynağının ya emek ya sermaye olması gerektiği tespit edilen diğer bir husustur.

Mezheplerin kâra kaynak olarak kabul ettikleri faktörler ile ortaklığın dayandığı ana unsur bakımından şirket akitlerinin meşru görülmesi arasında paralellik olduğu görülür. Buna göre emvâl şirketi ve burada kârın sermaye kaynaklığında elde edilmesi ittifakla meşru kabul edilirken bu şirketlerin dayandığı ana unsurların kâra kaynak kabul edilmesinde görüş ayrılığı olmasına paralel olarak ebdân şirketi ve vücûh şirketinin kabulü noktasında ihtilaf mevcuttur. Çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular ışığında Hanefî mezhebine göre ebdân şirketinde kârın emek ve damân kaynaklığında elde edildiği söylenebilir. Öte yandan bu iki faktöre sermaye de eşlik edebilir ve kâr paylaşımı buna binaen yapılabilir. Yani Hanefî mezhebine göre ebdân şirketinde kârın üç kaynağının da bir arada bulunması ve kâr paylaşımının buna dayandırılarak yapılması mümkündür. Fakat Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri için ebdân şirketinde kârın kaynağı yalnızca emektir. Mâlikî mezhebine göre bu şirket türünde emeğe eşlik eden sermaye kâra kaynak olmayıp söz konusu emek ücretle kıymetlendirilir. Hanbelî mezhebi ise ebdân şirketine emekle birlikte katılan söz konusu sermayeye ne ücret ne de kârdan pay verir. Onlar için burada esas olan kârın emekle elde edilmesidir.

Hanefî mezhebinin kabul ettiği şekliyle cumhur fukahâ tarafından meşru görülmeyen vücûh şirketinde kâr damânın kaynaklığında meydana gelir. Ancak söz konusu şirket türünün kendine has bazı koşulları bulunur. Buna göre Hanefîlerde inan şirketinde kâr ortakların anlaştıkları orana binaen paylaşılırken inan türünde kurulmuş bir vücûh şirketinde söz konusu kuralın istisnası olarak paylaşımın ortakların ödemeyi üstlendikleri malların mülkiyeti oranında yapılması gerekmektedir. Zira tarafların üstlendikleri damânı aşan bir kâr oranı meşru değildir. Öte yandan Hanbelî mezhebinin vücûh şirketini damân değil emeğe dayandırarak meşru kabul ettiği ulaşılan bir diğer sonuçtur. Zira onlar bu ortaklığı tarafların borçla aldıkları mallar ile çalışmayı taahhüt ettiği bir emek şirketi olarak tasavvur ederek bu şirket akdinden elde edilen kârı emeğe dayandırırılar. Hanbelîlerde mezhep içi kabul edilen görüşe göre dâman müstakil bir kâr kaynağı olarak kabul edilmeyip diğer iki faktörle ilintili olarak ele alınmaktadır. Fakat Hanefî mezhebinin damânın kâra kaynak olması ile açıkladığı birçok hükmün Hanbelîler tarafından da kabul edildiği görülmektedir. Buradan hareketle akit şirketleri çerçevesinde Hanbelî mezhebinin teoride damânı kâra kaynak kabul etmemesine rağmen söz konusu faktörü meşru gören Hanefî mezhebi ile aralarında hüküm bakımından birçok benzerlik oluştugu sonucuna ulaşılabılır.

Mezhepler arası bir mukayese yapıldığında Hanefî mezhebinin kâr kaynağı olarak üç faktörü kabul etmekle ortaklık çeşitlerinin kabulü ve kâr paylaşımında esneklik sağlayabilmek için uygun bir zemin oluşturduğu söylenebilir. Mâlikî mezhebi ise Hanefî mezhebinden dar Şâfiî mezhebine göre geniş bir tutum sergilemiştir. Söz konusu mezhep tarafından emek ve sermaye kâra kaynak kabul edilmiş dolayısıyla emvâl ve ebdân şirketleri de meşru görülmüştür. Şâfiî mezhebi ise kâr kaynağı olarak yalnızca sermayeyi kabul ettiğinden ortaklığın konusu bakımından yapılan taksimde şirket akdi olarak yalnızca emvâl şirketini kabul etmiş, üstelik sermaye malı konusunda da birçok koşul ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu sınırlamalar Şâfiî mezhebi çerçevesinde bir şirket akdi kurmayı diğer mezheplere kıyasla daha fazla zorlaştırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurresül. *el-Mebâdiu'l iktisâdiyye fî'l İslâm*. Thk. Selahaddin Namık. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Ak İktisat Ansiklopedisi*. İstanbul: Ak Yayınları, t.y.
- Aktan, Hamza. "Damân", *DİA*. VIII, 450-453.
- Ali Abdüssettar, Ali Hasan. *el-Erbâhü't-ticâriyye min manzûri'l-fikhi'l-İslamî*. Amman: Dârü'n-Nefâis, 2011.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizade. *Dürrer'ül Hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkam*. Çev. Raşit Gündoğdu, Osman Erdem. İstanbul: Osmanlı Yayınevi, t.y.
- Amâyire, Halil Ahmed. *Fehârisu Lisâni'l-Arab*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Âmir, Muhammed Seyyid Ahmed. *Esbâbu istihkâki'r-rihb fî'l-fikhi'l-İslmî*. İskenderiye: Mektebetü'l-Vefai'l-Kanunîyye, 2012.
- Artuk, İbrahim. "Fels", *DİA*. XII, 309-311.
- Bâbertî, Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-İnâye*. Dârü'l-Fikr, t.y.
- Ba'li, Abdülhamid Mahmûd. *Fikhü'l-murâbaha fî't-tatbîki'l-iktisâdiyyi'l-muasır*. Kahire: Mektebetü's-Selâmi'l-Alemîyye, 1985.
- Bardakoğlu, Ali. "Gabn", *DİA*. XIII, 268-273.
- Bardakoğlu, Ali. "Bey'", *DİA*. VI, 13-19.
- Bayındır, Servet. "Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, 2001, 175-190.
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l Kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkadir Ata'. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Dâru tavki'n-Necât, 2001.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ'*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, t.y.

- Bukredîd, Nurettin. *Ahkâmu'r-rihb beyne'l fikhî'l-İslâmî ve iktisâdu'l-vad'i*. Doktora Tezi. Cezayir Üniversitesi İslâmî İlimler Enstitüsü. 2005-2006.
- Cebeci, İsmail. *Modern İslam İktisadî Literatüründe Murabaha Tartışmaları*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2010.
- Cebeci, İsmail. "Vadîa", *DİA*. XLII, 418-419.
- Çeker, Orhan. "Emvâl", *DİA*. XI, 167-168.
- Dalgın, Nihat. "İslâm Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, 1999, 97-127.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiyetü'd-Desûkî ala şerhi'l- Kebîr*. Dârü'l-Fikr, t.y.
- Dinler, Zeynel. *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkidi Görüş", *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018, 363-374.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Amel", *DİA*. III, 16-20.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Murâbaha", *DİA*. XXXI, 148-152.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, t.y.
- Ebû Serhan, Ebû Yahya Ali Abdullah ve Ahmet Şehde. *er-Ribhu fi şirketi'l inan hakikatuhu, şurutuhu ve keyfiyetü taksîmihi fi fikhî'l İslâmî*. Mecelletü's-Şeriat-u ve'l Kanun, 2010.
- Efe, Ahmet. "İslâm Ekonomisinde Üretim Faktörleri ve Fiyatlandırma Sistemi". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 13/7, 199-218.
- Erkal, Mehmet. "Nemâ", *DİA*. XXXII, 549-550.
- el-Fetâva'l-Hindiyye*. Dârü'l-Fikr, 1310.
- el-Mevsûatü'l-fikhiyye*. 1. Baskı. "Damân", 219-310.
- el-Mevsuatü'l-fikhiyye*. 1. Baskı. "Kesb", 234-246.
- el-Mevsûatü'l-fikhiyye*. 2. Baskı. "Re'sülmal", 6.
- el-Mevsûatü'l-fikhiyye*. 2. Baskı. "Ribh", 83-87.

el-Mevsûatü'l-fikhîyye. 1. Baskı. “Şirket”, 26-92.

Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî. *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*. Dârü'l-Kütübü'l-İslâmiyye, t.y.

Erdoğan, Sabri. *İslâm Ekonomisinden Gelir ve Sermaye*. İstanbul: Sebil Yayınları, 1994.

Feyyâz, Atıyye Seyyid. *et-Tatbikâtü'l-masrafiyye li-bey'i'l-murâbaha fî dav'i'l-fikhi'l-İslâmî*. Kahire: Dârü'n-Neşr li'l-Câmiat, 1999.

Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-münîr*. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kamûsü'l-muhîr*. Beyrut: Müessesât-ı Risâle, 2005.

Gözübenli, Beşir. “Şirket”, *DİA*. XXXIX, 198-201.

Gözübenli, Beşir. “Mufâvada”, *DİA*. XXX, 371-372.

Güney, Necmeddin. “The Basis for the Legitimate Entitlement to Profit in Islamic Law” *Turkish Journal of Islamic Economics* 2/6, 2019, 62-79.

Habergetiren, Ömer. *İslâm Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (sermayenin oluşumu, birleşmesi ve bütünleşmesi)*. İstanbul: Kitabı, 2015.

Hacak, Hasan. “Mal”, *DİA*. XXVII, 461-465.

Hacak, Hasan. “Misli”, *DİA*. XXX, 187-188.

Hâcî, Muhammed Ömer. *er-Ribh fikhîyyen ve iktisâdîyyen*. Dimeşk: Dârü'l-Mektebî, 2010.

Haffî, Ali. *Damân fî'l-fikhîl-İslâmî*. Bulak: el-Matbaatü'l-Fenniyye, 1971.

Hakîl, Müsâid b. Abdullah b. Hamed. *Ribh mâ lem yudmen: dirâse te'siliyye tatbikiyye*. Riyad: Benkü'l-Bilad; Dârü'l-Meyman, 2011.

Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî. *eş-Şerhu's-sağir'alâ Muhtasarı Halîl*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.

Hattab, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Ruaynî. *Mevahibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*. Dârü'l-Fikr, 1992.

Heytemî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticarîyyeti'l Kübra, 1983.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdil‘azîz el-Ḥuseynî ed-Dımeşkî. *Reddû‘l-muhtâr ‘ale‘d-Dürri‘l-muhtâr*. Beyrut: Dârü‘l-Fikr, 1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdil‘azîz el-Ḥuseynî ed-Dımeşkî. *Mecmû‘atü‘r-resâ‘il*. Beyrut: Dârü‘l-Kütübi‘l-İlmiyye, 2014.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnusî. *Tefsîrû‘t-Tahrîr ve‘t-tenvîr*. Tunus: ed-Dârü‘t-Tunisiyye, 1984.
- İbn Hacer, Ebü‘l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa‘dî. *Tuhfetü‘l-muhtâc bi-Şerhi‘l-Minhâc*. Mısır: el-Mektebetü‘t-Ticariyyeti‘l Kübra, 1983.
- İbnü‘l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Şerhu Fethu‘l-kadîr*. Dârü‘l-Fikr, t.y.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî. *el-Muğnî*. Mektebetü‘l-Kahire, 1968.
- İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es- Sünen*. Thk. Muhammed Fuad Abdulbâki. Dâru İhyau‘l-Kütübü‘l-Arabî, t.y.
- İbn-i Manzûr, Ebü‘l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü‘l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, 1414.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed Mısırî Hanefî. *el-Bahrü‘r-râik şerhu Kenzi‘d-dekaik*. Dârü‘l-Kütübü‘l-İslâmî, t.y.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed Mısırî Hanefî. *el-Eşbâh ve‘n-Nezâir*. Beyrut: Dârü‘l-Kütübü‘l-İlmiyye, 1999.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü‘l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî el-Endülüsi. *Bidâyetü‘l-müctehid ve nihâyetü‘l-muktesid*. Kahire: Dârü‘l-Hadîs, 2004.
- İbn Teymiyye, Ebü‘l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû‘u fetâvâ*. Thk: Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî. Medîne: Mushaf-ı Şerîf, 1995.
- İlîş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İlîş el-Mısırî. *Şerhu Minehu‘l-celîl ‘alâ Muhtasari‘ş-Şeyh Halîl*. Beyrut: Dârü‘l-Fikr, 1989.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta‘*. Beyrut: Daru İhyâu‘t-turâsi‘l Arabî, 1985.

- İsfahâni, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb. *Müfredât Kur'ân istılahları sözlüğü*. Çev: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2006.
- İsfahâni, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1412.
- Kaan, Osman Enver. *İslam Hukukunda Şirket Yapısı ve Sürekliliği Sorunu*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2016.
- Kacır, Temel. “İslâm Hukukunda Kazancın Meşruiyetine Etki Eden Risk Faktörü”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44, 2020, 139-153.
- Kalkan, Cemal. *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2020.
- Kallek, Cengiz. “Müslüman İş Adamlarının Tarihi Misyonu”. *Çerçeve Dergisi* 18, 1996, 48-60.
- Kallek, Cengiz. “Müsaveme”, *DİA*. XXXII, 79-81.
- Karadâği, Ali Muhyiddin. *İslam İktisadına Giriş*. Çev: Abdullah Kahraman. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *ez-Zahîre*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karaman Hayreddin ve diğer. *İslâm Hukukuna Göre Alış-Verişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*. Tsh. İsmail Kurt. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1990.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâ'i 'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i'*. Thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kisbet, Mustafa. *Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi*. Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2010.
- Köse, Saffet. “İslâm İktisadı ve Emek” *İslâm Hukuku Açısından Emek*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2016, 1-21.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Köse, Saffet. “Bir Finans Kaynağı/Aracı Olarak Ortaklık”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 32, 2018, 1-24.
- Kumaş, Ali. *İslam Borçlar Hukukunda Gabin*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2011.

- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Darü'l-Kitabi'l-Mısriyye, 1964.
- Manisalı Erol, *İktisada Giriş*, İstanbul: Günay Matbaası, 1980.
- Mannan, Muhammed Abdul. *İslâm Ekonomisi: Teori ve pratik*. İstanbul: Fikir Yayınları, 1973.
- Mansur, İsa Dayfullah. *Nazariyyetü'l-erbâh fi'l-mesârifî'l-İslâmiyye*. Amman: Dârü'n-Nefâis, 2007.
- Merginânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turasi'l-Arabî t.y.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*. Dârü'l-Mektebetü'l Hayat.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr hüve Şerhu Muhtasari'l-Müzenî*. Tah. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1994.
- Mülhî, Ahmed Salim Abdullah. *Bey'ü'l-murâbaha ve tatbikâtuha fi'l-mesarifî'l-İslâmî*. Amman: Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadise, 1989.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Daru İhyâu't-Turasi'l-Arabî, t.y.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. Thk. Abdulfettah Ğudde. Halep: Mektebetu Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcü't-tâlibîn ve umdeti'l-müftin fi'l-fikh*. Dârü'l-Fikr, 2005.
- Onur, Mehmet. *İslâm Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*. İstanbul: Astana Yayınları, 2018.
- Özdemir, Recep. *İslâm Hukukunda Mülkiyet Teori ve İktisab*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2018.
- Râfiû, Ebü'l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm Kazvînî. *Fethü'l-azîz fi Şerhi'l-Vecîz: eş-Şerhü'l-kebîr*. Dârü'l-Fikr, t.y.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn Fahreddin. *et-Tefsîrü'l-kebîr: Mefâtihü'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1934.
- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî. *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.

- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1994.
- Sakru'l Kaysî, Kâmil. *Meâyîri'r-rih ve devâbituhu fî Teşrî'l-İslâmî*. Dubai: Dâiretû'l-Şuunu'l İslâmiyye ve'l Amelü'l Hayri, 2008.
- Sadr, Muhammed Bakır. *İslâm Ekonomi Doktrini*. Çev: Mehmet Keskin, Sadettin Ergün. İstanbul: Şelale Yayınları, 1979.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid Türkçe-Arapça Lügat*. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1985.
- Sarıtaş, Tufan. *İslâm Toplumunda Emek ve Sermaye*. Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2013.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Eşbâh ven'Nezâir*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye t.y.
- Shaikh, Salman Ahmed. "Marksçı, Ana Akım ve İslami İktisatta Emegın Rolü ve Emegıe Yaklaşımına Dair Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *İslâm İktisadı ve Emek*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2016, 147-167.
- Şafiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas. *el-Üm*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî. *el-Muvâfakat*. Dârü'l-İbni Affân, 1997.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî. *Neylû'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*. Mısır: Dârü'l-Hadîs, 1993.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl*. Nşr. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012
- Şeybânî, İmam Muhammed. *Kitabü'l-Keb: İslam iktisadında helal kazanç*. Çev: Mustafa Baktır. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî el-Kahirî. *Muğni'l-muhtâc*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Toplu Makaleler (İslâm İktisadı)*. İstanbul: Kitabevi, 2005.

Tabakoğlu, Ahmet. “İslâm İktisadı Açısında Kalkınma”, *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*. İstanbul, 1987.

Topal, Şevket. “Re’sülmal”, *DİA*. XXXV, 7-8.

Udovitch, Abraham. *Orta Çağ İslâm Hukukunda Ortaklık ve Kâr*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.

Yığın, Adem. “Hicri İkinci Yüzyıl Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi”. *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 8, 2022, 532-566.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Keşşâf*. Trcm: Harun Ünal İstanbul. Ekin Yayınları, 2016.

Zeylâî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen. *Tebyînü'l-haka'ik fî şerhi Kenzi'd-deka'ik*. Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-emiriyye, 1311.

Vehbe, Zühaylî. *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, t.y.

Vehbe, Zühaylî. *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*. Çev: Ahmet Efe. İstanbul: Risâle Yayınları, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Rümeysa	DEMİRKOL	
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		
ve Düzeyi	İyi		
Eğitim Durumu	Başlama – Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2009	2013	Şanlıurfa Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2013	2018	Marmara Üniversitesi
Yüksek Lisans	2018	2023	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Çalıştığı Kurum	Başlama – Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
Milli Eğitim Bakanlığı	2020		Eyyübiye Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi (Eyyübiye/ Şanlıurfa)
İletişim (e-posta)			
Tarih İmza Adı Soyadı	09.02.2023 Rümeysa DEMİRKOL		

